

ГОДИШЊАК ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за психологију
Филозофског факултета у Нишу

Годишњака за психологију

Редакција

Љубиша Златановић
главни и одговорни уредник

Весна Анђелковић
Весна Кутлешић (САД)
Владимир Хедрих
Владимир Нешић
Златко Бодрожич (Београд)
Јелисавета Тодоровић
Јовиша Обреновић
Снежана Видановић
Снежана Стојиљковић
Татјана Стефановић-Станојевић

Секретар редакције
Душан Тодоровић

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Ђирила и Методија 2
godisnjak.psi@filfak.ni.ac.rs

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

Vol. 9, No. 11, 2012

Ниш 2013.

PERIODIKA

Series
Annuals

Psychology Department
Faculty of Philosophy, Niš

Annual Report - Psychology

Editorial Board

Ljubiša Zlatanović
Editor in Chief

Jelisaveta Todorović
Joviša Obrenović
Snežana Stojiljković
Snežana Vidanović
Tatjana Stefanović-Stanojević
Vesna Anđelković
Vesna Kutlešić (SAD)
Vladimir Hedrih
Vladimir Nešić
Zlatko Bodrožić (Beograd)

Editorial Assistance
Dušan Todorović

Address
Faculty of Philosophy, Niš
18000 Niš
Ćirila i Metodija 2

godisnjak.psi@filfak.ni.ac.rs

Copyright © Faculty of Philosophy, Niš

SADRŽAJ

<i>Piršl Danica, Solzica Popovska</i> Kritičko mišljenje – nezavisno učenje i metakognitivne strategije	7
<i>Ljubiša Zlatanović</i> Pozitivna psihologija: implikacije za mentalno i fizičko zdravlje	17
<i>Jasmina Nedeljković, Tatjana Stefanović Stanojević, Aleksandra Kostić</i> Romansa kao stabilno iskustvo odraslih: pokušaj merenja	25
<i>Jelena Tešanović</i> Lokus kontrole i koping strategije kod žena sa cervikalnim sindromom	43
<i>Srđan Dušanić</i> Religioznost i određeni korelati mentalnog zdravlja mladih	57
<i>Leposava Vukičević, Milica Grujić, Danka Popović, Dragica Mihajlović, Uroš Velić</i> Neuroticizam i iracionalna uverenja	69
<i>Alija Selimović, Ljubica Tomić Selimović, Mujo Hasković, Erna Emić</i> Relacije između autoritarnosti, sociodominantne orijentacije i konvencionalizma	83
<i>Olja Haneš</i> Povezanost samopoštovanja i etničkih distanci kod adolescenata	101
<i>Slađana Đukić, Dubravka Radusinović, Maša Vukčević</i> Koncept akademske samoeфикаsnosti i veza sa školskim postignućem	115

CONTENTS

<i>Piršl Danica, Solzica Popovska</i> Critical Thinking - Autonomous Learning and Metacognitive Strategies Essentials in English for Specific Purposes (ESP)	7
<i>Ljubiša Zlatanović</i> Positive Psychology: Implications for Mental and Physical Health	17
<i>Jasmina Nedeljković, Tatjana Stefanović Stanojević, Aleksandra Kostić</i> Romance as a Stable Adult Experience: Attempt to Measure	25
<i>Jelena Tešanović</i> Locus of Control and Coping Strategies of Women With Diagnosed Cervical Syndrome	43
<i>Srđan Dušanić</i> Religiosity and Mental Health of Youth	57
<i>Leposava Vukičević, Milica Grujić, Danka Popović, Dragica Mihajlović, Uroš Velić</i> Neuroticism And Irrational Beliefs	69
<i>Alija Selimović, Ljubica Tomić Selimović, Mujo Hasković, Erna Emić</i> Relation Between Authoritarianism and Social Dominance Orientation and Conventionality	83
<i>Olja Haneš</i> Correlation Between Self-Esteem and Ethnic Distance Among Adolescents	101
<i>Sladana Đukić, Dubravka Radusinović, Maša Vukčević</i> Academic Self-Efficacy Concept and it's Relationship to Academic Achievement	115

Piršl Danica¹
University of Niš
Faculty of Sport

UDC 159.953.5-057.87
Прегледни рад
Примљен: 13. 07. 2012.

Solzica Popovska
University of Skopje
Faculty of Philology

CRITICAL THINKING - AUTONOMOUS LEARNING AND METACOGNITIVE STRATEGIES ESSENTIALS IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP)

Abstract

Many students have trouble making the transition to the more independent learning required at university compared with their previous study. University study requires students to take responsibility for their own learning, to be more self-directed, to make decisions about what they will focus on and how much time they will spend on learning both inside and outside the classroom. This transition may be especially difficult for international students who may be used to more support and direction and even 'parent-like' relationships with their teachers at university. It will be useful for them to know precisely how they are responsible for their learning in their new setting. This will require them to understand that they need to play a more active role in their own learning and will require greater self-motivation and organization and greater self-awareness (metacognition) of their learning needs and behaviors. Therefore, it is important that this pivotal concept of independent learning is explained to students so that they know what is required of them within their new context and discipline.

Key words: critical thinking, independent learning, university, active, students

Introduction

Metacognition starts with a conscious awareness of what it is you know and what you don't know. It is a critical step in beginning to decide what it is you need to learn. Conscious awareness is the first step; you cannot effectively determine what you need to know until you understand what you do know and don't know. Once you have an awareness of what you need to learn, the second part of metacognition would be to begin to identify strategies that would help you learn more effectively. Strategies are presented under the topics of motivation, acquisition, retention, and performance. Identify and try some strategies to see which ones work for you. The third and last part of metacognition focuses on how effective the strategies you try are working. After assessing the effectiveness of a strategy, you then need to make

---

¹ danicapirsl@yahoo.com

conscious choices as to the next steps: continue to use the new strategy, modify the strategy, try a different strategy.

Metacognition is the key to choosing which study strategies to try and which study strategies to use. Various study strategies are listed here under the four topics of motivation, acquisition, retention, and performance. Motivation incorporates attitudes, purpose, and time management as you approach learning situations. Though not truly sequential, motivation can enhance or inhibit learning aspects of each of the categories below. Brown (2000) makes the point that both integrative and instrumental motivations are not necessarily mutually exclusive. Learners rarely select one form of motivation when learning a second language, but rather a combination of both orientations. He cites the example of international students residing in the United States, learning English for academic purposes while at the same time wishing to become integrated with the people and culture of the country.

Acquisition incorporates understanding new information being learned. Strategies for success include study reading, note-taking, and connecting new information to previous knowledge (constructivism). Negative motivators can inhibit acquisition of new information. Negative aspects of acquisition likewise can inhibit retention and performance of new information. Linguistics and foreign language methodologies are tightly connected and based on the nurturist's facet of the language acquisition. Therefore it follows that what we acquire must be somehow retained.

Retention is the ability to access new knowledge learned. Retention incorporates time management, note-taking, study-reading, memory, and vocabulary strategies. Practice, review, understanding, and time in contact with new information enhance retention of new information. Lack of retention will inhibit performance. Performance is the aspect of understanding new information and being able to apply new information appropriately. Performance incorporates retention, test-taking, and anxiety-reduction strategies.

Metacognitive strategies and writing in ESP

Kaplan, in his essay on cultural thought patterns and rhetoric, brought to light that L2 students need instruction in writing beyond the traditional focus on grammar and syntax (1966). He stressed that "the teaching of reading and composition to foreign students does differ from the teaching of reading and composition to American students, and cultural differences in the nature of rhetoric supply the key to the difference in teaching approach" (p. 1). Kaplan pointed out that it is a fallacy to assume that "because a student can write an adequate essay in his native language, he can necessarily write an adequate one in his second language" (p. 3) as rhetorical structures differ among cultures.

Kaplan suggests several activities meant to raise the students' awareness of the rhetorical patterns of English compositions. Studies have shown that texts produced by L2 authors "vary from those produced by native speakers across almost every imaginable dimension (e.g. lexical variety, syntactical choices, cohesion and

coherence, global rhetorical structure, etc)” (Silva, 1993, as cited in Ferris, 2001, p. 299); in short, L2 writers simply need “more of everything” (Raimes, 1985, as cited in Ferris, 2001, p. 299), (e.g. instruction in rhetorical patterns, grammar, cohesive devices, etc). Giving L2 writers “more of everything” poses several problems for the instructor given the task of systematically exposing L2 students to the facets of writing an effective text in English, most notably that there is not enough time in a typical course, IEP or otherwise, to cover every aspect of writing.

Furthermore, doubts have been cast on whether such a “one-size-fits-all” approach to writing instruction actually provides individual learners with the information needed to complete writing tasks successfully (Devine et al., 1993). Recent research points out that “writing is a process guided by strategic knowledge—the goals writers set, the strategies they invoke, and their awareness of these processes” (Chien, 2004).

Strategies

Learning strategies can best be defined as “specific actions taken by the learner to make learning easier, faster, more enjoyable, more self-directed, more effective and more transferable to new situations” (Oxford, 1990, as cited in Baker & Boonkit, 2004, p. 300). A further defining quality of a learning strategy is that it has to be employed deliberately by the learner in order to achieve a goal (Wellman, 1988, as cited in Carrell et al., 1998, p. 97). In regards to writing, Baker and Boonkit (2004) set forth that strategies involve the “particular techniques or methods by the writer to improve the success of their writing” (p. 301) and list six sets of learning strategies:

- memory strategies
- cognitive strategies
- compensation strategies
- metacognitive strategies
- affective strategies
- social strategies.

It is important, however, to note that a high level of declarative (what it is) and procedural (how to use it) knowledge of learning strategies does not necessarily correspond with a high rate of task success; simply knowing a strategy and how to put it into practice does not mean that a learner will enjoy success with that strategy. A study by Anderson (1991, as cited in Carrell, 1998) highlights that “the use of certain reading strategies does not always lead to successful reading comprehension, while the use of other strategies does not always result in unsuccessful reading comprehension.” What was indicative of the success of the reader, however, was when the reader had an array of strategies at his disposal. Even then, comprehension isn’t simply “a matter of knowing what strategy to use, but the reader must also know how to use it successfully and orchestrate its use with other strategies” (p. 99).

Cognition versus Metacognition

While it is a fine line between cognition and metacognition, particularly in terms of strategy training, the distinguishing factor between the two is how the strategy is used (Flavell, 1978; Chien, 2006; Schraw, 1998). In short, cognitive strategies are strategies which are used to solve problems, whereas metacognitive strategies are employed in order to monitor, evaluate, control and understand these strategies (Chien, 2006). Metacognition is defined by Weinert (1987) as “second-order cognitions: thoughts about thoughts, knowledge about knowledge, or reflections about actions (1987, as cited in Hartman, 1998, p. 1) and is differentiated from cognition “in that cognitive skills are necessary to perform a task, while metacognition is necessary to understand how the task was performed (Garner, 1987, as cited in Schraw, 1998, p. 113). Or, in short, “metacognition is the regulation of cognition. That is, learners need to link these metacognitive awareness with their strategic knowledge about what they know (declarative), how they will use the knowledge (procedural), and when and why they can use the knowledge (conditional)” (Tapinta, 2006, p. 14).

The benefits of metacognitive knowledge are not disputable. Rubin (1975) identified self-monitoring as a strategy employed by good language learners. Flavell himself postulated that “metacognitive knowledge can have a number of concrete and important effects on the cognitive enterprises of children and adults. It can lead you to select, evaluate, revise, and abandon cognitive tasks, goals and strategies in light of their relationships with one another and with your own abilities and interests with respect to that enterprise” (1979, p. 908), and others (Carrell et al. (1998); O’Malley et. al. (1985); Schraw (1998) have pointed that metacognitive knowledge is essential not only for being aware when comprehension is breaking down, but also for a greater understanding of the demands of the task and one’s own personal limitations; or, as Carrell explains, “if a reader is aware of what is needed to perform efficiently, then it is possible to take steps to meet the demands of a reading situation more effectively” (p. 100). Hartman (2001) claims that metacognition can “make or break student academic success (as cited in Wong & Storey, 2006, p. 283).

Other benefits of metacognitive knowledge include compensation “for low ability or lack of relevant prior knowledge...and contributes to successful problem solving over and beyond the contribution of IQ and task-relevant strategies” (Schraw, 1998, p.117), as well as strengthening learners’ procedural knowledge of strategy application (Tapinta, 2006). While great efforts have been made to illustrate the disparities between cognitive and metacognitive strategies, it’s important to note that these strategies are not in opposition to each other; they are, in fact, related (Schraw, 1998, 113).

To sum up, the difference between a cognitive and metacognitive strategy lies in the focus of the immediate activity: a cognitive approach is focused on the completion of the task at hand and prepares learners to tackle similar problems in a similar manner in the future. A metacognitive strategy is focused on how the task was completed, how effective this strategy was, what might the learner do differently the next time when confronted with a similar task.

Application of Metacognitive Strategies to Writing Instruction

All writers enter the writing process with some metacognitive knowledge in place. Studies by Devine et al. (1993) have shown that “all writers (L1 and L2) could be characterized as having a metacognitive knowledge base which contributed to their cognitive model of the writing process (p. 213) and which subsequently had implications on the performance of the writers on the written tasks. Several studies (Kasper, 1997; Chien, 2004) have found correlations between the extent to which students employed metacognitive strategies and their writing performance.

How, then, do we go about increasing metacognitive awareness and knowledge among our students? Both Wenden (1998) and Schraw (1998) recommend that students need strategies, both cognitive and metacognitive, modeled for them by a teacher as well as knowledge related to the types of strategies available, the “conditions under which these strategy [sic] are most useful, and a brief rationale for why one might wish to use them as one method which can be used to promote metacognitive knowledge” (Schraw, p. 119).

Another method is to give the students extended practice and reflection, which together “play important roles in the construction of metacognitive knowledge and regulatory skills” (p. 118). Although research into the use of metacognitive strategy training in L2 writing is limited, what research has been conducted seems to support Wenden’s and Schraw’s recommendations.

A number of studies looked at the use of learning diaries and/or journals as a means of measuring metacognitive knowledge. A study by Chien (2006), though limited in sample size, found a strong correlation between metacognitive reflection and achievement among Chinese ESL students. In the study, students with high task achievement attended more in review, editing and evaluation (i.e. in metacognitive processes) than students with low achievement. Wong & Storey (2006) found that the use of reflective journals before and after actual writing is “useful for arousing and increasing students’ awareness of effective writing skills and is significantly related to writing performance” (p. 297).

Further studies have indicated the value of reflective tasks in sensitizing students to the demands of writing for specific discourse communities (Hirvela, 1997). A wealth of studies, reviewed by Winograd and Hare (1998, as cited in Carrell et. al), reported significant gains in the specific use of the cognitive strategy taught (Adams, Carnine & Gersten, 1982; Alexander & White, 1984; Baumann, 1984; Garner, Hare, Alexander, Haynes & Winograd, 1984; Hare & Borchardt, 1984; Patching, Kameenui, Carnine, Gersten & Colvin, 1983). Overall, these studies support Mayer’s (1998) sweeping statement: “Students who receive writing strategy training show improvements in the quality of what they write” (p. 55).

Approaches in Writing Instruction: Product, Process, Genre

Over the past 30 years, product and process approaches have been the chief methods of writing instruction in EFL classrooms (Badger & White, 2000). The product-oriented writing approach is typified by establishing a context, modeling, noticing, and analysis of the features (moves, functions, etc) of these models, information transfer, followed by comparisons between the texts. From this point the students can be given controlled practice activities, which would ultimately lead to the learners producing drafts independently. (Reid, 1988, as cited in Flowerdew and Peacock, 2001). Badger and White (2000) provide a more concrete example of a typical sequence of the product-approach a typical writing class might involve the learners familiarizing themselves with a set of description of houses, possibly written especially for teaching purposes, by identifying, say, the prepositions and the names of rooms used in a description of a house...they might produce some simple sentences about houses from a substitution table. The learners might then produce a piece of guided writing based on a picture of a house and, finally... a description of their own home. (p. 153).

A process-oriented writing cycle, on the other hand, typically contains the following steps: taking preliminary decisions, composing a rough draft, revising the rough draft, preparing a second draft, further revisions and reworking of drafts, further evaluation and writing the final draft. (Flowerdew and Peacock, 2001, pg. 188). Or, as Badger and White again express more concretely A typical prewriting activity in the process approach would be for learners to brainstorm on the topic of houses...they would select and structure...to provide a plan of a description of a house. This would guide the first draft of a description of a particular house. After discussion, learners might revise the first draft working individually or in groups. Finally, the learners would edit or proof-read the text. (pg. 154). For a time, the process approach gained much popularity in ESL writing classroom, prompting both criticism of its shortcomings, most commonly that the process approach fails to account for “the many forces outsider of an individual writer’s control which define, shape, and ultimately judge a piece of writing (Horowitz, 1986, p.446) as well as a general recognition of the virtues of a product approach: most notably its explicit instruction in structure and the opportunities it provides the students to improve the basic, mechanical skills needed to write effectively (Rodriguez, 1985).

More recently, the genre approach, focusing much of its attention on the situation and purpose of writing, has gained popularity in writing instruction (Badger and White, 2000). Typically, a genre-approach will begin with an analysis of authentic examples of the target text. This analysis focuses on the macrostructures of the text (i.e. identifying both the obligatory and optional elements and how these are ordered), identifying the cohesive devices employed in the text as well as an analysis of how the register is encoded in the writer’s choice of grammar and vocabulary (Thornbury, 2005). While a genre approach does share many features with a product-cycle, the fundamental difference is in the genre approach’s explicit focus on the purpose of the writing, which includes both the author and the author’s purpose for writing the text, as well as the reader and why he/she is reading the text.

As one can see, a genre-approach differs from the product approach largely through its use of authentic materials, most notably the use of a concordancer to analyze both the vocabulary and grammatical structures in the text. This fact alone, in my point of view, is undoubtedly an improvement over the product model: if we're going to ask students to imitate texts, then the use of authentic texts is of the utmost importance. Critics of the genre-approach, however, typically focus on a different feature, or, in this case, the lack thereof: while a genre-approach does provide the structure and scaffolding for the learner to ultimately achieve the task at hand, it does not account for the skills needed in the process of editing, reformulating, and improving written work (Badger White, 2000, p. 157). In other words, it is found lacking in that which the process-approach emphasizes: the actual processes involved in the composition of a text.

Metacognitive strategies with intermediate-level students in ESP courses and the efficiency of these strategies in ESP classes can be summarized in students' comments:

1. Now, I think my brain is more active in reading as if, I read with my brain rather than my eyes.
2. After previewing I can decide how I will deal with any particular text, and which other strategies I am going to follow to have better comprehension.
3. The strategies you applied made me conscious and active I used to read a text word for word until then, being afraid to misunderstand the contents. Now I'm trying to skip as many words as possible even when I am going to read about something not familiar, and I am going to deal with the text I have already had quite a few knowledge.
4. There are many positive aspects of using predictions. Firstly, immediately thinking about the topics help us to understand contents of articles. Secondly, we can improve our reading speed by predicting the following contents. Thirdly, we can associate our knowledge we have concerning the topics and it can help to make our learning much easier.
5. Finding key words in any text was an interesting technique. I think relying on Key words is more helpful than relying on the structure in reading a text.
6. I think it is easier to ask question when I read something I have prior knowledge with because I have something to base in to ask question.
7. Now, I have a critical reading and I can use my background knowledge.

Conclusion

Having analyzed some data and having reviewed some references, the following conclusions could be drawn:

1. The practice of metacognitive strategies teaching leading to student self-assessment carries the possibility of creating a dynamic, interactive environment on several levels: between student and teacher, learner and learning, learning and knowledge, and knowledge and action.
2. Self-directed ESP studies foster reflective thinking when students take responsibility for their actions.

3. Reflective thinking should be fostered and encouraged by the teacher.
4. Learning diaries, journals, portfolios are the best techniques to help students to foster their reflection and metacognitive awareness.
5. There should not be too much of teachers intervention in the learning process as well designed and structured studies lead students to less responsibility and discourage reflection.

To sum up, there are several methods which can be used to raise students' metacognitive awareness in the classroom. Firstly, teachers should explicitly model both their cognitive and metacognitive thought processes for their students. Secondly, students should be given explicit instruction into the demands of the writing task in question. This in turn will aid the students in their attempts to self-monitor. Finally, students should be given extensive opportunities both to practice these skills and reflect back upon them.

References

1. Aebersold, J. A.M and M.L. Field. (1997). *From Reader to Reading Teacher: Issues and Strategies for language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Atay, D. (2007). Memory strategy instruction, contextual learning and ESP vocabulary recall. *Journal of English for Specific Purposes*, Volume 26, issue1.
3. Auerbach, E. R and Paxton, D. (1997). "It's Not the English Thing": Bringing Reading Research Into ESL Classroom. *TESOL Quarterly*, 31,237-260.
4. Badger, R. and White, G. (2000). "A process genre approach to teaching writing". *ELT Journal* 54(2): 153-160.
5. Baker, L. and Brown, A. L. (1984). Metacognitive skills and reading. In P.D. Pearson (Ed.), *Handbook of Reading Research Vol. 1*, (pp. 353-394) New York: Longman.
6. Block, C. (2004). *Teaching Comprehension: The Comprehension Process Approach*, Texas Christian University, Pearson Education, Inc.
7. Brown, R. (2002). Straddling two worlds; Self-directed comprehension instruction for middle schoolers. In Block, C, and Pressely, M. (eds.). *Comprehension Instruction. Research Based Practice*. NY; Guilford.
8. Celce-Murcia, Marianne. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*, Heine and Heine, Thomson Learning. U.S.A.
9. Collins, N.D. (1994). Metacognition and Reading to learn. *Eric Digest # 96*.
10. Cotteral, S. (2000). Promoting learner autonomy through the curriculum; Principles of designing language courses. *ELT Journal* 52/2; 109-117.
11. Dovey, Teresa. (2006). What purposes, specifically? Re-thinking purposes and specificity in the context of the new vocationalism. *Journal of English for Specific Purposes*, Volume 25, issue 4.
12. Duell O.K. (1986). Metacognitive skills. In G. Phye, and T. Andre (Eds.), *Cognitive Classroom Learning*. Orlando, FL: Academic Press.

13. Flavell, J. H. (1971). First discussant's comments: what is memory development the development of? *Human Development* 14, 272-78.
14. Flowerdew, J. and Peacock, M. (eds) (2001). *The EAP curriculum: issues, methods and challenges*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.177-194.
15. Hacker, D. J. (1998). Definition and empirical foundations. In Hacker, D.J., Dunlosky, J. and Graesser, A.C., editors, *Metacognition in Educational Theory and Practice*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 1-24.
16. Holec, H. (1987). The learner as manager: managing learning or managing to learn? In Wenden, and Rubin (eds.). *Learner strategies in Language Learning*. Prentice hall international. UKO Ltd.
17. Horowitz, D. (1986). What professors actually require: academic tasks for the ESL classroom. *TESOL Quarterly*, 20 (3), 445-462.
18. Hutchinson T. and Waters A. (1987). *English for specific Purposes: A learning Centered Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Kintch, w. and Van Dijk, T.A. (1978). Toward a model of discourse comprehension and production. *Psychological Review* 85; 363-394.
20. Mackay, R. and Mountford, A. (1978). *English for Specific Purposes*. Longman group Ltd.
21. Munby, J. (1978). *Communicative Syllabus Design*, Cambridge: Cambridge University Press.
22. Nunan, D. (1997). Strategy training in the language classroom; An empirical investigation. *RELC Journal* 26: 56-81.
23. O'Malley, M.J. and Chamot, A.U. (1990). *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
24. Oxford, R. (1989). The best and the worst: an exercise to tap perceptions of language-learning experiences and strategies. *Foreign Language Annuals* 22, 44-54.
25. Pitts, M. M. (1983). Comprehension monitoring: definition and practice. *Journal of Reading*. 26, 516-23.
26. Richards, J. and Rodgers, S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
27. Rubin, J. (1987). Learner strategies: theoretical assumptions, research history and typology. In Wenden, and J. Rubin.(eds.). *Learner strategies in language Learning*. Prentice Hall International, (UK) Ltd.
28. Shraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. *Instructional Science* 26, 113-25.
29. Swales, J. (1985). Episodes in ESP, Pergamon. Vol. 2, No. 1 *English Language Teaching* 168
30. Thornbury, S. (2005). *Beyond the Sentence*. Houndmills: Macmillan Education.
31. Victori, M. (1995). Enhancing metacognition in self-directed language learning. *System* 23/2; 223-234.
32. Voller, P. (1997). Does the teacher have a role in autonomous language learning? In B, P. and P. Voller (eds). *Autonomy and Independence in language learning*. New York: Addison Wesley Longman Limited. pp. 181-191.

33. Wenden, A. (1987). *Learner Strategies in Language Learning*. Prentice Hall International (UK) Ltd.
34. Widdowson, H. G. (1984). *Explorations in Applied Linguistics*, Oxford University press.
35. Retrieved from rick.sheets@crla.net

Piršl Danica, Solzica Popovska

KRITIČKO MIŠLJENJE – NEZAVISNO UČENJE I METAKOGNITIVNE STRATEGIJE

Apstrakt

Mnogi studenti imaju probleme sa nezavisnim učenjem, odnosno sa novim strategijama učenja na univerzitetskom nivou jer u ovakvom periodu tranzicije odnosno prelaza iz srednje škole na univerzitet, studenti moraju sami da donose odluke kako i koliko će učiti, a to je naročito teško stranim studentima, koji zavisno od kulture kojoj pripadaju imaju drugačije navike i stilove učenja, pa stoga očekuju veliku podršku prilikom učenja i zaštitnički odnos svojih nastavnika. Ali za njih će biti mnogo značajnije ako odmah na početku studija dobro znaju šta se od njih očekuje, i kolika je njihova odgovornost prema ispunjenju postavljenih zadataka. Studenti moraju shvatiti važnost svojih novih strategija učenja koje će zahtevati povećani stepen samomotivacije, samoregulacije odnosno metakognicije koja će determinisati njihovo učenje i ponašanje. Stoga je od ogromne važnosti koncept nezavisnog učenja jasno definisati od samog početka i sa tim upoznati studente na početku njihovog studiranja.

Ključne reči: Kritičko mišljenje, nezavisno učenje, univerzitet, aktivni, studenti

Ljubiša Zlatanović¹
University of Niš, Faculty of Philosophy,
Department of psychology

UDC 159.913; 159.942.53
Претходно саопштење
Примљен: 10. 08. 2012.

POSITIVE PSYCHOLOGY: IMPLICATIONS FOR MENTAL AND PHYSICAL HEALTH²

*Health is a state of complete physical,
mental, and social well-being, and not
merely the absence of disease and
infirmity.*

World Health Organization

*Psychology is not just the study of disease, weakness, and damage;
it also is the study of strength and virtue.*

Martin Seligman

Abstract

Positive psychology is a new research field of psychology that involves a great number of researchers and practitioners. It can be broadly defined as the scientific study of optimal, healthy and adaptive human functioning, as well as the study of positive aspects of human life. Its primary goal is to provide a scientifically based knowledge about positive features that make people's life worth living, to prevent the rise of psychopathological states, to develop and maintain a "positive health", and to improve quality of human life. It is stressed that the main focus of positive psychology is in some respect compatible with health psychology – a research area concerned primarily with the study of psychological processes in domains of physical health, illness and healthcare. The paper also emphasized that positive psychologists are in particular interested to study human strengths, virtues and positive experiences in relation to various health issues. The effort is made to document this research interest by focusing on the optimism as an individual difference variable that reflects the extent to which individuals hold generalized favorable expectancies for their future, and its positive influences on human health.

Keywords: Positive psychology, optimism, health, coping, well-being.

Positive psychology: An introduction

Positive psychology is a new and rapidly expanding research field within the wider discipline of psychology that involves a great number of researchers and

¹ zlatanovic1301@yahoo.com

² Paper presented at the 32th Balkan Medical Week, 21-23. September 2012, University of Niš, Niš, Serbia.

practitioners in the United States and around the world. It can be broadly defined as the scientific study of optimal, healthy and adaptive human functioning, as well as the study of positive aspects of human life (Compton, 2005). In short, it refers to the scientific study of things that make people's daily lives worth living.

At the *subjective* level, positive psychology considers positive subjective experiences: well-being, contentment and life satisfaction (past); flow, joy and happiness (present); and constructive cognitions about the future – optimism, hope and faith (future). At the *individual* level, this field of research is concerned with positive personal traits such as wisdom, capacity for love and vocation, interpersonal skill, courage, perseverance, originality, high talent and forgiveness. At the *group* level, it is about the civil virtues and the institutions (positive institutions) that move individuals toward better citizenship: responsibility, nurturance, altruism, civility, moderation, tolerance and work ethic (Seligman and Csikszentmihalyi, 2000; Seligman, 2002).

There are the various research frameworks for understanding and enhancing adaptive ways of functioning and the various topics that have been looked at through the frames of theories developed in this promising paradigm in psychology. They share the same *aim* of positive psychology: to provide a scientifically based knowledge about positive features that make people's life worth living, to prevent the pathologies that arise when life is barren and meaningless, to develop and maintain a "positive health", and to improve quality of human life.

The main focus of positive psychology is in some respect compatible with *health psychology* – a research area focused on the theoretical and empirical contributions that psychology could make to an identification of the psychological and behavioural factors contributing to physical illness and to an understanding of the ways in which health can be protected. It is concerned primarily with the study of psychological processes in physical health, illness and health care (e.d., Kaptein and Weinman, 2004; Marks, Murray, Evans and Estacio, 2011; Rodham, 2010).

Thus, similar to health psychologists, positive psychologists are also interested in how to use the knowledge of psychology to enhance health status beyond the curing of disease and toward greater wellness (Compton, 2005). Recognizing the importance of psychological processes in the experience of health and illness, they study the personality factors that are associated with health and the behavioural factors that have positive or negative impacts on human health (health-protective behaviour and health-impairing behaviour). In addition, they are also very concerned with the issues of developing and evaluating strategies for prevention of illness ("positive prevention"), health promotion and health maintenance – especially with reference to pain, chronic illness, stress, immune system, cancer, smoking cessation, weight loss and HIV/AIDS.

Human strengths and their relations to health issues

Scholars in the area of positive psychology have focused their research attention on the empirical study of human strengths and virtues (positive individual traits),

as well as on the study of positive aspects of human functioning and experience. Related to this, they have especially interested to examine effects of the people's psychological well-being on their health status and their responses to health threats.

In this endeavor, they have intended to identify the possible ways in which individual and subjective strengths, virtues and positive experiences such as optimism, hope, faith, wisdom, creativity, spirituality, humor, joy, courage, coping resources, benefit-finding in negative experiences, positive emotionality, need for meaning, and other positive psychological variables can positively affect human health – both in the process of prevention and developing a sense of good health, and in the healing process (Baumeister and Vohs, 2002; Campton, 2005; Seligman, 2002).

Emphasizing that the “disease model” has its limitations and that it is not able to move us closer to the prevention of various health problems and disorders, positive psychologists argue that there are human strengths acting as buffers against mental and some physical illnesses. The effective prevention consists of identifying, amplifying and concentrating on these personal strengths and virtues in people at risk. This is the general stance of positive psychology toward the issue of prevention. According to Seligman and Csikszentmihalyi (2000), “much of the task of prevention in this new century will be to create a science of human strengths whose mission will be to understand and learn how to foster these virtues in young people” (p.7).

Optimism and health: An example

Martin Seligman (2006, 2011), the founder of positive psychology and a major figure in the well-being movement, proposed a very influential perspective on depression with his “theory of learned helplessness”, arguing that when faced with seemingly inescapable stressors, some people learn to respond with helplessness and expect defeat. Later he also proposed the opposite response, called “*learned optimism*”. Learned optimism trains people to recognize their own self-destructive thinking and become disputers of this. In his empirical research he found that people who *believe* that the causes of setbacks in their lives are temporary, changeable and local do not become helpless. According to this theory, if we focus on the positive and the possible, we can *learn* to respond to stressors with optimism and hope, and thus we can change our mind and our life. Optimism can be learned through recognizing and then disputing pessimistic thoughts. This implies that people can learn to be more optimistic by paying attention to how they explain *events* in life to themselves. Thus, optimism can be seen as an *explanatory style*: a way in which people explain the *causes* of events for themselves (Peterson and Steen, 2002).

Optimism and pessimism are considered as the basic qualities of personality that have an important impact on the way people think about and perceive the events in their lives, feel when they encounter problems or difficulties, and act in these circumstances. Optimists and pessimists differ in how they approach problems

and challenges. Optimists expect good outcomes, even when things are hard. This yields a relatively positive mix of feelings. On the other hand, pessimists expect bad outcomes. This yields more negative feelings – anxiety, guilt, anger, sadness, even despair (Carver and Scheier, 1998; Carver, Scheier, and Segerstrom, 2010).

Relations between optimism and distress have been examined in a wide range of contexts, suggesting that optimism accompanies a number of adaptive psychological qualities. In *medical* context, these relations have been examined in diverse groups of people facing more or less serious health problems and health crises including: people caring for cancer patients and Alzheimer's patients, experiences of people dealing with abortion, coronary artery bypass surgery, attempts at in vitro fertilization, bone marrow transplantation, the diagnosis of cancer, adjustment to treatment for early-stage breast cancer, postpartum depression and the progression of AIDS (Carver and Scheier, 2002, 2003; Carver and Gaines, 1987; Greer et al., 1990; Seligman, 2011).

In sum, studies of individuals in various medical situations provided the indication that pessimists experience more distress after the event than did optimists and express a greater tendency toward negative feelings. Additionally, there are important differences in *coping* strategies. Optimists are prone to use more *problem-centered* coping – aimed at doing something about the stressor itself to blunt or minimize its negative impact (e.g., planning, seeking instrumental support) – to deal with stress and challenges than pessimists, especially under circumstances that were actually controllable. They also use a variety of emotion-focused coping techniques – aimed at soothing distress – including working to accept the reality of difficult situations and putting the situations in the best possible light (Carver, Scheier, and Segerstrom, 2010).

The findings have also shown that optimism was positively correlated with seeking *social support*, which positive effects on health have been documented in numerous studies (see Cohen and Syme, 1985). Related to this is finding that women who were more hopeful were better informed about risk factors for breast cancer, more willing to visit health professionals and more likely to perform self-examination for early signs of cancer (Irving, Snyder, and Crowson, 1998).

Optimistic beliefs may also be related to *longevity*. Thus, a study that followed over 2000 Mexican Americans for two years found that those who were more optimistic trended to live longer (Seligman, 2002a). Similar results were found in a study from the Mayo Clinic that looked at optimism scores obtained at admission and related them to survival rates forty years later. When comparing expected life spans, optimists had a 19 percent greater longevity when compared to the pessimists (Campton, 2005). As another example, among 900 elderly Dutch persons, those reporting a high level of optimism were less likely to die over the next ten years (Giltay, Geleijnse et al., 2004).

However, as some prominent researchers of optimism and its role in human health have noticed (e.g., Carver and Scheier, 2002), many fundamental questions in this area remain unanswered. For example, questions about the precise mechanisms

and processes by which optimistic beliefs influence subjective well-being, as well as those questions regarding *potential* pathways by which such beliefs may influence physical well-being. In addition, the evidence on biological outcomes is less consistent than it is for self-reports concerning health (Rasmussen et al., 2009). To date, also, very little systematic work has explored interventions to assist pessimistic persons to deal more effectively with adversity in their lives. However, a large and growing literature in this area of research indicates that relations between optimism and physical well-being clearly deserve further study (Carver, Scheier, and Segerstrom, 2010).

Conclusions

The paper opened with a definition of positive psychology and a brief overview of the basic themes and assumptions, as well as the main focuses and aims in this recent research area, which is in some respect compatible with the field of health psychology. It is emphasized that positive psychologists are in particular interested to study human strengths, virtues and positive experiences, which are central to human well-being, in relation to various health issues. We have tried here to document this interest by focusing on the optimism as an individual difference variable that reflect the extent to which individuals hold generalized favorable expectancies for their future, and its positive influences on human health.

A considerable number of recent studies that have examined the relations between optimism and various mental and physical problems produced evidence that an optimistic attitude or orientation to the future is related to both physical and psychological well-being. The research findings obtained in the context of various medical settings converge on the general conclusions that optimism is one of the very important psychological factors that may have the significant influence on human health and better subjective well-being in times of adversity or difficulty. Optimistic beliefs are related to protection from diseases (depression, anxiety, cardiovascular disease, cancer, infections illness, etc.), to better health outcomes including less psychological distress in individuals with cancer and faster recovery from surgery, and even to greater longevity and having more years in good health (i.e., lesser morbidity and mortality).

References

1. Baumeister, R. F. , and Vahs, K. D. (2002). The pursuit of meaning fullness in life. U: C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (608-619). New York: Oxford University Press.
2. Carver, C. S. , and Gaines, J. G. (1987). Optimism, pessimism, and postpartum depression. *Cognitive Therapy and Research*, 11, 449-462.

3. Carver, C. S. , and Scheier, M. F. (1998). *On the self-regulation of behaviour*. New York: Cambridge University Press.
4. Carver, C. S., and Scheier, M. F. (2002). Optimism. U: C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (231-244). New York: Oxford University Press.
5. Carver, C. S., and Scheier, M. F. (2003). Three human strengths. U: L. G. Aspinwall and U. M. Staudinger (Eds.), *A psychology of human strengths: Fundamental questions and future directions for a positive psychology* (87-102). Washington, DC: American Psychological Association.
6. Carver, C. S., Scheier, M. F., and Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, 30, 879-889.
7. Cohen, S., and Syme, S. L. (1985). *Social support and health*. Orlando, FL: Academic Press.
8. Campton, W. C. (2005). *An introduction to positive psychology*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
9. Giltay, E. J., Geleijnse, J. M. , Zitman, F. G. Hoekstra, T., and Schouten, E. G. (2004). Dispositional optimism and all-cause and cardiovascular mortality in a prospective cohort of elderly Dutch men and women. *Archives of General Psychiatry*, 61, 1126-1135.
10. Greer, S., Morris, T., Pettingale, K. W. , and Haybittle, J. L. (1990). Psychological response to breast cancer and 15-year outcome. *Lancet*, i, 49-50.
11. Irwing, L. M., Snyder, C. R., and Crowson, J. J., Jr. (1998). Hope and coping with cancer by college women. *Journal of Personality*, 66 (2), 195-214.
12. Kaptein, A., and Weinman, J. (Eds) (2004). *Health Psychology*. Oxford: Blackwell.
13. Marks, D. F., Murray, M. , Evans, B., and Estacio, E. V. (2011). *Health psychology: Theory, research and practice*. London: Sage.
14. Peterson, C., and Steen, T. A. (2002). Optimistic explanatory style. U: C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (244-257). New York: Oxford University Press.
15. Rasmussen, H. N. , Scheier, M. F., and Greenhouse, J. B. (2009). Optimism and physical health: A meta-analytic review. *Annals of Behavioral Medicine*, 37, 239-256.
16. Rodham, K. (2010). *Health psychology*. London: Palgrave Macmillan.
17. Seligman, M., and Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5-14.
18. Seligman, M.E.P. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. U: C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive Psychology* (3-9). New York: Oxford University Press.
19. Seligman, M. E. P. (2002a). *Authentic happiness*. New York: Free Press.
20. Seligman, M. E. P. (2006). *Learned optimism: How to challenge your mind and your life*. New York: Vintage Books.
21. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A new understanding of happiness and well-being – and how to achieve them*. London: Nicholas Brealey Publishing.

Ljubiša Zlatanović

POZITIVNA PSIHOLOGIJA: IMPLIKACIJE ZA MENTALNO I FIZIČKO ZDRAVLJE

Apstrakt

Pozitivna psihologija je nova istraživačka oblast psihologije koja uključuje veliki broj istraživača i praktičara. Ona se može široko definisati kao naučno proučavanje optimalnog, zdravog i adaptivnog ljudskog funkcionisanja, kao i proučavanje pozitivnih aspekata ljudskog života. Njen primarni cilj je da pruži naučno utemeljeno znanje o pozitivnim odlikama koje čine ljudski život vrednim življenja, da spreči nastanak psihopatoloških stanja, da izgradi i očuva „pozitivno zdravlje“, i da unapredi kvalitet ljudskog života. Ističe se da je glavni fokus pozitivne psihologije u izvesnom pogledu saglasan sa zdravstvenom psihologijom – istraživačkom oblašću koja se primarno bavi psihološkim procesima u oblastima psihičkog zdravlja, bolesti i zdravstvene nege. U radu se takođe naglašava da se pozitivni psiholozi posebno interesuju za poučavanje ljudskih snaga, vrlina i pozitivnih iskustava u vezi sa raznim pitanjima zdravlja. Učinjen je napor da se ovo istraživačko interesovanje dokumentuje fokusiranjem na optimizam kao varijablu individualne razlike koja odražava opseg u kojem pojedinci imaju uopšteno povoljna očekivanja od svoje budućnosti i na njegove pozitivne uticaje na ljudsko zdravlje.

Ključne reči: Pozitivna psihologija, optimizam, zdravlje, prevladavanje, dobrobit

Jasmina Nedeljković
Fakultet za pravne i poslovne nauke,
dr Lazar Vrkić, Novi Sad

UDK 159.942.2
Оригинални научни рад
Примљен: 17. 06. 2012.

Tatjana Stefanović Stanojević¹
Aleksandra Kostić
Univerzitet u Niša
Filozofski fakultet, Niš

ROMANSA KAO STABILNO ISKUSTVO ODRASLIH: POKUŠAJ MERENJA

Apstrakt

Romansa je termin koji se u novijoj literaturi ustalio za određenu formu partnerskih, ljubavnih veza. Reč je o kompleksu osećanja koja se razvijaju u partnerskoj vezi i koja su negde između romantične ljubavi, zaljubljenosti i ljubavi (od romantične ljubavi razlikuje se po seksualnoj strastvenosti, od zaljubljenosti po kapacitetu da traje, a od ljubavi po idealizaciji i agresivnosti). Dakle, romansu odlikuju: strastvena seksualnost (erotizam), idealizacija partnera i veze i moguća agresija kao odgovor na predavanje, zavisnost i ranjivost u odnosu na partnera. Tradicionalno psihološko tumačenje je da je romansa faza u ljubavnom odnosu koja traje kratko. U analizi razloga zbog kojih romansa obično traje kratko najvažnijim faktorom smatra se netolerancija napetosti koju stvaraju brojni rizici: idealizacija, seksualna strastvenost i agresivnost. U susretu sa napetošću, pobeđuje čovekova potreba za sigurnošću. Otuda, romansa biva pretvorena u ljubav. Ljubav je kompleks koji se sastoji iz tri sistema: sistema afektivne vezanosti, sistema pažnje i sistema seksualnog ponašanja. Pretpostavljamo da je jedan od sistema odgovoran za prevođenje romanse u ljubav i da je to upravo sistem afektivne vezanosti.

Sa ciljem provere navedene pretpostavke, formulisano je očekivanje da će postojati razlike između obrazaca afektivne vezanosti u odnosu na preferiranje tipa partnerske veze. Organizovano je dvofazno istraživanje: U prvoj fazi sačinjen je upitnik za procenu partnerske veze i sprovedeno istraživanje na uzorku (N = 297) studenata Filozofskog fakulteta u Nišu. Faktorskom analizom izdvojena su dva faktora, imenovana kao Sigurna baza i Romansa. U drugoj fazi (N = 200), uz upitnik ljubavnih odnosa (Ljubavni odnosi: romansa, Stefanović Stanojević, Nedeljković, Dragičević, 2012) zadat je i upitnik za procenjivanje individualnih razlika u afektivnoj vezanosti (Experiences in Close Relationships – Revised (ECR-R) questionnaire, Fraley, Waller, Brennan, 2000).

Rezultati analize varijanse potvrđuju očekivanje da će se ispitanici koji pripadaju različitim obrascima vezanosti statistički značajno razlikovati i po potrebi za partnerom kao sigurnom bazom, i po potrebi za romansom u ljubavnoj vezi. Analizom značajnosti razlika (post hoc) utvrđeno je: Sigurno i preokupirano vezani ispitanici značajno češće preferiraju kvalitet sigurne baze u ljubavnoj vezi od izbegavajuće, i bojažljivo vezanih ispitanika. Bojažljivo vezani ispitanici značajno su skloniji romansi od si-

¹ sstanja63@gmail.com

gurno, i izbegavajuće vezanih ispitanika. Preokupirano vezani ispitanici značajno su skloniji romansi od sigurno, i izbegavajuće vezanih ispitanika.

Dobijeni rezultati doprinose dubljem razumevanju individualnih razlika u sklonostima partnerskim vezama, pre svega identifikujući sigurni obrazac afektivne vezanosti kao obrazac odgovoran za prevođenje romanse u ljubav. Pretpostavljamo da osobe koje pripadaju sigurnom obrascu, budući da su odrastale u ambijentu sigurne baze, kada u romansi postane napeto, rade ono što su naučile: vezuju se i pretvaraju partnera u sigurnu bazu za istraživanje ili u utočište u slučaju nevolje, u svakom slučaju u osobu koja je predvidljiva i lako im dostupna. Nalaz o sklonosti bojažljivo i preokupirano vezanih osoba romansi razumljiv je iz ugla negativne slike o sebi koja im je zajednička i koja ih preporučuje za trijas simptoma romanse. Naime, usled nepoverenja u sebe mogli bi biti skloni ljubomori i agresivnosti, kao i strastvenosti u zamenu za bliskost. Takođe, u nastojanju da sačuvaju partnersku vezu, a bez kapaciteta da je prevedu u stabilniju kategoriju, mogli bi pribegavati njenoj idealizaciji.

Ključne reči: Obrasci afektivne vezanosti, romansa, ljubav

Uvod ili o romansi kao privilegiji

Život u vremenu prelaska iz dvadesetog u dvadeset prvi vek učinio je ljude iscrpljenim i zbunjenim. Potreba za smislom utoliko je dragocenija, a pronalaženje ljubavi značajnije nego ikada. Ne iznenađuje da je ljubav sve češći odgovor na pitanje o smislu života, kao što ne iznenađuje ni da se pojavljuje u različitim, pa i donekle drugačijim formama od dosadašnjih. Pomenućemo samo neke: zaljubljenost, romantična ljubav ili romansa.

Psihološka nauka (uglavnom i dalje u potrazi za preciznim instrumentima), malo se bavi ovim fenomenima. Psihoanalitičari im posvećuju dužnu pažnju. Prema psihoanalitičarima, zaljubljenost je regresivna i defanzivna, smatra se kratkom predigrom stabilnije, ambivalentne ljubavi kada se stvarnost spozna i voljena osoba sagleda onakvom kakva doista jeste, a idealizacija koja rađa iluzije o romantičnoj ljubavi prestaje da bude moguća. Poreklo romantične ljubavi smeštaju u preedipalnu fazu: „U romantičnoj ljubavi suština je u postojanju predstave uzvišene, udaljene i nedostupne žene i odbačenog, ometenog ili neprihvaćenog ljubavnika koji pati. Ovakva situacija i odnos neminovno nameću asocijaciju na prve odnose majke i dečaka. Za razliku od Edipalnog perioda u kome je majka senzualna i nežna, a dečak aktivan u svojim željama i htenjima, u preedipalnom periodu, posebno falusnom, majka je onipotentna, hladna i nedostižna, a dečak pasivan u svom obožavanju, ali i strahu i patnji. Zato bi se i moglo reći da trubadurska ljubav predstavlja dobrim delom reaktivaciju nerazrešenog odnosa sa preedepalnom majkom za koju se muškarci mazohistički fiksiraju...“ (Ćurčić, prema Štajner Popović, Brzev Ćurčić, 2008).

Takođe, psihoanalitičari nastoje da odrede razliku između ljubavi i romantične ljubavi: „Romantična ljubav jeste možda uzbudljivija, ali je krhkija i ranjivija, za razliku od zrele ljubavi, koja je možda manje uzbudljiva, ali je stabilnija, dublja i ispunjavajuća na drugačiji i sveobuhvatniji način. Romansa obezbeđuje čaroliju i

sreću trenutka, ali zrela ljubav obezbeđuje sveprožimajuće osećanje zadovoljstva i kontinuirane sreće“ (Ćurčić, prema Štajner Popović, Brzev Ćurčić, 2008).

Shvatanje zaljubljenosti kao regresivne i defanzivne lako je razumeti u kontekstu dvadesetog veka kada su negovani ideali stabilnosti i pouzdanosti. Da li je samo iluzija? Da li je stabilnost za kojom čeznemo zaista realnija od idealizacije, danas se pitaju i psihoanalitičari. (Đorđević, prema Štajner Popović, Brzev Ćurčić, 2008). Pritom, termine romansa, romantična ljubav i zaljubljenost koriste sinonimno. U želji da stvari učinimo jasnijima krenućemo od određenja fenomena. Ljubav je već definisana kao kompleks osećanja (afektivna vezanost, bržnost i seksualnost), dok razliku između romantične ljubavi i ljubavi najčešće nalazimo u odsustvu seksualne komponente, a razliku između zaljubljenosti i ostalih ljubavnih kategorija u kraćem trajanju zaljubljenosti. Romansa je kreativna forma ljubavi koju na velika vrata vraćaju novije generacije psihoanalitičara.

Stiven Mičel, (Mičel, 2008), veruje da su sagledavanje ljubavi na drugačiji način, kao i vera u održivost ove forme u ljudskim životima, deo borbe za vitalnost i smisao ljudske vrste. Romansu tretira kao posebnu, izuzetno važnu i kreativnu formu ljubavi. „Romansa je književni oblik koji se poziva na emocije, maštu i ideale, a pokret romantizma predstavljao je kako u ljudskoj svesti, tako i u umetnosti, revoluciju, zaokret ka strasti, tragi i ličnom smislu koji je postao najdublja i najtrajna promena u životu Zapada“ (Ajzaji Berlin, prema Mičel, 2008). „U svojoj uobičajenoj, svakodnevnoj upotrebi reč romansa označava jedno konkretno osećanje i odnos prema nekoj osobi koji stvaraju emocije, podstiču maštu i neguju odanost idealima. Romansa nastaje u vezi sa osećanjem ljubavi, posebne vrste ljubavi koja sadrži snažna erotska svojstva. Romansa je zaljubljenost, pre nego ljubav (Mičel, 2008).

Pozivajući se na Frojda, Mičel naglašava da je romansa dragocena, jer spaja osećanje ljubavi i osećanje strastvene seksualne želje. *Romansa zahteva i ljubav i želju, u stvari ona nastaje iz napetosti koju stvara istovremenost ljubavi i seksualne želje.* Pored strastvene seksualnosti, romansu odlikuje i kapacitet osobe za idealizaciju i partnera i veze, ali odlikuju je i ranjivost i agresivnost, a usled ideje o jedinstvenosti odabrane osobe. Dakle, romansa nije rezervisana samo za one nedovoljno izgrađenog identiteta, i nije samo kratka predigra stabilnijeg fenomena ljubavi, već može biti održiva forma ljubavnog odnosa odraslih. Za održivu romansu potrebna je osoba spremna da se prepusti dubini osećanja, bez obzira na činjenicu da garancija nema. Održavanje romanse zahteva kapacitet za fantaziju, ali i prihvatanje osećanja ranjivosti i agresivnosti. Pažnju zaslužuje i objašnjenje svakog od pomenutih elemenata romanse.

Romansu odlikuje fantazija: Danas o fantaziji počinjemo da mislimo kao sredstvu koje nam svima omogućava da svet sagledavamo na svoj poseban, životan način. Dok se nekada smatralo da se ne može živeti u zamkovima od peska, savremeni teoretičari, međutim, počinju da dovode u pitanje oštro razdvajanje naše percepcije i naše mašte. Moguće je smatraju oni da zadovoljavajuće mesto za boravak možemo da nađemo jedino ako ga najpre poistovetimo sa svojim omiljenim zamkom od peska. Nema razloga da smatramo da je verzija druge osobe u kontekstu svakodnevnog

nice išta manje ili više realna od uzvišene, idealizovane predstave o drugoj sobi kao predmetu naše želje. Ako svakodnevnu stvarnost uzmemo kao objektivno polazište, tada idealizujuća mašta predstavlja mašinu za pravljenje iluzija. Ali ako stvarnost smatramo konstrukcijom sveta, idealizujuća mašta može da izvuče na površinu de-love sveta i drugih i nas samih koji su veoma stvarni, ali često u senci. Dakle, idealizacija je korisna u romantičnim vezama.

Romansu odlikuje strastvena seksualnost: Avantura i rizik seksualnosti nastaju kao rezultat uklanjanja konvencionalnih granica između selfa i drugih. U seksualnoj strasti prevazilaze se poznate granice sopstvenog iskustva. Za izuzetnu snagu seksualnosti moglo bi se reći da potiče upravo iz njene moći da oslabi svakodnevno psihičko ustrojstvo, da destabilizuje uobičajeno doživljavanje selfa. Snažna seksualna iskustva podrazumevaju višestruka predavanje sebe, odricanja od samokontrole, predavanje drugom, potpunjavanje vlasti drugog... Dok idealizacija usmerava, organizuje i orijentiše našu privrženost, seksualnost stvara pogonsku energiju romantične strasti.

Romansa nas čini ranjivim: Jedno od najznačajnijih svojstava romanse jeste da nas stavlja u položaj da osećamo potrebu, odnosno da čeznemo za drugom osobom. Reč je o osobi koju doživljavam kao posebnu, neuhvatljivu, primamljivu, kao nešto sto istovremeno i imamo i nemamo. Zato što zaljubljenost rađa nadu, čežnju i zavisnost, i zato što nada, čežnja i zavisnost uvek stvaraju rizik ponižavanja, ljubav nas obavezno čini ranjivim.

Romansu prati i agresivnost: Agresivnost u romansi treba shvatiti kao posledicu ugroženosti, kao reakciju na pretnju. Ako nekog želimo i čeznemo za njim, možemo da se nađemo u stvarnoj nevolji. U stvari, nema načina da se nevolja izbegne. Zato što nas ono što od te osobe želimo čini zavisnim od nje, čini nas taocem njenih osećanja prema nama. Želimo da nas ta osoba voli, ali ne možemo da učinimo da to bude tako – to nije ono što želimo. Činjenica da smo ugroženi u nama izaziva bes, agresivnost je reakcija na pretnju, a želja koja dugo traje proizvodi stalno novu pretnju.

Mičel nudi i sopstveni način sagledavanja odnosa romansa–ljubav. Put od romanse do ljubavi popločan je navikama, a zbog potrebe za sigurnošću. Da bismo svoju romansu zaštitili želimo izvesnost i potpunu sigurnost. Stoga sebe ubeđujemo da smo na neki način umanjili rizike kojima se izlažemo i da smo sebi obezbedili sigurnost – čime uklanjamo preduslove za seksualnu želju koja da bi opstala i jačala, zahteva bujnu maštu. Dakle, zaljubljenost nestaje u funkciji stvaranja iluzije sigurnosti. Pretvaranje u naviku koje redovno umanjuje romantičnu ljubav nije svojstveno samoj ljubavi već predstavlja zaštitnu degradaciju, odbranu od ranjivosti koja je svojstvena romantičnoj ljubavi. I što je još važnije ona je posledica načina na koji se ljubav razvijala u detinjstvu.

Afektivna vezanost kao karika koja nedostaje

U susretu sa napetošću pobeđuje potreba za sigurnošću. Kako? Čini nam se da je afektivno vezivanje jedan je od najčešćih načina. Šta se dešava u detinjstvu i zašto je zapravo detinjstvo važno za kvalitet ljubavnih odnosa?

Prema teoriji afektivnog vezivanja (Bowlby, 2011) u ranom detinjstvu na osnovu kvaliteta interakcije majke (ili dominantnog staratelja) sa detetom, razvija se specifičan, nesimetričan odnos između majke i deteta koji biva interiorizovan i u formi unutrašnjeg radnog modela oblikuje kvalitet kasnijih odnosa odrasle osobe sa značajnim drugima. Potreba za vezivanjem je važna potreba zato što obezbeđuje fizičku blizinu majke i samim time veće šanse za preživljavanje, ali i zato što obezbeđuje doživljaj sigurnosti, odnosno obezbeđuje odnos u kojem se razvija self i ljudske sposobnosti od značaja za skladan socioemocionalni razvoj i buduće interpersonalne odnose. Budući da majke na različite načine reaguju na signale koje deca šalju, deca formiraju različite unutrašnje radne modele, sebe i drugih.

Majke koje odlikuje kvalitet responzivnosti, imaju topao, angažovan odnos sa detetom i pružaju mu uglavnom odgovarajuću stimulaciju. Moglo bi se reći da u tom slučaju interakciju majka–dete odlikuje sinhronizovanost. Responzivno materinstvo podrazumeva ispravno tumačenje signala deteta, pravovremeno i dosledno reagovanje na njih. Za dete je važno da kroz interakciju s majkom stekne doživljaj da je ona dostupna i da razvije pozitivna očekivanja: „Kada ne mogu da izađem na kraj sa neprijatnim osećanjima, moja majka je uvek tu za mene i pomoći će mi da se osećam bolje, ona zna kako da me smiri i uteši. Ona zna kako da iz haosa napravi red i smisao, ona ume da otkloni patnju. Uz nju se osećam zaštićeno i bezbedno“. Ovakve majke uspevaju da obezbede deci sigurnu bazu iz koje će radozno istraživati sredinu, ali i utočište kome će se vratiti u slučaju povrede, bolesti, nevolje bilo koje vrste. Dakle, jedna od stvari koju dobri roditelji pružaju svojoj deci je brižljivo stvaranje ambijenta sigurnosti (što je delom iluzija), koji omogućuje uspostavljanje sigurne afektivne vezanosti. Dovoljno dobri roditelji ne razgovaraju sa malom decom o sopstvenim strahovima, brigama i dilemama. Oni rade na stvaranju osećanja zaštićene stalnosti, koje detetu omogućuje da oslobođeno nametnutog opreza otkriva i istražuje sopstveni um, radost življenja. Pošto nauče da vole u ambijentu veštački stvorene i neophodne sigurnosti ranog detinjstva, ova deca ponesu u odrastanje i zapis da ljubav zahteva sigurnost koja znači zaštitu od nepoznatog, neobičnog i opasnog. Teže stabilnosti, predvidljivosti i pouzdanosti, vezuju se i žele da objekti vezanosti budu stalni. Šta to znači u ljubavnom životu?

Videli smo već da ljubavnu romansu odlikuju strastvena seksualnost (erotizam), idealizacija partnera i veze, ali i moguća agresija kao odgovor na predavanje, zavisnost i ranjivost u odnosu na partnera. U analizi razloga zbog kojih romansa obično traje kratko najvažnijim faktorom smatra se netolerancija napetosti koju stvaraju brojni rizici: rizik je idealizacija, *ljubavnici grade zamkove od peska*; rizik je seksualna strastvenost ne toliko zbog prevazilaženja konvencionalnih granica, koliko zbog prevazilaženja granica selfa; rizik je agresivnost kao reakcija na frustraciju. Kada tolerisanje opisanih napetosti postane teško, osobe koje pripadaju sigurnom obrascu rade ono što su naučile u detinjstvu. Stvaraju ambijent veštačke sigurnosti, pretvaraju partnera u naviku, u osobu koja je predvidljiva i lako im dostupna. Put od romanse do ljubavi popločan je navikama, a zbog potrebe za sigurnošću. Tako nastaje ljubav, koju odlikuju brižnost, vezanost, kao i seksualno ponašanje.

Paradoksalno je da nastojanje da sačuvamo ljubav – doprinosi njenom urušavanju, jer uklanja preduslove za seksualnu želju koja da bi opstala zahteva bujnu maštu. „Tako vezanost ironično postaje veliki neprijatelj erotizma. Osećanja odlaska u krajnost, zagonetnosti, tajanstvenosti koje roditelji, u želji da nam obezbede sigurnost, nastoje da uklone iz naših života čine suštinu seksualne privlačnosti erotizma. To su upravo ona svojstva koja uporno težimo da uklonimo iz svakodnevnog života“ (Mičel, 2008, str. 44).

Dosadašnje izlaganje dovodi nas pred par pitanja. Pretvaranje romanse u ljubav, a po uzoru iz detinjstva, umeju da izvedu samo osobe koje pripadaju obrascu sigurne afektivne vezanosti. Šta rade ostali? I da li je to šansa za romansu? Takođe se postavlja pitanje da li, ukoliko zbog promene društvenih okolnosti, standard mentalnog zdravlja ljudi u dvadeset prvom veku prestaje da bude sigurni obrazac, odnosno ukoliko sigurni obrazac prestaje da bude dovoljno adaptivan, postoji mogućnost da u nekom od drugih modaliteta afektivne vezanosti ostanemo dosledni romansi i ne prevedemo je u ljubav. Dakle, da li će uslov za ostanak u romansi biti modalitet afektivne vezanosti koji se razvija u novim okolnostima ili su romansi sklone osobe u nekom od već identifikovanih *nesigurnih* obrazaca? Prikaz do sada evidentiranih obrazaca deo je odgovora na pitanje:

Izbegavajući obrazac: Majke koje odlikuje neresponzivnost sklone su bavljenju detetom u režimu koji obezbeđuje zadovoljavanje fizioloških, ali ne i psiholoških potreba deteta. Suočeno sa doslednim neodgovaranjem na signale, dete prolazi kroz trijas simptoma (POP², Bowlby, 2011), formira negativnu sliku o drugima i odbrambeno pozitivnu sliku o sebi. Dakle, budući da drugi ne zaslužuju poverenje i ljubav, opstanak će zavisiti od ulaganja u samog sebe. Oklopljeni i nepoverljivi, odrastaju oslonjeni na sopstvene snage. Ljubavne veze kao najčešća forma partnerskog odnosa odraslih, po prirodi stvari – podrazumevaju intenzivna emotivna ulaganja u partnera i nose rizik da ćemo biti razočarani. Osobe koje pripadaju izbegavajućem obrascu nastoje da sebi ne dozvole još jednom istu grešku: poverenje u druge i očekivanja od drugih već su ih doveli do razočaranja. U ljubavnim vezama, osobe koje pripadaju ovakvom obrascu sebi ne dozvoljavaju investiranje u partnera, veze su im površne ili samo seksualne. Romansu naravno izbegavaju, čak istraživanja potvrđuju i da izbegavaju seksualnu strastvenost, možda zato što prepoznaju da svaka vrsta strastvenosti testira granice selfa. Teško stečeni oklop ne rizikuju da izgube.

Preokupirana afektivna vezanost: Deca čije majke su samo selektivno bile responzivne, ponela su iz detinjstva sliku o sebi kao manje vrednima, a o drugima, kao o osobama koje su nedovoljno dostupne i oko kojih se treba truditi. Željni ljubavi i pažnje, stvoreni su za romansu. Romansa za njih znači bar dve stvari: strastvenu posvećenost partneru, ali i strastvenu posvećenost partnera. Prvo je važno kao oblik kontrole partnera, a drugo kao ulaganje koje bi moglo da popravi negativnu sliku o sebi koju nose iz detinjstva. Dakle, *on treba da me stalno i toliko voli da pomalo po-*

---

² Protest
Očaj
Poricanje

činjem i samu sebe da volim. Potreba za pripadanjem *visoko vrednovanom drugom* toliko je jaka da preokupirano afektivno vezane osobe baš kao i u detinjstvu pristaju da plate svaku cenu. U očajničkoj potrazi za garancijom da će ljubav zauvek trajati, oni nastoje da romansu prevedu u brak, nastoje da obezbede pripadanje partneru i po cenu gubitka strasti. Dakle, cena je ponekad odustajanje od romanse.

Dezorganizovana afektivna vezanost: deca koja iz detinjstva nose doživljaj straha sa kojim nemaju strategiju izlaženja na kraj, formirala su negativnu sliku o sebi i o drugima. I oni su željni ljubavi i pažnje u nadi da će to popraviti negativnu sliku koju o sebi imaju. Međutim, negativna slika koju imaju o drugima sprečava ih da se osiguraju uz partnera, da poveruju u ljubav kao stabilnu, pouzdanu i dostupnu im kategoriju. Možda ih upravo to kvalifikuje za romansu?

I na kraju, trebalo bi razmotriti i drugu mogućnost. Gledano iz ugla evolucije, treba razmotriti mogućnost da se modaliteti vezanosti mogu menjati u skladu sa promenama društveno istorijskog konteksta. To bi moglo da znači mogućnost stvaranja drugih, drugačijih modaliteta vezanosti od već identifikovanih. Ili mogućnost da u vremenu kreativnosti, vitalnosti i razigranosti, ideal više nije pripadanje sigurnom obrascu vezanosti, već hrabrost da se prožive iskustva koja nose različite vrste vezanosti. Možda su romansi dorasli samo oni koji se usuđuju da u ljubavnom zanosu osećaju i emocije koje podrazumevaju kvaliteti tzv. nesigurne afektivne vezanosti, samo oni koji su u stanju da podnesu i nezadovoljstvo sobom (negativna slika o sebi) i agresivni naboj (negativna slika o drugima), a zbog ljubavnih rizika, kakvi su mogućnost da se bude ostavljen, nevoljen, prevaren... Oni koji smeju da menjaju obrazac ili oni koji imaju obrazac novog vremena? Istraživanje je ponudilo samo deo odgovora.

Metodološki deo

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja odnosi se na ispitivanje razlika između obrazaca afektivne vezanosti u odnosu na modalitete partnerske veze. Pod modalitetima partnerske veze misli se na ljubav i romansu koji su u teorijskom delu rada već opisani, ali će u empirijskom delu rada biti nešto drugačije nazvani. Naime, u pilot istraživanju sprovedenom za potrebe rada, empirijski su izolovani (i imenovani u skladu sa stavkama koje ih zasićuju) sledeći modaliteti: partnerska veza kao sigurna baza i partnerska veza kao romansa.

Dakle, predmet istraživanja odnosi se na moguće razlike između obrazaca afektivne vezanosti u odnosu na sklonost partnerskoj vezi kao sigurnoj bazi i partnerskoj vezi kao romansi.

Hipoteze

Očekuje se postojanje razlika između obrazaca afektivne vezanosti, a u odnosu na preferencije modaliteta partnerske veze (sigurna baza ili romansa).

Specifične hipoteze

H1: Očekuje se postojanje razlika između obrazaca sa pozitivnom slikom o drugima (nisko izbegavanje: sigurni i preokupirani) i obrazaca sa negativnom slikom o drugima (visoko izbegavanje: bojažljivi i izbegavajući) u pogledu sklonosti ka sigurnoj bazi u ljubavnoj vezi. Naime, može se pretpostaviti da će sigurnoj bazi u ljubavnoj vezi biti skloniji oni koji se na osnovu pozitivne slike o drugima (ili niskog izbegavanja) usuđuju da budu oslonjeni na druge, da u njima traže i bazu iz koje kreću u istraživanje i utočište u slučaju nevolje.

H2: Očekuje se postojanje razlika između obrazaca sa pozitivnom slikom o sebi (niska anksioznost: sigurni i izbegavajući) i obrazaca sa negativnom slikom o sebi (visoka anksioznost: bojažljivi i preokupirani) u pogledu sklonosti ka romansi u ljubavnoj vezi. Naime, osobe koje imaju negativnu sliku o sebi (visoka anksioznost) mogle bi biti *idealne* za trijas simptoma koji odlikuje romansu. Usled nepoverenja u sebe mogli bi biti skloni ljubomori i agresivnosti, kao i strastvenosti u zamenu za bliskost. Takođe, u nastojanju da sačuvaju partnersku vezu, a bez kapaciteta da je prevedu u stabilniju kategoriju, mogli bi pribegavati njenoj idealizaciji.

H3: Očekuje se povezanost osnovnih istraživačkih varijabli sa sociodemografskim varijablama: pol i uzrast.

Varijable istraživanja

Partnerska afektivna vezanost

Partnerska afektivna vezanost najčešće se određuje kao dominantna afektivna veza odraslih koja uz brižnost i seksualnost strukturira ljubavnu vezu (Hazan i Shaver, 1988).

Partnerska afektivna vezanost će biti operacionalizovana na dva načina:

Kontinuirana varijabla: kvalitet afektivne vezanosti izražen je kao skor na dimenzijama anksioznosti i izbegavanja. Pritom, skorovi na dimenziji anksioznosti ukazuju na sliku o sebi, dok skorovi na dimenziji izbegavanja ukazuju na sliku o drugima.

Kategorijalna varijabla: obrazac vezanosti za datu osobu sa četiri kategorije: sigurna vezanost, izbegavajuća nesigurna vezanost, preokupirana nesigurna vezanost i bojažljiva nesigurna vezanost.

Uz kategorijalno primenjeno je i dimenzionalno sagledavanje afektivne vezanosti i zbog veće preciznosti podataka, ali i jer pruža brojnije mogućnosti eksplanacije dobijenih rezultata.

Partnerske ljubavne veze

Partnerska ljubavna veza je odnos između dve osobe zasnovan na seksualnoj razmeni, ali i mnogim i značajnim osećanjima. Brojnost i različitost osećanja koja mogu učestvovati u partnerskom odnosu upućuju na postojanje određenih tipova partnerskog odnosa, o čemu svedoče klasifikacije ljubavnih veza (Lee, 1973; Sterberg, 1986).

U ovom istraživanju akcenat je na teorijski pretpostavljenim i faktorskom analizom potvrđenim modalitetima: modalitet u kome su dominantne potrebe za bliskošću, pažnjom, sigurnom bazom za istraživanje i utočištem u slučaju nevolje i modalitet u kome dominiraju aspekti agresivnosti, strastvenosti i idealizacije partnera i veze.

Instrumenti

Partnerska, afektivna vezanost, biće procenjivana Skalom za procenjivanje bliskih veza, konstruisanom 1998 (Experiences in Close Relationships – Revised (ECR-R) questionnaire, Fraley, Waller, Brennan, 2000). Ovaj instrument operacionalizuje obrasce afektivnih veza u partnerskim odnosima odraslih preko sadržaja svesnih verovanja osobe o bliskim, partnerskim vezama. Reč je o upitniku koji sadrži 36 ajtema, skorovanih sedmostepenom Likert skalom. Instrument je zasnovan na dvodimenzionalnom modelu individualnih razlika u afektivnom vezivanju odraslih (dimenzija anksioznosti i dimenzija izbegavanja). Ove dve dimenzije ukrštanjem daju četiri obrasca afektivnog vezivanja:

- Obrazac izbegavajuće partnerske vezanosti,
- Obrazac sigurnog partnerskog vezivanja,
- Obrazac preokupiranog partnerskog vezivanja,
- Obrazac bojažljivog partnerskog vezivanja.

Partnerska ljubavna veza biće procenjivana Upitnikom ljubavnih odnosa (Romansa kao privilegija nesigurne afektivne vezanosti, LJOR, Stefanović Stanojević, 2012). Reč je o upitniku koji sadrži 24 ajtema (po dvanaest za svaki modalitet skorovanih) skorovanih sedmostepenom Likert skalom. Dakle, na osnovu upitnika operacionalizuju se dva ljubavna stila:

- Sigurna baza
- Romansa

Uzorak

Uzorak je činilo 200 ispitanika studenata Filozofskog fakulteta u Nišu, ujednačenih po polu i podeljenih u dve uzrasne kategorije.

Tabela br. 1: Distribucija po polu

	Pol ispitanika	
	Frekvencija	Procenat
Ženski pol	99	49.5
Muški pol	101	50.5
Total	200	100.0

Tabela br. 2: Distribucija po uzrastu

	Uzrast	
	Frekvencija	Procenat
Mladi ispitanici (19-24)	125	62.5
Stariji ispitanici (25-30)	75	37.5
Total	200	100.0

Postupak istraživanja

Istraživanje je bilo dvofazno:

U prvoj fazi sačinjena je baterija stavki koje opisuju partnerske odnose i iz ugla romanse (idealizacija, agresivnost, strastvenost) i iz ugla ljubavi (posvećenost, pažnja, bliskost, utočište u nevolji, baza iz koje se kreće u istraživanje). Sprovedeno je pilot istraživanje na uzorku (N = 269) studenata Filozofskog fakulteta. Studenti su se dobrovoljno prijavili za učešće u istraživanju, kojom prilikom su bili i obavešteni da je uslov za učešće u istraživanju iskustvo ljubavne veze. Faktorskom analizom utvrđena su, a na osnovu analize stavki koje su dominantno zasićivale određeni faktor, i imenovana dva aspekta ljubavnih odnosa: romana i sigurna baza.

U drugoj fazi (N = 200), uz upitnik ljubavnih odnosa (Romansa kao privilegija nesigurne afektivne vezanosti, LJOR, Stefanović Stanojević, 2012) zadat je i upitnik za procenjivanje individualnih razlika u afektivnoj vezanosti (Experiences in Close Relationships – Revised (ECR-R) questionnaire, Fraley, Waller, Brennan, 2000), kao i upitnik za procenjivanje sociodemografskih podataka.

Rezultati i diskusija

Na početku smo pažnju posvetili proveru jednodimenzionalnosti skala upitnika LJOR. U tu svrhu primenili smo makroprogram za ajtem analizu koji je zasnovan na klasičnoj testnoj teoriji i služi za procenu metrijskih karakteristika kompozitnih merenih instrumenata KakaoKTT (Fajgelj i Janičić, 2008). Od velikog broja indikatora metrijskih svojstava koje program KakaoKTT nudi, izabrana su četiri u svrhu opisa metrijskih karakteristika testova. Prosečna diskriminativnost ajtema je predstavljena preko Fišerovog z koeficijenta. Kao donja prihvatljiva granica uzet je predlog Nana-lija i Bernstina (prema Fajgelj, 2003) od 0,30. Kao pokazatelj jednodimenzionalnosti skale upotrebljen je RMS (root-mean-square) koji predstavlja koren iz proseka kvadriranih koeficijenata korelacije. Donja prihvatljiva granica je takođe 0,30 (Fajgelj, 2003). Pouzdanost testa je predstavljena Kronbahovim alfa koeficijentom sa donjom granicom prihvatljivosti od 0,70. Četvrto, merno svojstvo koje je ispitano je reprezentativnost skale. Da bi se dobila što bolja slika jednodimenzionalnosti skala, korišćeni su i Gutmanovi pokazatelji pouzdanosti, $\lambda_1 - \lambda_2$ i $\lambda_6 - \lambda_7$.

Tabela br. 3 : Indikatori pouzdanosti, reprezentativnosti i homogenosti skala

	RMS1	Fišerov- z2	MSA3	α4	λ1	λ6	m
Sigurna baza	,38	,56	,85	,84	,76	,87	10
Romansa	,38	,51	,74	,74	,59	,72	5

Na osnovu potvrđene kongeneričnost subskala upitika LJOR, za dalju analizu je zadržano 10 ajtema za Sigurnu bazu i pet ajtema za Romansu. U sledećoj tabeli su prikazane korelacije zadržanih ajtema sa odgovarajućim faktorima.

Tabela br. 4: Korelacija stavki sa faktorima

Sigurna baza		Romansa	
ajtem	r	ajtem	r
Spontanost u vezi	,496	Strah od prestanka ljubavi	,468
Pažnja partnera	,713	Egzaltiranost	,677
Briga za partnera	,742	Ljubomora	,668
Potreba za partnerom u situaciji uznemirenosti	,728	Ljutnja na partnera	,600
Potreba za partnerom u situaciji povrednosti	,651	Seksualna strastvenost	,606
Dostupnost partnera	,723		
Nežnost u vezi	,658		
Razumevanje	,503		
Zajednički rituali	,753		
Zajednička interesovanja	,393		

Partnerska afektivna vezanost

Tabela br.5: Distirbucija obrazaca afektivne vezanosti

	Obrasci	
	Frekvencija	Procenat
Sigurni	54	27.0
Izbegavajući	39	19.5
Preokupirani	32	16.0
Bojazljivi	75	37.5
Total	200	100.0

Na testiranom uzorku distribucija obrazaca afektivne vezanosti je donekle neočekivana. Obrazac bojazljive afektivne vezanosti je najučestaliji (37.5%). Iako netipičan, ovakav nalaz već je bio karakteristika domaćeg uzorka tokom dvehiljaditih, pa nije sasvim iznenađujući (Stefanović Stanojević, 2007, 2008). Za bojazljivim sledi obrazac sigurne afektivne vezanosti (27%), a zatim izbegavajući (19.5%) i na kraju preokupirani obrazac afektivne vezanosti (16%). Slika afektivne vezanosti testiranog uzorka još je potpunija ako se sagleda preko odnosa dimenzija izbegavanja i anksioznosti koje su u osnovi dobijenih kategorija, odnosno obrazaca (Tabela br. 6).

Tabela br 6: Aritmetičke sredine izbegavanja i anksioznosti

	N	Min	Max	AS	SD	t	p
Izbegavanje	200	1.17	6.67	3.14	1.014	4.039	.000
Anksioznost	200	1.33	6.39	3.51	.996		

Dakle, razlika u zastupljenosti dimenzija izbegavanje i anksioznost je statistički značajna, a u korist dimenzije anksioznosti (Tabela br. 6). Na osnovu visine anksioznosti i izbegavanja na celom uzorku mogli bismo reći da su ispitanici generalno skloniji nesigurnosti i negativnoj slici o sebi (3.512), nego nepoverenju i negativnoj slici o drugima (3.147). Pogledajmo odnos navedenih dimenzija u okviru svakog od obrazaca i značajnost razlika između obrazaca u pogledu dimenzija izbegavanje i anksioznost (Tabela br. 7):

Tabela br.7: Aritmetičke sredine anksioznosti i izbegavanja i značajnost razlika između obrazaca

		N	AS	SD	Minimum	Maximum	F	p
Izbegavanje	sigurni	54	2.13	.462	1.17	2.89	131.743	.000
	izbegavajući	39	3.75	.702	3.00	6.67		
	preokupirani	32	2.30	.597	1.17	4.11		
	bojažljivi	75	3.91	.600	2.89	6.44		
	Total	200	3.14	1.010	1.17	6.67		
Anksioznost	sigurni	54	2.75	.518	1.83	3.61	101.211	.000
	izbegavajući	39	2.64	.560	1.33	3.78		
	preokupirani	32	4.61	.777	3.67	6.39		
	bojažljivi	75	4.03	.664	3.28	6.39		
	Total	200	3.51	.996	1.33	6.39		

Na osnovu dobijenih rezultata mogli bismo reći da se obrasci afektivne vezanosti statistički značajno razlikuju u pogledu visine dimenzija izbegavanje i anksioznost. Ukoliko znamo da dimenzija izbegavanja određuje sliku o drugima, a dimenzija anksioznosti sliku o sebi, na osnovu *post hoc* analize (Tabela br. 8) moglo bi se reći da su negativnoj slici o drugima najskloniji ispitanici koji pripadaju bojažljivom obrascu (najviši skor na izbegavanju), dok za njima slede ispitanici koji pripadaju izbegavajućem obrascu (razlika nije statistički značajna). Sa druge strane, najviše poverenja u druge imaju ispitanici koji pripadaju sigurnom obrascu (najniži skor na izbegavanju), dok za njima slede preokupirano afektivno vezani ispitanici (razlika nije statistički značajna). Što se slike o sebi tiče, iz tabele se može videti da su ispitanici koji pripadaju preokupiranom obrascu najskloniji negativnoj slici o sebi (najviši skor na anksioznosti), a za njima slede ispitanici koji pripadaju bojažljivom obrascu (razlika je statistički značajna, Mean Difference = .57606*, p < .000). Najpovoljniju sliku o sebi imaju ispitanici koji pripadaju izbegavajućem obrascu (najniži skor na anksioznosti), a na drugom mestu su ispitanici koji pripadaju sigurnom

obrascu (razlika nije statistički značajna). Rezultati *post hoc* analize potvrđuju nalaz, ukazujući i na značajnost dobijenih razlika između obrazaca.

Iako dobijeni rezultati potvrđuju osnovu za klasifikaciju afektivne vezanosti u četiri obrasca, pažnju zaslužuju nalazi o izvesnim razlikama u intenzitetu dimenzija koji se u kategorijalnom pristupu ne uočavaju. Dakle, dok se u kategorijalnom pristupu ostaje na konstataciji da i preokupirano afektivno vezani kao i bojažljivo afektivno vezani ispitanici imaju negativnu sliku o sebi, rezultati *post hoc* analize ukazuju na statistički značajnu razliku u korist preokupiranog obrasca. Preciznije, rezultati ukazuju da statistički značajno lošije misle o sebi preokupirano afektivno vezani, nego bojažljivi ispitanici. Ovo je nalaz koji zaslužuje dalju proveru.

Tabela br. 8: *Post hoc* analiza značajnosti razlika

Zavisna varijabla	(I) obrazac	(J) obrazac	razlika AS (I-J)	p
anksioznost		sigurni	1.85841	.000
	preokupirani	izbegavajući	1.97356	.000
		bojažljivi	.57606	.000
		sigurni	1.28235	.000
	bojažljivi	izbegavajući	1.39749	.000
			sigurni	1.62021
izbegavanje	izbegavajući	preokupirani	1.44769	.000
		sigurni	1.78226	.000
	bojažljivi	preokupirani	1.60975	.000

Modaliteti partnerske veze:

Tabela br. 9: Aritmetičke sredine i značajnost razlika modaliteta partnerske veze

	N	Min	Max	AS	SD	t	p
Sigurna baza	200	12.00	84.00	66.05	12.795		
Romansa	200	30.00	84.00	51.84	9.303	12.814	.000

Uzorak bismo mogli opisati kao skloniji ljubavi sa osloncem na partnera, nego romansi.

Razlike između obrazaca u pogledu modaliteta partnerskih veza

Tabela br. 10: Artimeičke sredine obrazaca vezanosti i značajnost razlika u odnosu na modalitete partnerske veze

	N	AS	SD	Minimum	Maksimum	F	p
sigurna.baza	sigurni	54	73.22	7.467	51.00	84.00	38.322 .000
	izbegavajući	39	53.69	13.613	12.00	82.00	
	preokupirani	32	75.34	6.718	60.00	84.00	
	bojažljivi	75	63.34	11.113	19.00	84.00	
	Total	200	66.05	12.795	12.00	84.00	

	sigurni	54	48.42	7.194	30.00	62.00	6.132	.001
	izbegavajući	39	49.74	9.941	32.00	69.00		
romansa	preokupirani	32	54.81	9.127	36.00	75.00		
	bojazljivi	75	54.13	9.491	34.00	84.00		
	Total	200	51.84	9.303	30.00	84.00		

Tabela br. 11: *Post hoc* analiza značajnosti razlika

Zavisna varijabla	(I) obrazac	(J) obrazac	razlika AS (I-J)	p
sigurna.baza	sigurni	izbegavajući	19.52991	.000
		bojazljivi	9.87556	.000
	preokupirani	sigurni	2.12153	.354
		izbegavajući	21.65144	.000
		bojazljivi	11.99708	.000
		izbegavajući	9.65436	.000
romansa	preokupirani	sigurni	6.38657	.002
		izbegavajući	5.06891	.019
	bojazljivi	sigurni	5.70741	.000
		izbegavajući	4.38974	.014

Dakle, ispitanici koji pripadaju različitim obrascima afektivne vezanosti značajno se statistički razlikuju i po potrebi za partnerom kao sigurnom bazom ($F = 38.322$, $p < .000$), i po potrebi za romansom u ljubavnoj vezi ($F = 6.132$, $p < .001$), čime je potvrđena opšta hipoteza.

Sigurno i preokupirano afektivno vezani ispitanici značajno češće preferiraju kvalitet sigurne baze u ljubavnoj vezi od izbegavajuće i bojažljivo afektivno vezanih. i dok razlika između sigurno i preokupirano afektivno vezanih nije statistički značajna, razlika između ispitanika koji pripadaju izbegavajućem i bojažljivom obrascu (u pogledu potrebe za sigurnom bazom) jeste statistički značajna. Dakle, bojažljivo afektivno vezani statistički značajno češće su skloni potrebi za sigurnom bazom od izbegavajuće afektivno vezanih ispitanika. Ovim nalazom potvrđuje se prva specifična hipoteza, odnosno očekivanje da će ispitanici sa pozitivnom slikom o drugima češće preferirati sigurnu bazu kao oblik partnerske veze.

Kada se radi o potrebi za romansom, preokupirano i bojažljivo afektivno vezani ispitanici značajno su joj skloniji od sigurno i izbegavajuće afektivno vezanih ispitanika. Preciznije, bojažljivo afektivno vezani ispitanici statistički značajno skloniji su romansi od sigurno afektivno vezanih ispitanika ($p < .000$) i od izbegavajuće afektivno vezanih ispitanika ($p < .014$). Takođe, preokupirano afektivno vezani ispitanici statistički značajno češće skloni su romansi nego ispitanici koji pripadaju izbegavajućem ($p < .019$), odnosno sigurnom obrascu ($p < .002$). Ovaj nalaz potvrđuje drugu specifičnu hipotezu, odnosno očekivanje da će ispitanici koji imaju negativnu sliku o sebi preferirati romansu u odnosu na sigurnu bazu.

Razlike aritmetičkih sredina u odnosu na pol uzrast ispitanika

Tabela br. 12: Aritmetičke sredine i značajnost razlika u odnosu na pol

pol		izbegavanje	anksioznost	sigurna baza	romansa
Ž	AS	2.83	3.56	63.74	54.00
	SD	1.029	1.019	7.319	9.350
M	AS	3.45	3.45	59.24	57.44
	SD	.904	.975	9.653	9.393
	t	4.489	.809	3.719	2.600
	p	.000	.419	.000	.01

Statistički značajno muškarci su skloniji izbegavanju, dok povodom dimenzije anksioznosti nema značajnih razlika po polu. Takođe, statistički značajno devojke su sklonije potrebi za sigurnom bazom u ljubavnoj vezi, a mladići romansi. U pogledu starosti ispitanika je dobijena razlika u odnosu na anksioznost. Anksiozniji su mlađi ispitanici.

Tabela br. 13: Aritmetičke sredine i značajnost razlika u odnosu na uzrast

Starost ispitanika		izbegavanje	anksioznost	sigurna baza	romansa
Mladji (od 19–24)	AS	3.21	3.61	61.62	56.14
	SD	1.058	1.037	8.506	9.189
Stariji (25–30)	AS	3.02	3.33	61.22	55.06
	SD	.929	.903	9.444	10.039
	t	1.358	1.977	.307	.775
	p	.176	.049	.759	.439

Na osnovu predstavljenih rezultata, može se samo delimično potvrditi hipoteza o očekivanju povezanosti partnerskih veza i obrazaca vezanosti sa polom i uzrastom.

Zaključci i preporuke za dalja istraživanja

Rezultati potvrđuju većinu postavljenih hipoteza i upućuju na sledeće zaključke:

- Sigurno afektivno vezani ispitanici značajno češće preferiraju kvalitet sigurne baze u odnosu na romansu. Ovaj nalaz razumljiv je iz ugla pozitivne slike o drugima i otuda kapaciteta koji sigurno afektivno vezane osobe nose: kapaciteta za predavanje drugima, kapaciteta za poverenje i oslanjanje na druge. Naučene da u sigurnom ambijentu istražuju sredinu, osobe koje pripadaju sigurnom obrascu čine to i u odraslom dobu. Preferiraju sigurnu bazu nad rizičnom romansom. U skladu sa sigurnom slikom koju imaju o sebi, mogli bismo očekivati da će im ljubav kao sigurna baza trajno obezbeđivati osećanje zadovoljstva i kontinuirane sreće umesto čarolije i sreće trenutka. Pretpostavku bismo mogli proveriti tek budućim longitudinalnim istraživanjima.

- Bojažljivo afektivno vezani ispitanici značajno češće preferiraju kvalitet romanse u odnosu na sigurnu bazu. Negativna slika o sebi potvrđuje se kao predispozicija za karakteristike koje odlikuju romanse: Na osnovu nepoverenja u sebe razvijaju se ljubomora i agresivnost, dok je strastvenost moguća zamena za bliskost. Takođe, u nastojanju da sačuvaju partnersku vezu, a bez kapaciteta (negativna slika o drugima) da je prevedu u stabilniju kategoriju, bojažljivo vezani pribegavaju idealizaciji veze. Romansa im obezbeđuje čaroliju trenutka, umesto kontinuiranog zadovoljstva.
- Izbegavajuće afektivno vezani ispitanici su značajno ređe skloni i jednom i drugom modalitetu partnerske veze od ispitanika u svim ostalim obrascima. I ovaj nalaz je u skladu sa teorijskim očekivanjima: nepoverenje u druge uz odbrambeno dobru sliku o sebi – čine ih dovoljnim sebi samima.
- Ispitanici koji pripadaju preokupiranom obrascu značajno su skloni i sigurnoj bazi, ali i romansi. Postavlja se pitanje da li zbog potrebe da osiguraju naklonost partnera pristaju na modalitet kome je partner skloniji?

Pred budućim istraživanjima u ovoj oblasti nalaze se brojni zadaci. Mnogi od njih jasniji su na osnovu sagledavanja nedostataka istraživanja koje je predstavljeno. Pomenućemo samo neke:

- Instrument čije metrijske karakteristike tek treba poboljšati.
- Uzorak koji je u ovom slučaju bio selekcionisan (studenti Filozofskog fakulteta).
- Istraživanjem nije provereno ni da li su ispitanici zadovoljni kvalitetom svoje veze, ni koliko dugo ostaju u tako formiranim vezama.

Ukoliko i preciznije pripremljena istraživanja potvrde dobijene rezultate, čini se da smo pred formulisanjem ohrabrujuće pretpostavke o potencijalima nesigurno afektivno vezanih osoba (pre svega bojažljivo afektivno vezanih). Kvalitet nesigurnosti u sebi i druge preporučuje ih za romanse. U romansi nije udobno, ali jeste uzbudljivo.

Literatura

1. Bowlby, (2011). Sigurna baza, kliničke primene teorije afektivnog vezivanja, Zavod za udžbenike, Beograd.
2. Fajgelj Stanislav, Janičić Bojan (2008). KAKAOKTT: SPSS makro za ajtem analizu – klasični model, *Primenjena psihologija*, vol. 1 (3–4), str. 207–222.
3. Hazan, C., & Shaver P. R. (1988). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511–524.
4. Lee, J. A. (1973) *A colors of love: An exploration of the ways of loving*. Toronto. New Press. Mičel, S., (2008). *Može li ljubav da traje*, Biblioteka Imago, Clio, Beograd.
5. Stefanović Stanojević, T. (2007). Afektivna vezanost kao kroskulturni fenomen. U: N. Hanak i A. Dimitrijević (ur). *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanje, psi-*

- hoterapija*. Beograd, Centar za izdavačku delatnost Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 45–65.
6. Stefanović Stanojević, T. (2008). *Rano iskustvo i ljubavne veze*, Punta, Niš.
  7. Stefanović Stanojević Tatjana (2012). Romansa kao privilegija nesigurne afektivne vezanosti, 60. Naučno stručni skup psihologa Srbije, Beograd, str. 36.
  8. Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review*, 93, 119–135.
  9. Štajner Popović, T., Brzev Ćurčić, V. (2008). *Ljubav*, Biblioteka: Posebna izdanja, Dereta, Beograd.
  10. The Experiences in Close Relationships-Revised (ECR-R) Questionnaire Fraley, Waller, and Brennan (2000) <http://internal.psychology.illinois.edu/~rcfraley/measures/ecritems.htm> od 15.06.2011.

Jasmina Nedeljković, Tatjana Stefanović Stanojević, Aleksandra Kostić

ROMANCE AS A STABLE ADULT EXPERIENCE: ATTEMPT TO MEASURE

Abstract

Romance is a term that is commonly used in modern literature to refer to a certain form of partner or love relationships. It is a complex of feelings that develop in a partner relationship and that fall somewhere between romantic love, being in love and love (what makes it different from romantic love is sexual passion, from being in love its capacity to last, and from love its idealisation and aggressiveness). Therefore, romance is characterised by: passionate sexuality (eroticism), idealisation of the partner and relationship and possible aggression as a response to surrender, dependence and vulnerability in relation to the partner. A traditional psychological interpretation is that romance is a phase in a love relationship which lasts short. When analysing the reasons because of which romance lasts short, the factor that is regarded as the most important one is the intolerance of the anxiety caused by numerous risks: idealisation, sexual passion and aggressiveness. Faced with anxiety, a human need for security wins. Thence, romance becomes transformed into love. Love is a complex consisting of three systems: system of affective attachment, system of caregiving and system of sexual behavior. We assume that one of the systems is responsible for turning romance into love and it is precisely the system of affective attachment.

With a view to checking the above mentioned assumptions, an expectation has been formulated that there will be differences in the patterns of affective attachment depending on the preferred type of the partner relationship. A two – phase research was conducted: in the first phase, a questionnaire for assessing partner relationship was made and research was conducted on the sample of students (N=297) of the Faculty of Philosophy in Nis. Using the factor analysis, two factors were isolated, named Secure Base and Romance. In the second phase (N=200), together with the questionnaire about love relations (Love Relations: Romance, Stefanović Stanojević, Nedeljković,

Dragičević, 2012), respondents were also given a questionnaire for assessing individual differences in affective attachment (Experiences in Close Relationships - Revised (ECR-R) questionnaire, Fraley, Waller, Brennan, 2000).

The results of the analysis of the variances confirm the expectation that the respondents who belong to different patterns of attachment will statistically significantly differ both in the need for partner as a secure base, and in the need for romance in a love relationship. Analysing the significance of differences (posthoc) it was determined: Respondents who belong to secure and preoccupied attachment type significantly more often prefer quality of the secure base in a love relationship than respondents who belong to dismissive-avoidant and fearful-avoidant type of attachment. Respondents belonging to fearful-avoidant type are significantly more prone to romance than respondents belonging to secure and dismissive-avoidant attachment type. Respondents who belong to preoccupied attachment type are significantly more prone to romance than respondents who belong to secure and dismissive-avoidant type of attachment.

The obtained results contribute to a deeper understanding of individual differences in inclinations to partner relationships, primarily by identifying the secure pattern of affective attachment as a pattern responsible for turning romance into love. We assume that persons who belong to the secure pattern, since they grew up in the secure base environment, when it becomes tense in romance, do what they have learnt: they get attached and turn a partner into a secure base for research or a refuge in case of trouble, or in different words, into a person who is predictable and easily available. The findings related to the inclination to romance of persons belonging to dismissive-fearful and preoccupied attachment types are understandable from the point of view of the negative image of the self which is common to them and which *recommends* them for the triad of the symptoms of romance. Namely, due to self-distrust they could be prone to jealousy and aggressiveness, as well as passion in exchange for closeness. In addition, attempting to save a partner relationship, and without the capacity of turning it into a more stable category, they could resort to idealising it.

Key words: patterns of affective attachment, romance, love

Jelena Tešanović
Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju
„Dr Miroslav Zotović“
(Zdravstvena i klinička psihologija), Banja Luka

UDK 616.711:159.944.4-055.2
Стручни рад
Примљен: 30. 08. 2012.

LOKUS KONTROLE I KOPING STRATEGIJE KOD ŽENA SA CERVICALNIM SINDROMOM

Апстракт

Cilj ovog istraživanja je ispitivanje na koji način se pacijentkinje sa dijagnozom cervikalnog sindroma najčešće suočavaju sa životnim i zdravstvenim problemima, ako su kao kriterijumske varijable uključene koping strategije i lokus kontrole. U tu svrhu, istraživanje je sprovedeno u Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Miroslav Zotović“ na uzorku od 76 ispitanika ženskog pola sa dijagnozom cervikalnog sindroma.

Od primjenjenih instrumenata korišteni su Rotterova skala unutrašnjeg naprema vanjskom mjestu kontrole potkrepljenja ili RI-E skala i Upitnik suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera (CISS). Dobijeni rezultati pokazuju da je kod ispitanica u većini slučajeva dominantan spoljašnji lokus kontrole, te da se u stresnim situacijama često ili uvijek racionalno usmjeravaju na problem. Najizraženiji spoljašnji lokus kontrole je kod slobodnih ispitanica i udovica, a razlike su na granici statističke značajnosti. Ovi nalazi mogu imati implikacije za psihološku i medicinsku praksu kroz edukaciju pacijenata o adekvatnim načinima suočavanja sa bolešću te ukazivanju na pozitivan uticaj internalnosti na prevenciju bolesti.

Кljučне riječi: Cervikalni sindrom, lokus kontrole, koping strategije, stres, žene

Теоријски оквир

Savremeni način života odlikuje se nedovoljnom fizičkom aktivnošću, lošim držanjem tijela (posebno kod profesija koje zahtijevaju dugotrajno sjedenje i prinudne položaje), prekomjernom tjelesnom težinom i dr. Ovakve životne navike često dovode do smetnji poznatijih kao cervikalni sindrom. Uz brz tempo života, dugotrajno obrazovanje, poslovnu kompeticiju, međuljudske odnose i borbu za egzistenciju navedeni faktori rezultiraju stalnim i kontinuiranim stresom. Osobe koje su podložne ovom uticaju slabije su aktivne, te rjeđe komuniciraju sa drugim ljudima. Dalje, njihov učinak na radnom mjestu ili kod kuće značajno je smanjen, a prisutni su i drugi simptomi poput nesанице, анергије, раздражљивости, депресије, анксиозности и сл.

Сервикални синдром

Cervikalni sindrom je skup simptoma koji se ispoljavaju bolom u vratnoj regiji i radijacijom bola u ramena i ruke, prekordijalnu regiju, potiljačno područje (po-

tiljačka glavobolja), lopatice (Jevtić, 1995). U najvećem broju slučajeva bol traje nekoliko dana ili sedmica, a u velikom broju slučajeva može prerasti u hronični. Bol u vratu može biti i posljedica diskus hernije ili degeneracije zglobova u gornjem dijelu kičme usljed osteoartritisisa ili gubitka koštane mase. Osećati bol dan za danom, koji doktori ne mogu da uklone, predstavlja veliki izazov kako za pacijente, tako i za medicinsko osoblje. Nerijetko bol ne može uvijek biti objašnjen samom bolešću, povredom ili težinom istih što ukazuje na uticaj psiholoških faktora na doživljaj bola. Stoga psihološke intervencije dobijaju sve veći značaj u multidisciplinarnim timovima za tretman hroničnog bola. Većina pacijenata sa dijagnozom cervikalnog sindroma ispoljava čitav niz disfunkcionalnih ponašanja, kao npr. izbjegavajuća ponašanja, prezaštićujuća ponašanja, fizička neaktivnost, socijalna izolacija, zavisnost od medikamenata, stalne žalbe i česte posjete ljekarima. U njihovom mišljenju su prisutne kognitivne distorzije, najčešće u vidu katastrofiziranja koje obuhvata: doživljaj bespomoćnosti i preplavljenosti bolom, ruminacije o bolu i doživljaj bolnog stimulusa kao ekstremno prijetećeg. Često su prisutni i iracionalni strahovi, poput straha od bola, od ponovne povrede, strah od fizičke aktivnosti.

Emocionalne promjene i psihološki tretman

Pacijenti sa cervikalnim sindromom imaju više emocionalnih abnormalnosti nego kontrolna grupa pojedinaca bez zdravstvenih smetnji (Kraemer, 2009). Duboki bol u ramenu i vratu, koji je prisutan danonoćno, može dugoročno da utiče na pacijentovu emocionalnu ravnotežu. Depresija je česta propratna pojava bola. Emocionalna napetost u kombinaciji sa bolom stvara uslove za depresiju. Najčešći vid ove depresije zove se „maskirana depresija“ zbog toga što je ova depresija maskirana brojnim tjelesnim simptomima te se često sreće u svakodnevnoj ljekarskoj praksi. Ovaj oblik označava heterogena depresivna stanja koja se prioritetno ispoljavaju na somatskom planu (konverzija simptoma): hiposomnija, sindrom potiljačne glavobolje, skapulo-cervikalni sindrom, osjećanje mišićne zategnutosti duž kičmenog stuba i ekstremiteta, različiti nejasni bolovi često praćeni žalbama vezanim za neurološke i gastrointestinalne simptome uz permanentno prisustvo umora, teškoća u koncentraciji i odlučivanju (Marić, 2005). Prisutna je stalna misaona ruminacija tih tegoba, a često i rezistentnost na anksiolitičku farmakoterapiju. Istraživanja pokazuju da skoro 50% ljudi sa hroničnim bolom zapada u depresiju (Mayo Clinic on Chronic Pain, 1999). Smanjivanje depresije kod pacijenata dovodi do smanjivanja jačine bola, dok povećani stepen depresije dovodi do pojačavanja doživljaja bola. Još veća je povezanost između jačine bola i anksioznosti. Anksioznost kao propratna pojava prati svaku tjelesnu bol i raste sa njenim intenzitetom (Čosić, 2002). Sternbach (1966) navodi da se doživljaj bola pojačava sa porastom nivoa anksioznosti. Reaktivni emocionalni poremećaji mogu biti tretirani relaksacionim tehnikama kao što su autogeni trening, progresivna mišićna relaksacija, hipnoza i biofeedback. Ove vježbe pacijent treba nastaviti da sprovodi u kućnim uslovima. Istraživanja pokazuju da su grupe žena i muškaraca iste dobi, obrazovnog statusa i iz iste kulturne sredine različito osjetljivi

na bol (Zborowski, 1969). Grupa žena je osjetljivija na bol u odnosu na grupu muškaraca. To se objašnjava različitim procesom socijalizacije kojom se već od ranog djetinjstva oblikuju različiti oblici ponašanja u skladu sa očekivanjem, muškim, odnosno ženskim socijalnim ulogama.

Psihijatrijski i psihološki tretman je najčešće indikovano kod anksioznih i depresivnih pacijenata. Adekvatna i pravovremena procjena psihologa aktuelnog psihičkog statusa pacijenta omogućava predviđanje ponašanja pacijenta u toku fizikalnog tretmana. Prema nekim istraživanjima sprovedenim na ovim prostorima, neurotičnost je otkrivena kod 78,95% pacijenata sa lumbalnim i 80.55% pacijenata sa cervikalnim sindromom što nameće potrebu rutinske primjene testova neuroticizma (Tomašević, S., Filipović, D., & Devečerski, G., 2005). Uloga psihologa najčešće se ogleda u primjeni relaksacionih tehnika, te utvrđivanju aktuelnih i nalaženju novih (adekvatnijih) coping strategija. Psiholozi mogu da pomognu u redukciji hroničnog bola kroz specijalne vrste treninga koji unapređuju pacijentove coping strategije prilikom suočavanja sa bolom. Ovaj program može da uključuje informacije o tome kako je bol obrađen te koje vježbe pogađaju mišićnu relaksaciju. I organske i psihosocijalne komponente moraju se podjednako uzeti u obzir u dijagnostici i tretmanu cervikalnog sindroma. Hroničan bol može se razviti još više u slučajevima psihološkog stresa. Psihološka podrška može pomoći pacijentima u suočavanju sa bolom koji ne može biti tretiran medikamentima ili hirurški.

Lokus kontrole

Lokus kontrole odnosi se na doživljaj izvora uzročnosti (Rotter, 1966, 1990). Lokus kontrole označava stepen u kome pojedinac vjeruje da uzroci onoga što mu se događa leže u spoljašnjim faktorima koje ne može da kontroliše (spoljašnji lokus kontrole) ili stepen u kome vjeruje da je lično odgovoran za ono što mu se događa u životu (unutrašnji lokus kontrole). Spoljašnji lokus kontrole utiče na to da osoba sebe u manjoj mjeri smatra odgovornom za ishod svog ponašanja, dok unutrašnji lokus kontrole utiče na to da osoba ima tendenciju da sopstveno ponašanje i događaje interpretira i vezuje za svoje sposobnosti, zasluge i sl.

Ljudsko ponašanje je dinamično i mijenja se sa novim iskustvima. Rotter smatra da je potrebno analizirati četiri varijable i njihovu interakciju: potencijal ponašanja, očekivanje, psihološka situacija i vrijednost potkrepljenja (Hjelle i Ziegler, 1992). Rotter posmatra ljude kao bića usmjerena ka postizanju ciljeva, pri čemu značajnu ulogu ima stepen očekivanja i vrijednost potkrepljenja. Učestalost određenog ponašanja određuje i vjerovanje osobe u uzročnu vezu između svojih akcija i njihovih posljedica. Vrijednost potkrepljenja definisana je kao stepen preferencije jednog potkrepljenja nad drugim. Na ovaj način Rotter je svojom teorijom naglasio značaj motivacijskih faktora, dok varijabla očekivanja stavlja naglasak na kognitivne faktore. Psihološka situacija predstavlja subjektivnu percepciju situacionih odnosa od strane određene osobe.

Što se tiče pola, istraživanja sugerišu veću ekternalnost kod žena (Fratrić, 1990). U nekoliko istraživanja dobijeni su rezultati koji ukazuju na to da osobe sa internim

lokusom kontrole aktivnije traže informacije u vezi mogućih zdravstvenih problema, te aktivnije učestvuju u prevenciji bolesti. Rezultati sugeriraju i da pojedinci sa internim lokusom kontrole imaju veće povjerenje u svoju sposobnost rješavanja problema nego pojedinci sa eksternim lokusom kontrole (Hjelle i Ziegler, 1992). Značajnim se pokazao i uticaj kulturnih razlika na ekternalnost–internalnost (Ibrahim, 1996). Generalno bi se moglo reći da su pojedinci sa internim lokusom kontrole bolje prilagođeni i uspješniji u rješavanju životnih problema, dok pojedinci sa eksternim lokusom kontrole imaju tendenciju ka depresivnom i anksioznom ponašanju.

Koping strategije

Pored razlika u percipiranju stresa, postoje i individualne razlike u načinu suočavanja sa stresom. Lazarus je razlikovao dvije osnovne strategije suočavanja: suočavanje usmjereno na problem i suočavanje usmjereno na emocije. Kod suočavanja usmjerenog na problem osoba nastoji da promijeni situaciju i da ukloni izvor stresa, odnosno da riješi problem, dok se suočavanje usmjereno na emocije zasniva na ublažavanju efekata negativnih emocija koje stresor izaziva. Jedna strategija ne isključuje drugu. Neki autori smatraju da postoji i treći način suočavanja – izbjegavanje (Amirkhan, 1990; EndleriParker, 1990). Izbjegavanje se odnosi na skretanje pažnje od izvora stresa ili nereagovanje na stresor (Kohlmann i sar., 1996). Različiti autori su saglasni u tome da ne postoji dosljedno efikasna strategija, što se objašnjava činjenicom da strategija koja je uspješna u jednoj situaciji ne mora biti uspješna i u drugoj. Važno je i kako osoba percipira stresnu situaciju, ali, generalno, može se reći da su neki načini suočavanja puno efikasniji u redukciji stresa od drugih (Thuen i Bru, 2004).

Istraživanja upućuju na dosljednu pozitivnu vezu između izbjegavanja i negativnoga raspoloženja, te na negativnu povezanost problemu usmjerenog suočavanja i negativnog raspoloženja (Billings i sar., 2000; Martinac Dorčić, 2000). Izbjegavanje ima relativno kratkotrajan adaptivan učinak te najčešće nema povoljnih dugotrajnih emocionalnih posljedica (Folkman i Lazarus, 1990). Navedeni autori dalje navode da je suočavanje distanciranjem od problema negativno povezano s emocionalnim stanjima radosti i sigurnosti, a pozitivno s ljutnjom. Suočavanje usmjereno na problem pozitivno je povezano s emocionalnim stanjima radosti i sigurnosti, a negativno s ljutnjom. Sults i Fletcher (1985) smatraju da su negativni efekti izbjegavanja prisutni samo u situacijama odloženih ishoda suočavanja, dok izbjegavanje u okviru kraćih vremenskih intervala često dovodi do bolje tjelesne adaptacije i povoljnijih efekata na zdravlje u odnosu na neizbjegavanje. U kontekstu strategija suočavanja značajnom se pokazala i uloga socijalne podrške, pa su rezultati istraživanja pokazali da je traženje socijalne podrške povezano s pozitivnim raspoloženjem (npr. Stanton i sar., 2000). Što se tiče suočavanja usmjerenog na emocije, rezultati istraživanja ukazuju da je ono povezano s negativnim aspektima zdravlja, i to depresijom, anksioznošću i percepcijom somatskih simptoma (Endler i Parker, 1990). Paez i saradnici (1999) smatraju da direktno konfrontiranje sa stresnim događajima ima pozitivne

efekte jer smanjuje uzbuđenje i emocionalne reakcije, uklanja patološko izbjegavanje te pomaže u promjeni originalne procjene stresora u pozitivniju evaluaciju što pruža osjećaj kontrole nad stresorom.

U nastavku ćemo opisati metode istraživanja i rezultate dominantnog lokusa kontrole i koping strategije kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom sa zapažanjima iz svakodnevne medicinske prakse.

Metodološki okvir

Osnovni problem istraživanja

Osnovni problem istraživanja je ispitivanje lokusa kontrole i koping strategija kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom.

Osnovni problem istraživanja smo razložili na sljedeće *specifične ciljeve*:

- Ispitati koja vrsta lokusa kontrole je dominantna kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom.
- Ispitati koja vrsta coping strategije je dominantna kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom.
- Ispitati povezanost lokusa kontrole i coping strategija kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom.
- Ispitati koji su najzastupljeniji odgovori, tj. pojedinačne stavke u okviru upitnika suočavanja sa stresnim situacijama, te ih rangirati.
- Ispitati da li sociodemografske karakteristike, kao što su: pol, godinestarnosti, bračni status, zaposlenost, te mjesto stanovanja u ruralnoj/urbanoj sredini utiču na ekternalnost –internalnost i vrstu strategije suočavanja sa stresnim situacijama kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom.

Praktični doprinos istraživanja

Nalazi istraživanja mogu imati implikacije za psihološku i medicinsku praksu kroz edukaciju pacijenata o adekvatnim načinima suočavanja sa bolešću i ukazivanju na pozitivan uticaj internalnosti na prevenciju bolesti. Takođe, istraživanja koja se bave ovim i sličnim problemima potvrđuju značaj psiholoških faktora kao ublaživača ili pojačivača bola, a samim tim i značaj timske saradnje u kliničko-bolničkim uslovima kroz sveobuhvatan pristup pacijentu.

Hipoteze

Pretpostavlja se da će kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom dominirati spoljašnji lokus kontrole. Ova hipoteza zasnovana je na rezultatima prethodnih istraživanja koja sugerišu veću ekternalnost kod žena (Fratrić, 1990).

Pretpostavlja se da će kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom dominirati emocionalno orijentisane coping strategije te coping strategije izbjegavanja zbog toga što pacijenti sa cervikalnim sindromom imaju više emocionalnih abnormalnosti nego kontrolna grupa pojedinaca bez zdravstvenih smetnji (Kraemer, 2009).

Pretpostavlja se da će kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom postojati pozitivna korelacija između spoljašnjeg lokusa kontrole i emocionalno orijentisane coping strategije te coping strategije izbjegavanja.

Pretpostavlja se da će kod pacijentkinja koje su nezaposlene, razvedene ili udovice sa mjestom boravka u urbanoj sredini dominirati spoljašnji lokus kontrole i emocionalno orijentisane coping strategije te coping strategije izbjegavanja.

Uzorak istraživanja

Istraživanjem je obuhvaćeno 76 ispitanika ženskog pola sa dijagnozom cervikalnog sindroma. Do ovog istraživanja, ispitanici nisu bili uključeni u psihijatrijski i psihološki tretman.

Tok istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Miroslav Zotović“ na uzorku žena sa dijagnozom cervikalnog sindroma (cervikocalgia i cervikobrahialgia) od februara do maja 2012. godine. Pacijentkinje su nakon inicijalnog pregleda upućene od strane fizijatra, a u istraživanju je dobrovoljno učestvovalo 76 žena. Ispitanice su zamoljene da budu iskrene prilikom davanja odgovora jer je ispitivanje anonimno i namijenjeno za korištenje isključivo u naučne svrhe.

Varijable istraživanja

Koping strategije – Individualne razlike u načinu suočavanja sa stresom kroz dvije osnovne strategije: suočavanje usmjereno na problem i suočavanje usmjereno na emocije. Numerička varijabla operacionalno definisana preko upitnika suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera – CISS (Lacković-Grgin et al., 2002).

Lokus kontrole – Lokus kontrole odnosi se na doživljaj izvora uzročnosti (Rotter, 1966, 1990). Numerička varijabla operacionalno definisana preko Rotterove skale unutrašnjeg prema vanjskom mjestu kontrole potkrepljenja ili RI-E skale (Rotter, 1966; prema Knezović, 1981).

Sociodemografske varijable

Godine starosti – ova varijabla ima pet kategorija (20–30 g., 30–40 g., 40–50 g., 50–60 g. i preko 60 g.).

Pol – varijabla pol ima jednu kategoriju (žensko).

Bračni status – ova varijabla ima četiri kategorije (slobodna, udata, razvedena, udovica).

Zaposlenje – ova varijabla ima tri kategorije (nezaposlena/domaćica, zaposlena, penzioner).

Mjesto stanovanja – ova varijabla ima dvije kategorije (grad, selo).

Primjenjeni instrumenti

Rotterova skala unutrašnjeg naprema vanjskom mjestu kontrole potkrepljenja ili RI-E skale. Ova skala sastoji se od 29 stavki prisilnog izbora – alternativa a i b. Rezultati na stavkama su binarne varijable – 0 i 1, a ukupan rezultat izražava se kao zbir bodova na 23 tvrdnje (6 stavki se ne boduje, one služe prikrivanju svrhe ispitivanja). Veći broj bodova ukazuje na veći stepen eksternalnosti, a raspon rezultata je 0–23 (Rotter, 1966; prema Knezović, 1981).

Upitnik suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera (CISS – Coping Inventory for Stressful Situations) je sa početnih 70 tvrdnji skraćen na 48 koje su grupisane u tri subskele – po 16 tvrdnji: Suočavanje usmjereno na emocije, Suočavanje usmjereno na zadatak/problem i Izbjegavanje (Lacković-Grgin et al., 2002). Subskala izbjegavanja sastoji se i sama od dvije subskele: Distrakcije i Socijalne diverzije. Zbog relativno visoke i značajne povezanosti između faktora distrakcije i socijalne diverzije Endler i Parker obe skale tretiraju kao jednu koja mjeri strategiju suočavanja sa stresom izbjegavanjem. Ispitanici treba da na petostepenoj skali procijene koliko koriste određene tipove aktivnosti pri susretu s teškom, stresnom ili uznemirujućom situacijom. Ispitanik svaku tvrdnju procjenjuje na petostepenoj skali (1 – uopšte ne, do 5 – u potpunosti da).

Kronbahov koeficijent za obe skale i subskele kreće se od $\alpha = .73$ do $\alpha = .82$.

Rezultati

Distribucija uzorka

Najzastupljenija uzrasna kategorija ispitanica je 50–60 godina (40.8%), kada je u pitanju bračni status pacijentkinja koje su učestovale u istraživanju, u najvećem broju slučajeva radi se o udatim pacijentkinjama (71.1%) koje žive u gradu (88.2%). Većina je zaposlena (51.3%), a 35.5% su domaćice.

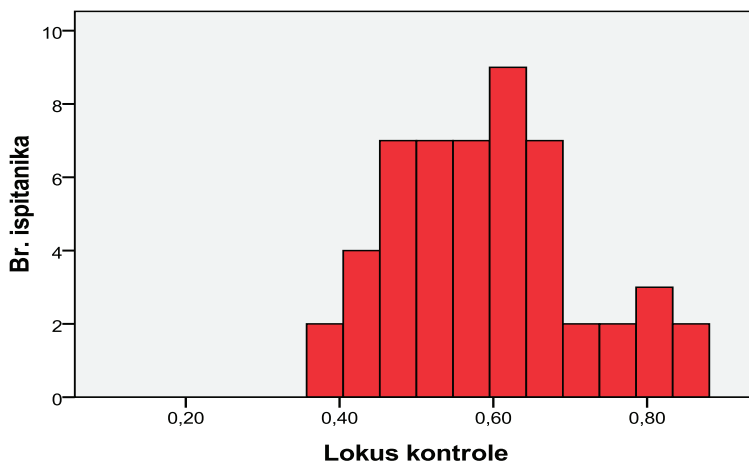
Lokus kontrole

Tabela 1. Mjere deskriptivne statistike za lokus kontrole

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>R</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Lokuskontrole	59	.59	.12	.48	.38	.86

Iz Tabele 1. vidimo da je 59 ispitanika od ukupno 76 u potpunosti ispunilo upitnik lokusa kontrole. Prosječna vrijednost lokusa kontrole ($M = .59$) sugerše da je kod ispitanica u većini slučajeva dominantan spoljašnji lokus kontrole. Takođe, raspon prosječnih skorova ($R = .48$) nam ukazuje na poprilično smanjenu varijabilnost, što je ilustrovano na Slici 1.

Slika 1. Prikaz raspona prosječnih skorova za lokus kontrole

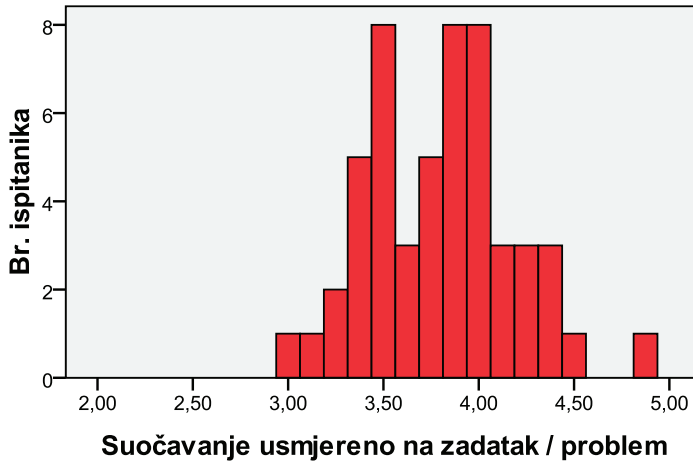
Imamo li u vidu da je prosječna vrijednost ($M = .50$) granica koja dijeli ispitanike na one sa dominantnim unutrašnjim/spoljašnjim lokusom kontrole, vidimo da je distribucija značajno pomjerena u desno. Ovaj grafikon potvrđuje dominaciju spoljašnjeg lokusa kontrole kod većine ispitanica (preko 75%), što je doprinijelo i sniženoj varijabilnosti skorova.

Koping strategije

Tabela 2. Mjere deskriptivne statistike za koping strategije

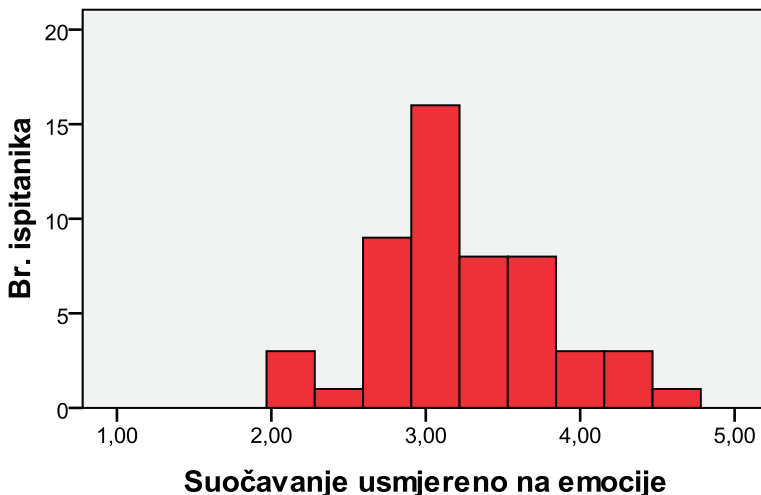
Kopingstrategija	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>R</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Suocavanje usmjereno na zadatak / problem	68	3.78	.40	2.06	2.94	5.00
Suocavanje usmjereno na emocije	67	3.31	.57	2.69	2.06	4.75
Izbjegavanje	71	2.95	.60	3.00	1.38	4.38

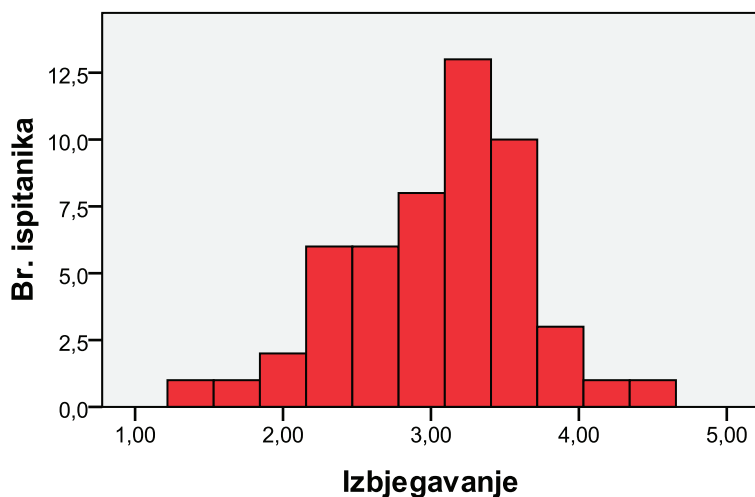
Iz tabele se uočava najviši prosječni rezultat za suočavanje usmjereno na problem ($M = 3.78$), kao i to da je raspon prosječnih vrijednosti najniži za ovu koping strategiju ($R = 2.06$). Najniži prosječan skor dobijen je za koping strategiju izbjegavanje ($M = 2.95$), ali istovremeno i najveći raspon prosječnih rezultata. U nastavku će biti detaljnije prikazana distribucija skorova na uzorku.

Slika 2. Distribucija prosječnih rezultata za suočavanje usmjereno na zadatak

Ovaj grafikon nam ukazuje na to da su gotovo svi ispitanici i mali visok prosječan skor za datu koping strategiju, tj. da su njihovi skorovi viši od centralne vrijednosti ($M = 3,00$). To praktično znači da se ispitanice u stresnim situacijama često ili uvijek racionalno usmjeravaju na problem. Ovakva distribucija značajno utiče na sniženje varijabilnosti skorova i njihovo pomjeranje u smjeru pozitivnih odgovora. U narednim istraživanjima ovog tipa treba imati u vidu da ovaj podatak vjerovatno sugerira neobjektivnost samoprocjene i previsoko vrjednovanje socijalno poželjnih tvrdnji.

Za razliku od koping strategija usmjerenih na problem, distribucija prosječnih rezultata za suočavanje usmjereno na problem i izbjegavanje je bliža normalnoj raspodjeli, što je ilustrovano na Slici 3. i 4.

Slika 3. Distribucija prosječnih rezultata za suočavanje usmjereno na emocije

Slika 4. Distribucija prosječnih rezultata za koping strategiju izbjegavanja

Korelacija između lokusa kontrole i pojedinačnih koping strategija

U ovom istraživanju utvrđeno je da ne postoje statistički značajne korelacije između lokusa kontrole i koping strategija, što se najvjerovatnije može objasniti izrazito niskom varijabilnošću lokusa kontrole i koping strategije suočavanja usmjerenog na problem. Međutim, iako ne postoji statistička značajnost, njihov smjer je u skladu sa predviđenim.

Značajnost razlika lokusa kontrole i koping strategija u odnosu na sociodemografske karakteristike

Tabela 3. Lokus kontrole u odnosu na bračni status ispitanica

	Bračni status	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i> (3)	<i>p</i>
Lokus kontrole	Slobodna	.69	.11		
	Udata	.58	.11		
	Razvedena	.50	.03		
	Udovica	.62	.16	2.73	.05

Kod svih kategorija ispitanica može se uočiti dominantnost spoljašnjeg lokusa kontrole ($M > .50$), osim kod razvedenih ispitanica koje su na samoj granici. Najizraženiji spoljašnji lokus kontrole je kod slobodnih i udovica, a razlike su na granici statističke značajnosti. Nisu utvrđene statistički značajne razlike koping strategija u odnosu na sociodemografske karakteristike. To je vjerovatno posljedica izrazito pozitivnog vrjednovanja stavki na tim subskalama, relativno malog uzorka, neujed-

načenosti uzorka po kategorijama i sl. Najzastupljeniji odgovori, tj. rangirane pojedinačne stavke u okviru upitnika suočavanja sa stresnim situacijama nalaze se u prilogu.

Zaključak

Rezultati su potvrdili hipotezu da je kod pacijentkinja sa cervikalnim sindromom dominantan spoljašnji lokus kontrole. S obzirom na to da uzorak čine ispitanici ženskog pola dobijeni podatak je u skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja koja sugerišu veću eksternalnost kod žena (Fratrić, 1990). U svakodnevnoj medicinskoj praksi to bi moglo ukazivati na to da pacijenti sa dominantnim spoljašnjim lokusom kontrole manje učestvuju u prevenciji bolesti te da slabije traže informacije u vezi sa mogućim zdravstvenim problemima. Osoba sebe u manjoj mjeri smatra odgovornom za ishod svog ponašanja, a uzroke traži u spoljašnjim faktorima. Kada se tome dodaju najčešće zastupljene emocionalne promjene u vidu depresivne i anksiozne simptomatologije, kao najčešće prateće pojave hroničnog bola kod cervikalnog sindroma, praćene disfunkcionalnim ponašanjem i maladaptivnim mišljenjem, jasno je da pristup u liječenju pacijenata sa cervikalnim sindromom mora biti multidisciplinarnan.

Primjenom najčešćih bihevioralnih intervencija kroz Kognitivno-bihevioralnu terapiju bola kao npr. tehnike relaksacije, monitoring (samoposmatranje) bola, samoposmatranje svakodnevnih aktivnosti, postavljanje ciljeva i pravljenje plana aktivnosti, trening asertivnosti, tehnike meditacije (eng. *mindfulness*) i dr., udruženih sa adekvatnom medikamentoznom terapijom propisanom od strane psihijatra postiže se značajan napredak u liječenju pacijenata sa cervikalnim sindromom. Takođe, značajnim se pokazalo i učenje vještina rešavanja problema i učenje različitih strategija prevladavanja (copingstrategija). Pacijentkinje koje su učestvovala u ovom istraživanju se u stresnim situacijama često ili uvijek racionalno usmjeravaju na problem što se jasno vidi u hijerarhijskom prikazu stavki sa najvišim prosječnim vrijednostima *Upitnika suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera*. Iako ovim istraživanjem kod pacijentkinja nije potvrđeno mišljenje u vidu kognitivnih distorzija, kroz individualan tretman psihologa u najvećem broju slučajeva uočavaju se disfunkcionalna ponašanja u vidu izbjegavajućih ponašanja, fizičke neaktivnosti, socijalne izolacije, zavisnosti od medikamenata, stalnih žalbi i čestih posjeta ljekarnama.

Najizraženiji spoljašnji lokus kontrole dobijen je kod slobodnih ispitanica i udovica. Kod obe varijable istraživanja uočava se izrazito pozitivno vrjednovanje stavki. To je vjerovatno posljedica manjkavosti upitnika samoprocjene te davanja socijalno poženjih odgovora. Utvrđeno je da ne postoje statistički značajne korelacije između lokusa kontrole i koping strategija dijelom, vjerovatno, zbog izrazito niske varijabilnosti lokusa kontrole i suočavanja usmjerenog na problem što treba imati u vidu u narednim istraživanjima ovog tipa. Takođe, u istim bi bilo poželjno imati veći uzorak.

U kontekstu strategija suočavanja kod žena sa cervikalnim sindromom tokom individualnog psihološkog tretmana značajnom se pokazala i uloga socijalne podrške. Praktični efekti rezultata ovog istraživanja nameću potrebu uključivanja psihologa u rehabilitacioni tim kod liječenja pacijenata sa cervikalnim sindromom, kroz rutinsku primjenu psihodijagnostičkih testova nakon inicijalnog pregleda ljekara i individualni psihoterapijski rad sa pacijentom.

Literatura

1. Amirkhan, J. H. (1990). A factor analytically derived measure of coping: The coping strategy indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1066–1074.
2. Billings, D. W., Folkman, S., Acree, M. i TedlieMoskowitz, J. (2000). Coping and physical health during caregiving: The roles of positive and negative affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 131–142.
3. Ćosić, V. (2002). Psihološke manifestacije boli, funkcija i tretman. Sarajevo: Šihinpašić.
4. Endler, N. S. i Parker, J. D. A. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 844–854.
5. Folkman, S. i Lazarus, R. S. (1990). Coping and emotion. U: N. L. Stein, B. Leventhal, T. Trabasso (Ur.), *Psychological and biological approaches to emotion* (str. 313–332).
6. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
7. Fratrić, B. (1990). Percepcija osobne nekompetentnosti i lokus kontrole. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju.
8. Hjelle, A. L., Ziegler, D. J. (1992). Personality theories. New York: McGraw-Hill.
9. Ibrahim, A.M. (1996). A cross-cultural validation of trices academic locus of control scale for collage students in am Omani sample. *Perceptual i Motor Skills*, 83, 823–29.
10. Jevtić, M. (1995). Rehabilitacija neuroloških bolesnika. Kragujevac: Izdavačko odeljenje Fakultetskog odbora Saveza studenata Ekonomskog fakulteta u Kragujevcu, 40.
11. Knezović, Z. (1981). Hijerarhijska faktorska analiza i neke metrijske karakteristike Rotterove skale unutrašnjeg naprama izvanjskom mjestu kontrole potkrepljenja. *Revija za psihologiju*, 11, 35–43.
12. Kohlmann, C. W., Weidner, G. i Messina, C. R. (1996). Avoidant coping style and verbal-cardiovascular response dissociation. *Psychology and Health*, 11, 371–384.
13. Kraemer, J. (2009.). Intervertebral disk diseases: Causes, Diagnosis, Treatment and Prophylaxis, *Georg Thieme Verlag KG, Stuttgart*, 70, 89, 319.
14. Lacković-Grgin et all. (2002). Zbirka psihologijskih skala i upitnika. Zadar: Filozofski fakultet.
15. Marić, J. (2005). Klinička psihijatrija – 11. prerađeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Megraf, 168.
16. Martinac Dorčić, T. (2002). Odnos suočavanja sa stresom i raspoloženja – dispozicijski i situacijski definirano suočavanje i raspoloženje. *Psihologijske teme*, 11, 49–70.

17. Paez, D., Velasco, C. i Gonzalez, J. L. (1999). Expressive writing and the role of alexythymia as a dispositional deficit in self-disclosure and psychological health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 630–641.
18. Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement, *Psychological Monographs*, 80, 1–28.
19. Rotter, J.B. (1990) Internal versus external control of reinforcement: a case history of a variable, *American Psychologist*, 45, 489–493.
20. Stanton, A. L., Kirk, S. B., Cameron, C. L. i Danoff-Burg, S. (2000). Coping through emotional approach: Scale construction and validation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1150–1169.
21. Sternback, R. S. (1966) Principles of psychophysiology. New York: Academic Press.
22. Suls, J. i Fletcher, B. (1985). The relative efficacy of avoidant and nonavoidant coping strategies: A meta-analysis. *Health Psychology*, 4, 249–288.
23. Swanson, D. W. (1999) Mayo Clinic on Chronic Pain. New York, NY: Kensington Publishing.
24. Thuen, E. i Bru, E. (2004). Coping styles and emotional and behavioural problems among Norwegian grade 9 students. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 48, 493–510.
25. Tomašević, S., Filipović, D., & Devečerski, G. (2005). Psihopatologija pacijenata sa vertebralnim sindromima. *Medicinadas*, 4 (1–2), 155–158.
26. Zborowski, M. (1969) People in pain. *San Francisco*: Jossey-Bass.

Jelena Tešanović

LOCUS OF CONTROL AND COPING STRATEGIES OF WOMEN WITH DIAGNOSED CERVICAL SYNDROME

Abstract

Goal of this study is to examine how female patients with diagnosed cervical syndrome mostly cope with their life and health problems if coping strategies and locus of control are included as criterion variables. These findings may have implications in psychological and medical practice through patient education about adequate ways of dealing with disease and indication to a positive impact of internality on disease prevention. For this purpose, the study was conducted in the Institute of Physical Medicine and Rehabilitation „Dr Miroslav Zotovic“ on a sample of 76 female patients diagnosed with cervical syndrome. We used Rotter scale of internal-external locus of control or RI-E scale and Questionnaire of coping inventory for stressful situations by Endler and Parker (CISS) as applied instruments. Obtained results show that in most cases with examined patients outer locus of control is dominant, and that in stressful situations they often or always focus on the problem. Most expressed locus of control is for singles and widows, and differences are on the edge of statistical significance.

Key words: cervical syndrome, locus of control, coping strategies, stress, women.

Srđan Dušanić¹
Univerziteta u Banjoj Luci
Filozofski fakultet

UDK 159.923:2
Оригинални научни рад
Примљен: 29. 09. 2012.

RELIGIOZNOST I ODREĐENI KORELATI MENTALNOG ZDRAVLJA MLADIH

Rezime

U ovom istraživanju pokušavamo utvrditi u kakvoj su relaciji religioznost adolescenata i različite manifestacije mentalnog zdravlja mladih. Varijable koje smo uključili u istraživanje, a odnose se na mentalno zdravlje su: depresivnost, optimizam, smisao života, nada i strah od smrti. Osnovna pretpostavka na osnovu teorija i ranijih istraživanja je da veća religioznost doprinosi i boljem mentalnom zdravlju, tj. manjoj depresivnosti i strahu od smrti, a većem optimizmu i nadi te osmišljenijem životu.

Istraživanje je sprovedeno u Republici Srpskoj na uzorku od 402 adolescenta. Od toga 60% su djevojke, a 40% mladići. Skale koje su korištene u istraživanju su pokazale solidnu pouzdanost.

Utvrđene su male, ali značajne pozitivne korelacije religioznosti sa optimizmom, nadom i strahom od smrti. Ne postoji značajna korelacija sa smislom života i depresivnošću. Ovi rezultati pokazuju da je religioznost u kompleksnim vezama sa ovim varijablama te da se odnos religioznosti i različitih aspekata mentalnog zdravlja ne može posmatrati površno i jednosmjerno.

Ključne riječi: Religioznost, optimizam, smisao života, nada, depresivnost, strah od smrti

Uvod

Jedna od karakteristika političke transformacije republika bivše socijalističke Jugoslavije je i odnos prema religiji. Svjedoci smo da je na ovim prostorima krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina prošlog vijeka došlo do ekspanzije religioznosti. Religioznost se vjerovatno definiše na milion načina, uglavnom sličnih, a jedna od obuhvatnijih definicija kaže da je to sistem shvatanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos sa Bogom, ili sa natprirodnim svijetom i često u odnos jednih s drugima, te od kojega religiozna osoba dobija niz vrijednosti prema kojima se ravna i prosuđuje zemaljski svijet (English, English, 1976). Ekspanzija religioznosti otvara niz pitanja o njenom efektu na razne sfere čovjekovog života. U ovom radu se bavimo mogućim efektima na mentalno zdravlje ljudi. Mnogo je argumenata koji navode na hipotezu da bi religiozniji trebalo da imaju kvalitetnije mentalno zdravlje. Međutim, vidjećemo da situacija i nije tako „čista“. Iznijećemo neke argumente koji su naučnog karaktera,

¹ dusanic@teol.net

teorijskog i empirijskog, ali prije toga ćemo spomenuti i određene religijske postavke i principe koji mogu da determinišu mentalno zdravlje.

Osnova svake religije su učenja određenih osoba kojima se pripisuju božanski atributi. Ta učenja su sabrana u spisima poput *Svetog pisma*, *Kura'a-na*, *Talmuda*, *Bhagavad Gite*, *Upanišada* itd. Karakteristika većine tih učenja (pogotovo u hrišćanstvu i islamu) je da se zasnivaju na vjeri u Boga. Osnovna potka je da se kroz vjeru u Boga dostiže vječni život, savršenstvo, blaženstvo, sjedinjenje s Bogom itd. Čitajući spomenute vjerske spise možemo osjetiti ili makar pretpostaviti kako brojne poruke iz tih spisa pune energijom, rađaju nadu, utjehu, daju smisao raznim životnim zagonetkama, raspetljivaju određene životne dileme. Možda je najbolji primjer za ovo dio Hristove Besjede na gori:

Blaženi su siromašni duhom, jer je njihovo Carstvo nebesko. Blaženi su tužni, jer će se oni utješiti. Blaženi su krotki, jer će oni naslijediti zemlju. Blaženi su gladni i žedni pravde, jer će se nasititi. Blaženi su milostivi, jer će oni biti pomilovani. Blaženi su čisti srcem, jer će oni Boga vidjeti. Blaženi su mirotvorci, jer će se oni sinovima Božijim zvati. Blaženi su prognani pravde radi, jer je njihovo Carstvo nebesko. Blaženi ste kad vas, mene radi, ruže, progone i, lažući, nabede svakim zlom. Radujte se i veselite se, jer je nagrada vaša velika na nebesima; jer su tako progonili i proroke koji su bili pre vas (Jevandjelje po Mateju 17.20).

Ili „energetska“ poruka o moći i snazi vjere: „I ko ima vjere kao zrne gorušice reći će ovoj planini pomjeri se i pomjeriće se“ (Jevandjelje po Mateju 17.4–12).

Za pretpostaviti je da svaki vjernik koji meditira ili se moli preko ovih riječi doživi određeno blaženstvo, optimizam, spokoj, ali i samopouzdanje. Navedena psihološka stanja su svakako korelati boljeg mentalnog zdravlja, međutim, pitanje je da li se to i u kojoj mjeri dešava kod onih koji sebe nazivaju religioznim?! Naime, da bi ličnost osjetila određene efekte vjere neophodno je da osoba živi u tom duhu, a svjedoci smo da je kod brojnih religioznih to više jedna socijalna identifikacija okićena tradicijom, a u manjoj mjeri unutrašnje uvjerenje koje prožima sve sfere života.

Nagovještana dikustabilnost odnosa između religioznosti i mentalnog zdravlja ogleda se i u teorijskim pristupima i empirijskim nalazima. Postoje različiti pristupi i rezultati istraživanja o vezi religioznosti i korelata mentalnog zdravlja.

Jung je smatrao da je religija neophodna za čovjekovo zdravlje. Isticao je da među hiljadama svojih zrelijih pacijenata nije našao nijednog koji „izlaz“ nije tražio kroz religioznu perspektivu. Po njemu, čovjeku su potrebne ideje koje će ga smjestiti i pomoći mu da pronađe svoje mjesto u cjelokupnom univerzumu. Uloga religije je da da smisao čovjekovom životu.

Prema Allportu, religija doprinosi boljem mentalnom zdravlju. Na bazi fundamentalnih religioznih principa i postavki, čovjek razvija i stvara svoja uvjerenja o životu uopšte. Religija takođe može da zadovoljava afilijativne potrebe, potrebe za ljubavlju i vezama s drugim ljudima (Allport, 1950).

Brojna empirijska istraživanja ukazuju na vezu religioznosti i korelata blagostanja. Witter et al. (1985) su radili metaanalizu 56 studija na temu religioznosti i sreće. Utvrdili su vezu religioznih aktivnosti sa različitim aspektima sreće, kao što su zadovoljstvo životom, kvalitet života, bračne veze, zdravlje, zadovoljstvo po-

slom itd. U nekim istraživanjima kod religioznih je manje izražena depresivnost, pogotovo kod onih sa izraženom intrinzičkom religioznošću (Beit-Hallahmi, Argyle, 1997). Manje su izražene i druge mentalne bolesti. Ovi nalazi prema istraživanjima objašnjavaju da religioznost pomaže prilikom suočavanja sa stresom (Pargament, 1997). Osobe u religioznim grupama mogu dobiti veću socijalnu podršku, koja im pomaže da lakše prevazilaze stresne i depresivne faze. Brakovi religioznih osoba se značajno manje raspadaju nego kod nereligioznih (Argyle, 2000). Između duhovnog i egzistencijalnog blagostanja postoji pozitivna korelacija sa religioznošću (Argyle, 2000). McFadden i Levin (1996) su utvrdili vezu molitve, pobožnosti i pozitivnih emocionalnih iskustava kao što su relaksacija, nada, optimizam, praštanje, osjećaj snage... O vezi osjećaja sreće i religioznosti, može se razmišljati i na osnovu veze straha od smrti i religioznosti. Analizirajući 36 studija, u 24 je pronađena korelacija između religioznosti i manjeg straha od smrti (Spilka et al., 2003).

Za razliku od Junga, njegov savremenik Frojd je imao posve drugačije mišljenje o religiji. On je isticao da je religija ne samo povezana sa mentalnim bolestima, već i sama predstavlja mentalnu bolest. On ju je nazivao „univerzalnom opsesivnom neurozom čovječanstva“. Religija kroz obuzetost pravilima (kao i u slučaju opsesivne neuroze) dovodi do povezivanja željenih iluzija sa negiranom realnošću, što dovodi do stanja blažene halucinatorne konfuzije. U njenom korijenu je potiskivanje i odricanje od određenih instinktivnih impulsa, uključujući i seksualne. Frojd je ovo tvrdio uočavajući zapanjujuću sličnost između opsesivnih radnji i religijskih rituala i izražavanja pobožnosti.

Daniel Batson je svu kompleksnost odnosa religioznosti i mentalnog zdravlja artikulisao kroz preglednu studiju empirijskih istraživanja. Batson et al. (1993) su analizirajući istraživanja o mentalnom zdravlju i religioznosti, utvrdili negativnu korelaciju u 47 studija, dok je u 37 studija pronađena pozitivna korelacija. Pri tome naglašavaju da je većina korelacija dosta niska. Isti autor sumira i navodi *sedam kriterija mentalnog zdravlja*: odsustvo mentalnih bolesti, socijalno prihvatljivo ponašanje, odsustvo brige i osjećaja krivice, lična kompetencija i kontrola, samoprihvatanje i samoaktualizacija, integrisana struktura ličnosti, fleksibilno i otvoreno mišljenje, um. Ističe da je religioznost uglavnom u negativnoj korelaciji sa četiri kriterija mentalnog zdravlja: kompetencija i kontrola, samoprihvatanje, odsustvo brige i krivice, otvorenost uma. Pozitivne korelacije su najčešće sa socijalno poželjnim ponašanjima i odsustvom simptoma mentalnih bolesti.

Što se tiče istraživanja na našim prostorima, postoje takođe različiti podaci (Dušanić, 2007). Rezultati pokazuju da intrinzički religiozniji ispoljavaju manju usamljenost i asocijalne oblike ponašanja, a veće zadovoljstvo životom i prosocijalna, altruistička ponašanja. Dobijeno ja i da je u religioznijim porodicama bolja porodična atmosfera i okupljenost. Naspram toga, utvrđena je veza religioznosti i sa nekim deficitarnim stanjima kao što su bespomoćnost, strah od smrti, paranoidnost. Pored toga prilično je dosljedna veza sa socijalnim distancama, dogmatizmom, autoritarnošću.

Navedene teorijsko-empirijske postavke te primjeri iz praksi ukazuju da se religioznost može nalaziti u veoma složenim čak i kontradiktornim relacijama sa

različitim korelatima mentalnog zdravlja. Ova šarolikost rezultata te zastupljenost religioznosti na našim prostorima su svakako snažan povod da se uradi slično istraživanje o religioznosti i mentalnom zdravlju. Kao reprezentante mentalnog zdravlja u našem istraživanju uzeli smo depresivnost, strah od smrti, optimizam, smisao života i nadu. Ove varijable su izabrane jer do sada na našim prostorima nisu ozbiljnije povezivane sa religioznošću. Njihov detaljniji opis je dat kroz predstavljanje instrumenata istraživanja.

Dakle, **problem** našeg istraživanja je da utvrdimo u kakvim su relacijama religioznost i optimizam, nada, smisao života, depresivnost te strah od smrti? Na osnovu preovlađujućih spomenutih ranijih istraživanja i teorijskih postavki, osnovna **pretpostavka** je da veća religioznost doprinosi i boljem mentalnom zdravlju, tj. manjoj depresivnosti i strahu od smrti, a većem optimizmu i nadi te osmišljenijem životu.

Metod

Uzorak i tok ispitivanja

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 402 mlade osobe od čega je 60,7% bilo djevojaka, a 39,3% mladića. Velika većina uzorka (blizu 97%) je srednjoškolska populacija sa teritorije 15 opština i gradova Republike Srpske (Banja Luka, Mrkonjić Grad, Prijedor, Novi Grad, Teslić, Gradiška, Prnjavor itd). Većina ispitanika je iz gradske populacije (60,4%), oko 25,1% je iz prigradske, a 14,4% iz ruralne.

Ispitivanje je sprovedeno uglavnom u grupama tokom školskih časova. Prije samog anketiranja ispitanici su informisani o ciljevima i sadržaju istraživanja, te su dali svoju saglasnost za učestvovanje u istraživanju, ali su isto tako imali mogućnost da odustanu u bilo kojem trenutku ispunjavanja ankete. Naglašeno im je da je ispitivanje dobrovoljno i anonimno te da će se dobijeni podaci koristiti isključivo u naučne i istraživačke svrhe. Ispitanici su sami popunjavali odštampani upitnik (metod papir i olovka), a anketar je bio na raspolaganju ukoliko je nešto bilo nejasno. Istraživanje je sprovedeno bez nekakvih većih problema. Neki ispitanici su jedino imali zamjerku na dužinu upitnika.

Instrumenti

Pored sociodemografskih podataka upitnik je obuhvatao i nekoliko skala Likertovog tipa. Na svim skala raspon je bio 1–5, tj. od „uopšte se ne slažem“ do „potpuno se slažem“. Korištene su skale za mjerenje religioznosti, depresivnosti, straha od smrti, optimizma, nade i smisla života. Slijedi više podataka o svakoj od skala.

Skala *religioznosti* je kreirana od strane Allen i Spilka (1967). Njom se uglavnom ispituju kognitivne komponente religioznosti, npr. odnos prema Bogu, crkvi, *Bibliji* itd. Originalna verzija je imala 28 tvrdnji, dok adaptirana i prilagođena 21 tvrdnju. Neke od tvrdnji su: „Često sam imao/la doživljaj prisustva Boga“, „Moj čitav život se zasniva na vjerskim uvjerenjima“, „Religija mi je posebno bitna jer odgovara na mnoga pitanja o smislu života“, „Istinski religiozni ljudi, vjeruju iskreno i

cijelim srcem u učenja vjere kojoj pripadaju“ itd. Pouzdanost skale našem istraživa-
nju mjerena putem Cronbach Alpha iznosi 0.85.

Skala *samoprocjene depresivnosti* je kreirana od strane Zunga (1965). Skala odražava i mjeri: psihičko-afektivnu komponentu i depresivno raspoloženje; psiho-
lošku uznemirenost manifestovanu kroz probleme u spavanju, iscrpljenost, umor;
psihomotornu uznemirenost; psihološku uznemirenost manifestovanu kroz konfuzi-
ju, beznađežnost, iritabilnost, samoomalovažavanje, nezadovoljstvo, doživljaj pra-
znine... Ranija pouzdanost je varirala od Skala ima 13 tvrdnji, a neki od njih su:
„Imam izlive plača, a loše se i osjećam“, „Osjećam se nemoćno po pitanju buduć-
nosti“, „Razne stvari me više iritiraju nego obično“, „Imam izlive plača, a loše se i
osjećam“ itd. U našem istraživanju pouzdanost iznosi 0.81.

Skala smrtne anksioznosti je kreirana od strane Templera (Templer, 1970) i
mjeri napetost izazvanu strahom od smrti. Mjeri sljedeće aspekte straha od smrti:
intelektualnu i emocionalnu reakciju prema smrti, zabrinutost oko fizičkih promje-
na, zabrinutost o prolaznosti vremena, zabrinutost oko boli i stresa koji sa sobom
nose umiranje i bolest itd.. Ima 15 ajtema. Neki od njih su: „Veoma mnogo se bojim
umiranja“, „Strepim da ću ići na operaciju“, „Ponekad se prepadnem kako 'vrijeme
brzo leti'“, „Često mislim kako je život zaista kratak“ itd. Pouzdanost u našem istra-
živanju je iznosila 0.74.

Skala optimizma je kreirana od strane Scheier i Carver (1985). Mjeri očekiva-
nje pozitivnih ishoda aktivnosti u budućnosti. Optimizam u ranijim istraživanjima
korelira sa zadovoljstvom životom, sampoštovanjem i u obrnutoj je korelaciji sa
usamljenošću i anksioznošću. Adaptirana skala ima 5 ajtema a neki od njih su: „U
nesigurnim vremenima obično očekujem najbolje“, „Stvari uvijek gledam s vedrije
strane“, „Uvijek sam optimističan prema svojoj budućnosti“ itd. U našem istraživa-
nju pouzdanost na skali optimizma je 0.72.

Skala nade je kreirana od strane Snydera i sradnika, a adaptirale su je Lacković
i Čubela (Snyder et al., 1991; prema Lacković-Grgin, Čubela, 2002). Nada podrazu-
mjeva kognitivni set osjećaja: uspješnog djelovanja (cilju usmjerenog ponašanja) i
uspješnih načina pomoću kojih se ciljevi mogu dostići. Osobe koje imaju izraženiju
nadu, uspješnije osmišljavaju svoje ciljeve i ne ustrajavaju na nereálnim ciljevima.
Osoba koja se nada je ona koja vjeruje da će ishod biti onakav kakvog ga ta osoba
očekuje. Ima 9 tvrdnji. Neke od tvrdnji su: „Mogu misliti na mnogo načina kako
se izvući iz neprilike“, „Postoji mnogo načina kako se može riješiti neki problem“,
„Čak i kada se ostali obeshrabre, znam da ću naći način za rješenje problema“ itd. U
našem istrživanju pouzadnost je = 0.78.

Skala smisla života ispituje koliko adolescenti doživljavaju da njihov život
ima smisao. Kreirana je od Crumbaugh i Maholick (1964). Skala ima 11 ajtema i
pouzdanost 0.75. Neke od tvrdnji su: „Imam jasne ciljeve u životu“, „Moj život je
ispunjen smislom i svrhom“, „Moj život je u mojim rukama i ja ga kontrolišem“ itd.

Rezultati

Tabela 1: Religioznost ispitanika

Religioznost	F	%
uopšte ne vjerujem u religiozna ucenja	4	1,0
nisam religiozan/a	14	3,5
ponekad da	52	12,9
religiozan/a sam	266	66,2
jako vjerujem u religiozna ucenja	66	16,4
Ukupno	402	100,0

Iz ove tabele vidimo rezultate ispitanika na pojedinačno pitanje koliko su religiozni. Rezultati su u skladu sa brojnim ranijim istraživanjima (Dušanić, 2007). Blizu 83% mladih se izjasnilo kao religiozno ili jako religiozno. Oko 4,5% je reklo da nije religiozno, a 12,9% ima promjenljiv stav. Ovi podaci potvrđuju navode iz uvoda o priličnoj raširenosti religioznih uvjerenja, pogotovo kod mladih.

Tabela 2: Mjere deskriptivne statistike na svim skalama

Varijable	Min	Max	M	SD
religioznost	1	5	3,25	,665
nada	2	5	3,94	,560
strah od smrti	1	5	3,01	,643
optimizam	1	5	3,66	,630
depresivnost	1	4	2,27	,547
smisao života	2	5	3,84	,565

U prethodnoj tabeli su predstavljene mjere deskriptivne statistike sa svih skala. Najinteresantnije su nam svakako aritmetičke sredine. Vidimo da je skoro kod svih skala (osim kod depresivnosti) vrijednost iznad teorijske središnje vrijednosti 3. Aritmetička vrijednost religioznosti je očekivano iznad središnje i iznosi $M = 3,25$. Pozitivno je i što su vrijednosti optimizma, nade i smisla života takođe iznad središnje vrijednosti, a depresivnosti ispod 3. Ono što pomalo iznenađuje je vrijednost straha od smrti koja je takođe prilično izražena i iznosi $M = 3,01$.

Tabela 3: Korelacije religioznosti i manifestacija mentalnog zdravlja

varijable	koefic.	nada	strah od smrti	optimizam	depresivnost	smisao
religioznost	r	,165	,186	,138	,069	,071
	p	,001	,001	,001	,170	,157

Iz ove tabele vidimo veličine korelacija religioznosti sa ostalim varijablama. U skladu sa hipotezom utvrđene su niske, ali značajne korelacije religioznosti optimizmom i nadom. Sa optimizmom ona iznosi $r = ,138$, a sa nadom $r = ,165$. Obe su značajne na nivou $p = ,001$. Ono što pomalo iznenađuje je i pozitivna korelacija sa strahom od smrti koja iznosi $r = ,186$; $p = ,001$. Nisu utvrđene značajne korelacije sa depresivnošću i smislom života.

Odnos religioznosti i mentalnog zdravlja smo pokušali ispitati i kroz poređenje manifestacija mentalnog zdravlja u dvije podgrupe, religioznijih i manje religioznih.

Tabela 4: Poređenje korelata mentalnog zdravlja kod kategorija religioznijih i manje religioznih

Varijable	Kat.	N	M	SD	t	P
nada	MR	122	3,84	,639	-2,36	,019
	VR	280	3,99	,517		
strah od smrti	MR	122	2,89	,672	-2,43	,016
	VR	280	3,06	,623		
optimizam	MR	122	3,56	,685	-2,03	,043
	VR	280	3,71	,600		
depresivnost	MR	122	2,23	,543	-1,00	,314
	VR	280	2,29	,548		
smisao živ.	MR	122	3,80	,619	-,81	,417
	VR	280	3,86	,540		

Dakle, razdvojili smo uzorak na religioznije i manje religiozne. Granična vrijednost je bila središnja teorijska vrijednost 3. Dobili smo dva poduzorka, u grupu manje ili nimalo religioznih je kategorisano 122 ispitanika, a u grupu religioznijih 280. Poredili smo da li se ove grupe razlikuju u manifestacijama mentalnog zdravlja. Rezultati potvrđuju dobijene korelacije. Kod religioznije grupe je statistički značajnije izražen optimizam ($p = ,043$), nada ($p = ,019$), ali i strah od smrti ($p = ,016$). Nisu utvrđene značajne razlike u zastupljenosti depresivnosti i smisla života.

Diskusija

U skladu sa ranijim istraživanjima koji su donijeli razne složene i pomalo kontradiktorne rezultate, naši rezultati takođe nisu jednosmjerni. Dakle, dobili smo niske pozitivne korelacije religioznosti sa optimizmom, nadom, ali i strahom od smrti, dok sa depresivnošću i smislom života nije bilo značajnih korelacija. Ovo je potvrđeno i pri poređenju religiozne i manje religiozne potgrupe. Kako tumačiti ove rezultate?

Prvo što nam se nameće kao objašnjenje ovakvih rezultata je povezano sa onim što smo izjavili i u uvodu. Ako posmatramo izvorne postavke vjerskih spisa, religioznost ima potencijal da se pozitivno reflektuje na mentalno zdravlje. Međutim, pitanje je koliko su ljudi na našim prostorima duboko i iskreno internalizovali vjeru, a koliko je to pitanje folklor?! Što je vjera površnija, svakako je i manji uticaj religioznosti na čovjekovu ličnost i njegovo ponašanje. Na žalost, svjedoci smo brojnih licemjernih ponašanja tzv. religioznih, koji su jaki na jeziku prilikom izjašnjavanja o religioznoj pripadnosti, ali su na djelima blago rečeno tanki. A u *Bibliji* se kaže da je vjera bez djela mrtva! Otud vjerovatno male ili nepostojeće korelacije.

Dakle, rezultati su djelimično u skladu sa glavnom hipotezom. Što se tiče značajnih korelacija religioznosti sa optimizmom i nadom, one se mogu interpretirati na

nekoliko načina. Kao što smo već spomenuli, jedan od načina djelovanja religioznosti je *sama vjera* koja budi optimizam da će se stvari odvijati pozitivno, nadu, pouzdanje kako u Boga, tako i sebe. Nada je praktično rođena sestra vjere, te je normalno da kod istinski religioznih bude izražena i nada. O tome svjedoči i Novi zavjet, u Pavlovoj poslanici Jerejima (13.13.) stoji: „A sad ostaje vjera, nada, ljubav, ovo troje; ali je ljubav najveća među njima.“ Prema Batsonu (1993) je takođe isticano da religioznost (pogotovo intrinzička) vodi oslobođenju od svakodnevnih briga i doživljaju kompetencije na osnovu osjećaja jedinstva s Bogom. Kroz vjeru u Boga kao svemoćnog, vjernik i sam posredno stiče doživljaj *veće socijalne kontrole* što mu svakako može da probudi dodatni optimizam i samopoštovanje. Jedno od objašnjenja je i značaj *socijalne podrške*, koja može biti obezbjeđena od strane vjerske institucije ili pojedinaca. Socijalna podrška vjerske grupe i pojedinaca može da utiče na veći optimizam i generalno bolje mentalno zdravlje i unutrašnje blagostanje. U tu svrhu poduzimaju se različite aktivnosti, kao što su savjetovanja od strane sveštenika, podrška ostalih vjernika kroz neke zajedničke aktivnosti itd. Specifična interpretacija događaja kod religioznih može biti zgodan način za suočavanje sa ponekad surovom realnošću. Reinterpretacija nekih negativnih događaja u smislu „ovo mi se dešava da bi me ojačalo“ svakako potpomaže „coping“, te doprinosi optimističnijem pogledu na svijet. Pored toga, religioznost doprinosi psihičkom i fizičkom blagostanju i kroz zdravije životne navike i disciplinu. Religiozni imaju disciplinovaniji odnos prema zdravlju, manje su skloni pušenju, alkoholu, drogi itd. O ovim i raznim drugim zaštitnim mehanizmima religije možemo naći više u radovima Pargamenta (2007). Treba napomenuti da je ovaj segment rezultata u skladu sa opštom hipotezom, ali i sa brojnim drugim istraživanjima. Već smo spomenuli da su npr. McFadden i Levin (1996) utvrdili vezu molitve, pobožnosti i pozitivnih emocionalnih iskustava kao što su relaksacija, nada, optimizam, praštanje, osjećaj snage. U istraživanju Ingleharta (1990) na uzorku od 160.000 ljudi u 14 evropskih zemalja, 85% ljudi koji idu u crkvu jednom nedjeljno se osjeća sretnije od 77% onih koji ne idu (Inglehart, 1990). Ellison čak ističe da je veza religije i sreće upravo osnovna funkcija religije (Ellison, 1991). Na našim prostorima Dušanić je utvrdio vezu sa većim zadovoljstvom života i manjom usamljenošću (Dušanić, 2007).

Spomenuli smo već rezultate metaanalize inostranih radova po kojoj je u većini istraživanja nađena negativna korelacija religioznosti sa strahom od smrti (Spilka et al., 2003). Međutim, kod nas je pronađena pomalo neočekivana pozitivna (mada niska) korelacija. Čini se da iskonski strah od smrti koji valjda postoji kod svih ljudi, odolijeva i potencijalnom uticaju religioznih uvjerenja, pogotovo ako su ona na nekom površnijem nivou. To je u skladu sa izrekama nekih poznatih teologa da „manjak vjere rađa strah“! S tim u vezi, u nekim ranijim radovima Allporta, ali i naših autora, strah od smrti je bio povezan sa ekstrinzičkom religioznošću (Gajić 2012). Ova veza se tumači time da je često i ekstrinzička religioznost podstaknuta određenim deficitom, nedostatkom socijalne podrške, drugim riječima – različitim strahovima. Da li se o ovakvom mehanizmu radi i u našem istraživanju, ne možemo reći sa sigurnošću, jer nismo koristili koncept ekstrinzičke religioznosti. Jednodimenzionalni pristup religioznosti u ovom istraživanju se može smatrati i jednim od nedostataka ovog istraživanja koji bi imalo smisla kompenzirati u nekim narednim.

Pored spomenute preporuke, iz ovog istraživanja se naziru još neki prijedlozi za buduća istraživanja. Suočavajući se sa problemom, koliko je u društvu gdje je religioznost socijalno poželjna vrijednost religioznost naših ispitanika istinska i iskrena, svakako bi imalo smisla sprovesti istraživanje i na nešto drugačijem uzorku. O pravim efektima religioznosti bismo zaista mogli tvrditi kada bismo imali uzorak ljudi koji su svoj život posvetili vjeri i Bogu. Na žalost, gotovo je filozofsko pitanje koliko danas u svijetu uopšte i ima „pravih vjernika“! Sudeći po priči iz Starog zavjeta u kojoj Bog spaljuje gradove Sodomu i Gomoru jer u njima ne nađe ni 10 vjernika, generalno ih je kroz istoriju veoma malo. Međutim, možda bi i nešto niži kriterij vjere od biblijskog doprinio da se dođe do nešto preciznijih rezultata. Zbog spomenute socijalne poželjnosti religioznosti koja se odražava i na testiranje, u budućnosti treba tragati za još senzitivnijim instrumentima religioznosti u kojima bi spomenuti fenomen manje dolazio do izražaja.

Na kraju, možemo zaključiti da je naše istraživanje pokazalo da je religioznost u djelomičnoj vezi sa pojedinim korelatima (optimizam, nada) mentalnog zdravlja, dok sa nekim drugim i nema značajne veze. Male razlike se mogu na razne načine interpretirati, ali pitanje je koliko to uopšte ima smisla. Čini se da je glavna poruka ovog istraživanja potreba da se traga za religioznijim uzorcima, te boljim instrumentima i onda ćemo vjerovatno imati vjerodostojniju sliku o efektima religioznosti na mentalno zdravlje.

Literatura

1. Allen, R. O., Spilka, B. (1967). Committed and consensual religion: A specification of religion-prejudice relationships. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 6, 191–206.
2. Allport, G.W. (1950). *The individual and his religion*. New York: Macmillan.
3. Argyle, M. (2000). *Psychology and religion*. New York: Routledge.
4. Batson, C. D., Schoenrade, P., Wentis, W.L. (1993). *Religion and individual*. New York: Oxford university press.
5. Beit-Hallahmi, B., Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief, experience*. New York: Routledge.
6. Crumbaugh, J. C., & Maholick, L. T. (1964). An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20, 589–596.
7. Lacković-Grgin, K., Čubela, V. (2002). Upitnik nade, U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv. 1* (str. 18–19), Filozofski fakultet u Zadru.
8. Daničić, Đ, Karadžić, V. S. – prevod. *Sveto pismo*. Izdanje biblijskoga društva.
9. Dušanić, S. (2007). *Psihološka istraživanja religioznosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

11. Ellison, C. G. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of health and social behavior*, 32, str. 80–89.
12. English, H. B., English, A. C. (1976). *A comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms*. New York: David McKay Company, Inc.
13. Inglehart, J. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University press.
14. Gajić, M. (2012). *Relacije između multidimenzionalnih konstrukata religioznosti, straha od smrti i stresnih iskustava*. Neobjavljen master rad. Banja Luka: Filozofski fakultet.
15. McFadden, S. H., Levin, J. S. (1996). Religion, emotions, and health. In C. Magai, S. H. McFadden (Eds.), *Handbook of emotion, adult development, and aging* (pp. 349–365). San Diego: Academic Press.
16. Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford.
17. Scheier, M. F., Carver, C. S. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4, 219–247.
18. Spilka, B., Hood, R. W., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion – an empirical approach*. New York: The Guilford Press.
19. Templer, D. I. (1970). The construction and validation of a death anxiety scale. *Journal of General Psychology*, 82, 165–177.
20. Zung, W. W. (1965) A self-rating depression scale. *Arch Gen Psychiatry* 12, 63–70.
21. Witter, R. A., Stock, W. A., Okun, M. A., Haring, M. J. (1985). Religion and subjective well-being in adulthood: a quantitative synthesis. *Review of Religious Research*, 26, str. 332–342.

Srdjan Dusanic

RELIGIOSITY AND MENTAL HEALTH OF YOUTH

Summary

In this study, we try to determine the correlation of adolescent religiosity and various manifestations of mental health issues. The variables that we included in the study related to mental health are: depression, optimism, meaning of life, hope, and fear of death. The basic assumption based on theories and previous researches is that greater religiosity contributes to better mental health, ie, less depression, and fear of death, and greater optimism and hope, and meaningful life. ThereseearchwasconductedintheRepublicofSrpskaonasampleof402adolescents.60%of theseweregirlsand40%boys.Thescales thatwereusedinthestudyshowedsolidreliability.

Analyses showed a small but significant positive correlation of religiosity with optimism, hope and fear of death. There was no significant correlation with the meaning of life and depression. These findings indicate that religiosity is in a complex relationships with these variables, and that the relationship of religion and various aspects of mental health can not be superficially.

Keywords: religiosity, optimism, meaning of life, hope, depression, fear of death

Leposava Vukičević¹

UDK 159.922.8:616.89

Milica Grujić

Стручни рад

Danka Popović

Примљен: 01. 10. 2012.

Dragica Mihajlović

Uroš Velić

Fakultetu za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić“ – Novi Sad

NEUROTICIZAM I IRACIONALNA UVERENJA

Апстракт

U ovom istraživanju ispitivana je povezanost neuroticizma i iracionalnih uverenja kod srednjoškolaca. Uzorak je činilo 275 ispitanika, učenika VII, XII i XIV beogradske gimnazije, Elektrotehničke škole „Rade Končar“ i Trgovačke škole, starosti između 15 i 19 godina. Za potrebe ovog rada korišćene su Skala neuroticizma, odnosno izolovana dimenzija Neuroticizma iz upitnika NEO – Pi R i Skala iracionalnih uverenja GABS – 37. Pouzdanost mernih instrumenata se kretala od nivoa $\alpha = 0.682$ za Skalu Neuroticizma do $\alpha = 0.819$ za Skalu GABS – 37. Dimenziju neuroticizma karakteriše opšta tendencija ka doživljavanju negativnog afekta, kao što je osećaj straha, tuge, osramoćenosti, krivice, itd. Uočeno je da nisu sve dimenzije neuroticizma povezane sa svim oblicima iracionalnih uverenja. Oni učenici kod kojih su Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi bila više izražena u isto vreme su bili više depresivni, vulnerabilni i impulsivni. Dok je manifestacija anksioznosti i impulsivnosti više povezana sa obezvređivanjem i apsolutističkim zahtevima prema sebi, kao oblikom iracionalnih uverenja. Negativne emocije često otežavaju adaptaciju kod adolescenata i moguće je da upravo određena povezanost istih i određenih oblika mišljenja kod srednjoškolaca još više doprinosi njihovom kasnijem razvoju.

Кljučне речи: Neuroticizam, iracionalna uverenja, srednjoškolski adolescenti

Uvod

Petofaktorski model ličnosti (Five Factor Model – FFM), popularno nazvan BIG FIVE (Digman, 1990; Costa & McCrae, 1992) postao je dominantna paradigma u psihologiji ličnosti poslednjih godina, s obzirom na njegov teorijski, istraživački i praktični značaj u kliničkoj proceni. Kosta i Mekre (Costa & McCrae, 1992a; 1992b; 1994) razvili su upitnik NEO – PI – R za procenu pet obuhvatnih crta ličnosti koje podrazumevaju skupine različitih kognitivnih, afektivnih i biheviornalnih dimenzija, a podeljeni su na aspekte (facets), odnosno uže crte koje ih reprezentuju. Autori dobijene faktore radije nazivaju dimenzijama ili domenima zato što predstavljaju određene oblasti ili aspekte funkcionisanja koje su u logičnoj, smisaonoj vezi, a ne

¹ leposavavukicevic@open.telekom.rs

predstavljaju samo faktorski dobijene dimenzije. Svaka dimenzija određena je tako da bude konzistentna sa dosadašnjim psihološkim konstruktima. U okviru ovog rada ispitivana je povezanost jedne od dimenzija navedenog modela ličnosti, reč je o *Neuroticizmu* sa iracionalnim uverenjima kod srednjoškolskih adolescenata.

Neuroticizam se odnosi na sklonost ka doživljavanju negativnih emocija i uključuje indikatore anksioznosti, napetosti i lošeg raspoloženja (Smederevac i Mitrović, 2006, str. 167). Pojedinci koji ostvaruju visok skor kada je reč o ovoj dimenziji ličnosti su emocionalno reaktivni ljudi, koji često osećaju strah, anksioznost ili depresiju. Takođe, odlikuje ih emocionalno reagovanje na povode koji druge ljude ostavljaju ravnodušnim, ili ih neuznemiravaju previše. Te osobe su sklone da interpretiraju bezazlene događaje kao preteće, a manje frustracije kao nepremostive teškoće. Karakteristična adaptacija pojedinca koji ostvaruje viši skor na skali neuroticizma jesu nisko samopostovanje, perfekcionista uverenja, pesimističan stav, pojava neadekvatnog osećaja krivice (Smederevac i Mitrović, 2006, str. 179). Uži aspekti ovog domena su anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost i vulnerabilnost.

Anksioznost se obično opisuje kao difuzan, neprijatan osećaj nelagodnosti, praćen simptomima autonomnog sistema (Borovčanin i sar., 2008). Ukratko anksioznost se manifestuje kao strašljivost, zabrinutost i napetost. Anksioznost je uznemirujući osećaj koji nije vezan za konkretni događaj ili konkretnu osobu.

Hostilnost je tendencija da se doživi osećaj gneva, frustriranost, iritiranost i ogorčenost. Buss i Durkee (1957) definišu hostilnost kroz manifestacije različitih napada, verbalnu agresiju, indirektno neprijateljstvo, razdražljivost, negativizam, ogorčenost i sumnjičavost.

Depresivnost je osećanje tuge, krivice, bespomoćnosti i usamljenosti. Depresija je značajno smanjenje ili potpuno povlačenje emotivnih ulaganja osobe u socijalnu okolinu, a time i u sebe, u cilju odbrane od psihičkog bola nastalog zbog nedovoljnih socijalnih afektivnih veza (Hrnčić, 2008). Da bi došlo do ovakvog mehanizma odbrane, potrebno je da osoba nepovoljno stanje afektivnih odnosa shvata kao stabilno i globalno, i da nema na raspolaganju adaptivnije mehanizme da ovakvo stanje promeni ili da se na drugi efikasniji način odbrani od psihičkog bola.

Socijalna nelagodnost prema osnovnoj karakteristici koja je definiše – socijalna anksioznost, mogla bi biti nazvana i evaluaciona anksioznost (Beck i Emery, 1985), jer nastaje iz mogućnosti ili postojanja procenjivanja od strane drugih ljudi u stvarnim ili zamišljenim okolnostima (Schlenker i Leary, 1982). Prema Heimbergu (1989), socijalno – anksiozne osobe doživljavaju značajan emotivni distress u većini socijalnih situacija. Naročito kada se upoznaju sa drugim ljudima, kada su kritikovane, kada su u centru nečije pažnje, kada ih posmatraju dok nešto rade i pri kontaktu sa autoritetima. Socijalno anksiozni pojedinci se prepoznaju kao oni koji pridaju veliku važnost socijalnom utisku koji ostavljaju na okolinu, kao oni koji su povučeni u društvu, koji su često naglašeno sramežljivi, zatvoreni, stegnuti, loše prilagođeni i uznemireni.

Impulsivnost je nemogućnost, tj. nesposobnost racionalne kontrole vlastitih impulsa i nagona. Osim toga ovu osobinu emocionalne nestabilnosti karakteriše i nemogućnost uzdržavanja od iskušenja.

Vulnerabilnost se manifestuje kao osetljivost na stres, slab kapacitet za prevazilaženje stresa, sklonost zavisnosti, beznadežnosti i panici u situacijama suočavanja sa iznenadnim i stresnim okolnostima.

Sistem uverenja (*beliefs*) je najznačajniji element Ellisovog ABC modela emocionalnog ponašanja. U odnosu na pretpostavljene osnovne ciljeve i vrednosti koje čovek ima, uverenja mogu biti samo – pomažuća (racionalna) i samoporažavajuća (iracionalna).

Osnovne postavke Elisovog teorijskog modela, u literaturi poznatog kao ABC model emocija i ponašanja (Marić, 2000) predstavljene su na sledeći način: U trenutku aktivirajućeg događaja (A), osoba doživljava emocije i ponaša se na određeni način (C), u zavisnosti od svog sistema uverenja (B). Ponašanje osobe je usmereno prema sistemu uverenja koje osoba poseduje i nije direktna posledica samog aktivirajućeg događaja. Važan element kognitivnog modela emocija čine i ciljevi tj. vrednosti osobe (G). Tako da kada osoba zaključuje da aktivirajući događaj (A) sprečava, ili na neki način onemogućava njene ciljeve (G), osoba ima izbor da na aktivirajući događaj reaguje funkcionalnim ili disfunkcionalnim emocijama i ponašanjem (C), u zavisnosti od toga da li se rukovodi racionalnim ili iracionalnim uverenjima (B).

Ono što je osobena i distinktivna karakteristika iracionalnog uverenja je jasno prisutan ili implicitan, podrazumevajući apsolutistički i bezuslovni unutrašnji zahtev *mora* povodom nepovoljnog aktivirajućeg događaja. Koncept iracionalnih uverenja obuhvata oblike samo – poražavajućeg, nelogičnog i nerealističnog verovanja o aktivirajućim događajima (Ellis, 1994). Iracionalna uverenja sadrže četiri osnovna tipa iracionalnih evaluacija: 1) *mora*, 2) *užasno, nepodnošljivo, neizdrživo*, 3) *ja sam bezvredan/pokvaren*, 4) *ti si pokvaren/bezvredan*. Odnose se na tri tipa aktivirajućih događaja: 1) sopstvene osobine i postupci (lične performanse), 2) tretman od strane drugih ljudi i 3) životni uslovi. Za merenje uverenja razvijeno je više instrumenata (tzv. *Belief Scales*) različitih autora, ali je skala opštih stavova i uverenja (The General Attitude and Belief Scale) jedan od najrazvijenih instrumenata za merenje iracionalnih uverenja i najčešće se koristi u praksi (Bernard, 1998; prema Marić, 2002).

Dosadašnja istraživanja

Istraživanje kojim je ispitivana *Povezanost maladaptivnih šema i iracionalnih uverenja i njihove povezanosti u odnosu na Petofaktorski model ličnosti* (Florin, 2009) ustanovljeno je da je emocionalna stabilnost bila obrnuto srazmerna sa maladaptivnom šemom i iracionalnim uverenjem ispitanika.

Istraživanje kojim je ispitivana *Povezanost mehanizama suočavanja sa stresom, neuroticizma i iracionalnih uverenja kod adolescenata* (Šafran, 2010) ustanovljeno je da iracionalna uverenja stoje u visokoj pozitivnoj korelaciji sa svim domenima neuroticizma i pojedinim mehanizmima suočavanja sa stresom.

Rezultati istraživanja „Latentna struktura skale socijalne anksioznosti i relacije između socijalne anksioznosti i iracionalnih uverenja“ (Tovilović, 2004) potvrđuju

tezu o postojanju visoke pozitivne korelacije između socijalne anksioznosti kao manifestacije emocionalne nestabilnosti i iracionalnih uverenja, konstrukta iz teorije REBT-a.

McLennan (1987) sprovodi istraživanje kojim se ispituje povezanost iracionalnih uverenja, samopouzdanja i depresivnosti. Ovo istraživanje je pokazalo da su određeni oblici iracionalnih uverenja manifestovani kao *prevelika očekivanja, potreba za dokazivanjem, preterana briga, neadekvano reagovanje na frustraciju i bespomoćnost* pozitivno povezani sa nižim samopouzdanjem i depresivnošću.

Marcotte (1996) ispitujući povezanost iracionalnih uverenja i depresivnosti kod adolescentske populacije dolazi do sledećih podataka: postoji pozitivna povezanost depresivnosti i iracionalnih uverenja. Oni adolescenti koji su depresivniji pokazivali su veću tendenciju da razne situacije sagledavaju „dramatičnije“, a takođe su i manje tolerantni na frustraciju. Osim toga ovo istraživanje ukazalo je i na pozitivnu povezanost depresivnosti i prevelikih nerealno postavljenih zahteva prema sebi.

Muran i sar. (1989) sproveli su istraživanje kojim je ispitivana povezanost iracionalnog načina mišljenja i emocionalne nestabilnosti u kontekstu mentalnog zdravlja kod studentske populacije. Ovim istraživanjem ustanovljeno je da je depresivnost, kao komponenta emocionalne nestabilnosti, značajno povezana sa iracionalnim načinom mišljenja kada je reč o kliničkoj grupi ispitanika.

Ispitujući povezanost iracionalnih uverenja i emocionalne stabilnosti kod zdravih adolescentata i astmatične populacije Silverglade i sar. (1994) su ispitivali povezanost anksioznosti, depresije, hostilnosti i iracionalnih uverenja. Dobijeni podaci govore da iracionalna uverenja doprinose slabijoj kontroli emocija i pojačavaju izraženost anksioznosti, depresivnosti i hostilnosti. Ispitanici ovog istraživanja su prema stepenu izraženosti astme bili podeljeni u više grupa, pri čemu je uočeno da se dati „kognitivno-emosivni kompleks“ više javlja kod onih adolescenata kod kojih je više izraženo i astmatično obljenje. Ovo istraživanje je ukazalo na mogućnost posmatranja iracionalnih uverenja kao malaadaptivnih i nefunkcionalnih, i njihovog tretiranja kao uzročnika razvoja negativnih emocija i astmatičnih simptoma.

Himle i sar. (1982) ispitujući povezanost između racionalnih uverenja i anksioznosti dolaze do podataka koji govore da su iracionalna uverenja značajno povezana sa nivoom anksioznosti. Vandervoort i sar. (1999) su takođe ustanovili povezanost iracionalnih uverenja i anksioznosti.

Vandervoort (2006) vrši istraživanje odnosa hostilnosti, zdravlja, sistema uverenja, načina suočavanja sa besom, anksioznošću i tugom na uzorku studentske populacije. Rezultati istraživanja su pokazali da je viši nivo hostilnosti povezan sa sistemom uverenja koji odlikuju osvetoljubivost, pesimizam, nerealna očekivanja od sebe i drugih i želja da se izbegnu problemi.

Osnovni problem ovog istraživanja odnosi se na ispitivanje povezanosti neuroticizma i iracionalnih uverenja kod adolescenata srednjoškolskog uzrasta. Prethodna istraživanja su uglavnom ispitivala povezanost jedne određene manifestacije neuroticizma, tj. emocionalne nestabilnosti i iracionalnih uverenja. Primenom Skale Neuroticizma, izolovane dimenzije N iz upitnika NEO PI R, obuhvaćena je većina

manifestacija emocionalne nestabilnosti iz prethodnih istraživanja. Na taj način se težilo ispitivanju povezanosti više različitih manifestacija emocionalne nestabilnosti i iracionalnih uverenja kroz jedno istraživanje.

Operativni cilj istraživanja bio je da se utvrde relacije između merenih varijabli, odnosno da li se i u kojoj meri određena manifestacija emocionalne nestabilnosti može dovesti u vezu sa stepenom izraženosti određenih iracionalnih uverenja kod srednjoškolaca.

Praktični cilj je prikupljanje podataka o povezanosti koji se kao takvi mogu kasnije koristiti za kreiranje psiholoških radionica i edukativnih programa koji bi doprinosili adekvatnijem prepoznavanju negativnih emocija, povećanju fleksibilnosti mišljenja mladih i uklanjanju neadekvatnih obrazaca mišljenja.

Teorijski cilj je doprinos eksplanacijama neuroticizma i iracionalnih uverenja kod srednjoškolskih adolescenata.

Osnovna hipoteza istraživanja podrazumeva da postoji povezanost različitih manifestacija emocionalne nestabilnosti i određenih oblika iracionalnih uverenja kod srednjoškolskih adolescenata.

Varijable istraživanja su pošto nije ispitivan prediktivan odnos posmatrane kao zavisne:

- a. *Neuroticizam, tj. emocionalna nestabilnost* je operacionalno definisana primenom Skale Neuroticizma, odnosno izolovane dimenzije Neuroticizma iz upitnika NEO Personality Inventory. Skala obuhvata merenje šest različitih manifestacija emocionalne nestabilnosti preko merenja užih aspekata domena neuroticizma: anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost i vulnerabilnost.
- b. *Iracionalna uverenja* su operacionalno definisana primenom Skale iracionalnih uverenja (*GABS – 37*) što je skala opštih iracionalnih stavova i uverenja od 37 ajtema.

Metod

Uzorak

Terenski deo istraživanja je sproveden tokom novembra i decembra 2011. godine. Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 275 ispitanika učenika prvog, drugog, trećeg i četvrtog razreda odabranih srednjih škola u Beogradu. Istraživanjem su bile obuhvaćene sledeće srednje škole u Beogradu: XIV beogradska gimnazija, VII beogradska gimnazija i XII beogradska gimnazija, kao i Trgovačka škola i Elektrotehnička škola „Rade Končar“. Uzorak je bio prigodan i neslučajan kada je reč o dostupnosti pristupu škola. Uzorak je činilo 111 ispitanika muškog pola (40.4%) i 164 ispitanika ženskog pola (59.6%). Pri čemu se starost ispitanika kretala od 15 do 19 godina ($M = 15.88$, $SD = 0.82$).

Merni instrumenti

Skala Neurotizima (izolovana dimenzija Neuroticizma iz NEO Personality Inventory)

Kosta i Mekre (Costa & McCrae, 1992a; 1992b; 1994) razvili su upitnik NEO – PI – R za procenu pet obuhvatnih crta ličnosti koje podrazumevaju skupine različitih kognitivnih, afektivnih i bihevioralnih dimenzija, a podeljeni su na aspekte (facets), odnosno uže crte koje ih reprezentuju. Model predstavlja klasifikaciju crta ličnosti koja obuhvata pet širokih dimenzija: *Neuroticizam* (Neuroticism – N), *Ekstraverzija* (Extraversion – E), *Otvorenost ka iskustvu* (Openness – O), *Saradljivost* (Agreeableness – A) i *Savesnost* (Conscientiousness – C). Poslednja verzija upitnika NEO – PI – R koji se sastoji od 5 osnovnih N, E, O, A i C dimenzija, od kojih prve tri iz prvobitnog teorijskog modela ulaze u sastav imena (NEO Personality Inventory). Svaka dimenzija obuhvata po 6 subskala sa po 8 ajtema, što ukupno čini 240 ajtema. Odgovori se izražavaju na petostepenoj Likertovoj skali procene. Posebne skale validnosti nisu predviđene, sem nekoliko dodatnih pitanja namenjenih direktnoj samoproceni ispitanika u kojoj meri je na sva pitanja precizno i iskreno odgovorio. U okviru ovog istraživanja bismo koristili izolovanu subskalnu *Neuroticizma* iz originalne verzije upitnika NEO – PI – R, koja kao takva sadrži 48 stavki. Uži aspekti ovog domena su anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost i vulnerabilnost.

Skala iracionalnih uverenja (GABS – 37)

Skala iracionalnih uverenja (GABS – 37) je Skala opštih iracionalnih stavova i uverenja od 37 ajtema (Marić, 2002). U pitanju je prevedena i modifikovana verzija *General Attitude and Belief Scale* od 54 tvrdnje (Bernard, 1998). Po izostavljanju redundantnih tvrdnji, sve tvrdnje su formulisane kao uverenja o određenim aspektima sebe, drugih ljudi i životnih uslova, tako da ne sadrže termine koji se odnose na emocionalna stanja. Alfa koeficijent pouzdanosti za subskalnu sačinjenu od svih 29 iracionalnih tvrdnji je visok i iznosi 0.91, dok za subskalnu sačinjenu od 8 racionalnih tvrdnji iznosi svega 0.70. Predmet merenja ove skale su *Iracionalna uverenja* posmatrana kao apsolutna uverenja koja u sebi sadrže zahteve *ne smem* ili *moram*. *Skala iracionalnih uverenja (GABS – 37)* ispituje bazična Iracionalna uverenja manifestovana kroz zahtevnost prema sebi, zahtevnost prema drugima i zahtevnost prema uslovima života.

Statistička analiza

Pouzdanost skala je proverena primenom Kronbahovog α koeficijenta. Latentna struktura korišćenih instrumenata ispitivana je faktorskom analizom: metodom

glavnih komponenti i Varimax rotacijom sa Kajzerovom normalizacijom. Povezanost između faktora izdvojenih iz upitnika skale ispitivana je bivarijantnom korelacionom analizom, upotrebom Pirsonovog koeficijenta linearne korelacije. Nivo statističke značajnosti bio je određen na nivou $\alpha = 0.05$.

Rezultati

Skale korišćene u ovom istraživanju pokazale su adekvatnu pouzdanost koja je iznosila $\alpha = 0.819$ za Skalu iracionalnih uverenja *GABS – 37* i $\alpha = 0.682$ za Skalu Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI – R*. Kronbahovi alfa koeficijenti za svaku pojedinačnu subskalu tj. dimenziju koja se izdvojila kod korišćenih mernih instrumenata pojedinačno su prikazani u okviru *Tabele br. 1*.

Tabela 1.
Pouzdanost dimenzija korišćenih skala

Korišćene skale	Naziv subskale	Kronbahov alfa koeficijent
<i>Skala Neuroticizma iz upitnika NEO – PI – R</i>	Skala hostilonosti	0.430
	Skala vulnerabilnost	0.443
	Skala socijalne nelagodnosti	0.466
	Skala anksioznosti	0.485
	Skala impulsivnosti	0.506
	Skala depresivnosti	0.599
<i>Skala iracionalnih uverenja GABS – 37.</i>	Skala iracionalnih uverenja po pitanju neuspeha	0.492
	Skala obezvređivanja	0.827
	Skala iracionalnih uverenja po pitanju ljubavi	0.842
	Skala apsolutističkih zahteva prema drugima	0.872

Ispitujući *Metrijske karakteristike nekih testova neuroticizma* (Momirović, 2000) ističe se da Skala Neuroticizma iz testa *NEO – PI – R* koju su konstruisali Costa i McCrae (Costa i McCrae, 1992) obično ima niže koeficijente pouzdanosti. Te se na osnovu toga smatra da su dobijeni koeficijenti pouzdanosti, kada je reč o subskalama Skale Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI – R*, zadovoljavajući, iako i koeficijenti upućuju da je reč o srednjem nivou pouzdanosti.

Latentna struktura Skale Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI – R* ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćena je Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojilo se 16 faktora, čiji je karakteristični koren veći od 1 i koji zajedno objašnjavaju 64.863% ukupne varijanse. Među njima, prvih pet faktora uz manja preklapanja odgovaraju izvornim konstruktima (subskalama), mernog instrumenta uključujući i šesti faktor. Prvih šest faktora objašnjavaju 37.716% ukupne varijanse. Od prvih šest faktora, pet poseduju karakteristični koren veći od 2, dok je šesti faktor veoma blizu. Njih smo izdvojili i u daljoj analizi koristili kao nove promenljive i njihov prikaz je izvršen u okviru *Tabele br. 2*.

Tabela 2.

Latentna struktura Skale Neuroticizma iz upitnika NEO – PI – R

Faktori Skale Neuroticizma iz upitnika NEO – PI – R	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Depresivnost	10.878	5.222	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje tendenciju da se doživi tuga, krivica, bespomoćnost, usamljenost, retko doživljavanje veselosti i optimizma.
Vulnerabilnost	8.223	3.947	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sposobnost da se doživi laka destabilizacija u stresnim okolnostima, zavisnost i bespomoćnost.
Socijalna nelagodnost	5.367	2.576	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje osećanje nelagode u društvu, socijalnu anksioznost, stidljivost i zbunjivost.
Anksioznost	4.792	2.300	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje bojažljivost, sklonost zabrinutosti, napetost.
Impulsivnost	4.610	2.213	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje nemogućnost kontrole potreba i impulsa, uzdržavanja od iskušenja.
Hostilnost	3.846	1.846	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje tendenciju da se doživi bes, ogorčenost i slična osećanja.

Latentna struktura Skale iracionalnih uverenja *GABS – 37* ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćena je Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojilo se 10 faktora, čiji je karakteristični koren veći od 1 i koji zajedno objašnjavaju 67.660% ukupne varijanse. Među njima, prva četiri faktora objašnjavaju 47.418% ukupne varijanse i poseduju karakteristični koren veći od 2. Ove faktore smo izdvojili i u daljoj analizi koristili kao nove promenljive i njihov prikaz je izvršen u okviru *Tabele br. 3*.

Tabela 3.

Latentna struktura Skale iracionalnih uverenja GABS – 37

Faktori Skale iracionalnih uverenja GABS – 37	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	26.017	9.626	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje apsolutističke zahteve kada je reč o načinu dolaska i zadržavanja ljubavi voljene osobe. Kao i o nivou njene neophodnosti.
Apsolutistički zahteva prema drugima	8.177	3.026	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje apsolutističke zahteve kada je reč o korektnosti drugih ljudi prema ispitaniku.
Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	7.818	2.893	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje apsolutističke zahteve kada je reč o postizanju neuspeha, težnju realizaciji rezultata na veoma visokom nivou.
Obevređivanje	5.406	2.000	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj uključuje iracionalna uverenja koja se podržavaju obevređivanjem sebe usled pojave samoće, tuge, potištenosti.

Prikaz ostvarenih korelacija dimenzija Skale Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI – R* sa faktorima Skale iracionalnih uverenja *GABS – 37* dat je u *Tabeli br. 4.*

Tabela 4.

Linearna povezanost emocionalne nestabilnosti i iracionalnih uverenja

Dimenzije Skale Neuroticizma iz upitnika <i>NEO – PI R</i>		Faktori Skale iracionalnih uverenja <i>GABS – 37</i>				
		Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	Apsolutistički zahtevi prema drugima	Iracionalna uverenja po pitanju neuspaha	Obezvredjivanje	Ukupni skor na skali
Anksioznost	r	0.161	0.191	-0.096	0.226	0.209
	p	0.007	0.001	0.111	0.001	0.001
Hostilnost	r	0.134	0.138	0.002	0.134	0.197
	p	0.026	0.022	0.968	0.026	0.001
Depresivnost	r	0.282	0.325	-0.175	0.193	0.334
	p	0.001	0.001	0.004	0.001	0.001
Socijalna nelagodnost	r	0.161	-0.013	0.011	0.184	0.138
	p	0.007	0.828	0.853	0.002	0.022
Impulsivnost	r	0.312	0.181	-0.015	0.030	0.272
	p	0.001	0.003	0.802	0.624	0.000
Vulnerabilnost	r	0.233	0.020	0.128	-0.130	0.123
	p	0.001	0.743	0.034	0.031	0.041

r – Pirsonov koeficijent linearne korelacije

p – nivo statističke značajnosti

Ostvarene korelacije ukazuju na to da *Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi* pozitivno koreliraju sa dimenzijom *Vulnerabilnost*, *Depresivnost* i dimenzijom *Impulsivnost*. Oni učenici kod kojih su izraženiji apsolutistički zahtevi kada je reč o načinu dolaska i zadržavanja ljubavi voljene osobe, kao i o nivou njene neophodnosti, istovremeno su više vulnerabilni, depresivni i impulsivni.

Dok *Apsolutistički zahtevi prema drugima* pozitivno koreliraju sa dimenzijom *Depresivnost* i dimenzijom *Anksioznost*. Što znači da su oni učenici kod kojih su izraženiji zahtevi kada je reč o korektnosti ponašanja drugih pojedinca prema njima u isto vreme više depresivni i anksiozni. *Obezvredjivanje* kao oblik iracionalnih uverenja stoji u pozitivnoj korelaciji sa dimenzijom *Anksioznost*, *Depresivnost* i *Socijalna nelagodnost*.

Diskusija

Iracionalna uverenja su ili preterano optimistično ili preterano pesimistično sagledavanje normalnih životnih iskustava kao što su gubitak, konflikt, preuzet rizik, odbacivanje ili promena. To su emotivni stavovi za stupanje u akciju ili ne u trenutku nastajanja promene. Iracionalna uverenja su negativni ili pozitivni stavovi koje habituirano ispoljavamo kada se nađemo u stresnim situacijama. To su stereotipna shvatanja rešavanja problema u kojima smo se našli i način postupanja u kriznim životnim trenucima.

Ona su sastavni deo scenarija koja imamo u glavi o tome kako verujemo da bi život trebalo da izgleda. Takođe to su i kontradiktorni načini mišljenja koji pružaju kratkoročno rešenje i zaštitu Ega.

Period adolescencije je period u kojem dolazi do pojave sposobnosti *apstraktnog hipotetičko-deduktivnog mišljenja*, koja omogućava adolescentu da misaono eksperimentiše, da formuliše hipoteze i da ih misaono proverava. Ovo omogućava adolescentima da razmišljaju o uzrocima i različitim ishodima pojava, što je od važnosti za proces participacije. Pojavljuje se *dimenzija budućnosti* koja obuhvata i blisku i daleku budućnost. Adolescenti postaju zaokupljeni budućnošću, planiraju i predviđaju, što sve pomaže njihovom uključivanju u proces donošenja odluka i preuzimanju odgovornosti koja se od njih očekuje. Treba težiti kako kroz proces vaspitanja tako i kroz proces obrazovanja mladih ljudi adekvatnom prepoznavanju emocija, tkz. razvoju *emocionalne pismenosti*. Razvijanju adekvatnih misaonih obazaca, kao reakcije na pojavu negativnih emocija. Tako bi se svakako doprinelo razvitku realističnije slike o sebi kod mladih kao i razvitku realističnije slike sveta koji ih okružuje.

Realne ili zamišljene, romantične veze zauzimaju centralno mesto u životu adolescenta i imaju značajne implikacije na zdravlje i prilagođavanje pojedinca. Formiranje romantičnih odnosa predstavlja jedan od najvažnijih zadataka u adolescenciji na šta ukazuju mnogi autori (Sullivan, 1953, Erikson, 1976). Shodno tome, potpuno je jasno zašto se *Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi javljaju* u korelaciji sa izraženijim dimenzijama – *Vulnerabilnost*, *Depresivnost* i *Impulsivnost*. Moguće je da upravo nemogućnost realizacije apsolutističkih zahteva ove vrste prethodi pojavi povećane *vulnerabilnosti*, *depresivnosti* i *impulsivnosti*.

Emocionalna stabilnost se odlikuje snažnim egom, izraženim kroz realističan odnos prema problemu, sa jedne strane, dok se karakteristike suprotnog pola ove dimenzije manifestuju u nesposobnosti vladanjima spostvenim impulsima i osećanjima, što predstavlja nerealističan način reagovanja (Sakač, 2008). Suočavanjem sa događajem koji predstavlja potencijalnu pretnju samopoštovanju, mogu se isprovocirati različita ponašanja.

Pojavu fleksibilnosti mišljenja već u periodu rane adolescencije, odlikuje kada mlada osoba postaje svesna da postoje različiti pogledi na istu stvar, da problem može da ima i više od jednog rešenja, kada se smanjuje razmišljanje isključivo u ekstremima, svesna različitih aspekata argumenata i u stanju je da zauzme relativni

stičko gledište. Mišljenje postaje pokretljivije, kritičkije i pragmatičnije (Adelson, 1971). Shodno tome, cilj istraživanja podrazumevao je i prikupljanje podataka o povezanosti koji se kao takvi mogu kasnije koristiti za kreiranje psiholoških radionica i edukativnih programa koji bi doprinosili adekvatnijem prepoznavanju negativnih emocija, povećanju fleksibilnosti mišljenja mladih i uklanjanju neadekvatnih obrazaca mišljenja.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja su kompatibilni sa rezultatima prethodnih istraživanja kada je reč o istoj ili sličnoj tematici. Važnost ovog istraživanja je u tome što je ukazalo na to da se različite manifestacije emocionalne nestabilnosti javljaju sa različitim oblicima iracionalnih uverenja. Pitanje koje i dalje ostaje otvoreno jeste: „Šta je starije? Iracionalno uverenje ili emocija?“. Da li prvo dolazi do pojave apsolutističkog zahteva u određenom smeru, pa usled nerealizacije istog do negativne emocije? Ili je proces možda obrnut? Možda odgovor na ovo pitanje i nije toliko bitan, koliko činjenica da se iz začaranog kruga iracionalnih uverenja teško samostalno svojom voljom izlazi.

Negativne emocije često otežavaju adaptaciju kod adolescenata i moguće je da upravo određena povezanost istih i određenih oblika mišljenja kod srednjoškolaca još više doprinosi njihovom kasnijem razvoju.

Primene ovih rezultata u svrhu kreiranja određenih psiholoških radionica i programa koji bi doprineli promeni u svrhu adekvatnijeg prepoznavanja negativnih emocija i iracionalnih uverenja kod adolescenata, svakako bi doprineli i njihovom ovladavanju i promeni ponašanja zasnovanog na njima.

Literatura

1. Adelson, J. (1971): The political imagination of the young adolescent, *Daedalus*, Fall, 1013–50.
2. Beck, A. T., Emery, G. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. Basic Books, New York.
3. Bernard, M. E. (1998). Validation of the general attitude and beliefs scale. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive – Behavior Therapy*, 16, 183–196.
4. Borovčanin, M., Đukić-Dejanović, S., Mihajlović, G. (2008). Biološke osnove anksioznosti i novine u psihofarmakološkom tretmanu anksioznih poremećaja. *Engrami – časopis za kliničku psihijatriju, psihologiju i granične discipline*, 30 (3–4), 53–59.
5. Buss A. H., Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *J Cons Psychol*, 21: 343–349.
6. Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). *Revisited NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) -professional manual*, Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.

7. Costa, P. T. & McCrae, R. R. (1992a). Normal Personality Assessment in Clinical Practice: The NEO Personality Inventory, *Psychological Assessment*, Vol 4, No. 1.
8. Costa, P. T. & McCrae, R. R. (1992b). *Revisited NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) - professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
9. Costa, P. T. & McCrae, R. R. (1994). Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory, *Journal of Personality Assessment*, 64 (1), 21–59.
10. Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model, *Annual Review of Psychology*, 4, 417–440.
11. Ellis, A. (1994). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. New York, Birch Lane, Press.
12. Erikson, E. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*. Pobjeda, Titograd.
13. Florin A. S. (2009). Maladaptive schemas, irrational beliefs, and their relationship with the five-factor personality model. *Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies*, vol. 9, No. 2, 135–147.
14. Heimberg, R. G. (1989): Social phobia. No longer neglected. *Clinical Psychology Review* 9, 1–2.
15. Himle, D., Thyer, B., Papsdorf, J. (1982). Relationships between Rational beliefs and anxiety. *Cognitive Therapy and Research*, vol. 6, No. 2, pp. 219–223.
16. Hrnčić, J. (2008). Depresivnost i socijalne relacije institucionalizovanih mladih prestupnika. *Psihologija*, 41 (3), 357–378.
17. Marcotte, D. (1996). Irrational beliefs and depression in adolescence. *Adolescence*, Vol. 31, No. 124, pp. 935–54.
18. Marić, Z. (2000). Racionalno emotivno bihejvioralna terapija. u: Stojnov D. (ur.) Psihoterapije, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
19. Marić, Z. (2002). *Kognitivni činiooci emocije i emocionalnog poremećaja iz ugla REBT. Magistarski rad*. Beograd, Filozofski fakultet.
20. McLennan, J. P. (1987). Irrational beliefs in relation to self-esteem and depression. *Journal Of Clinical Psychology*, Vol. 43, No. 1, pp. 89–91.
21. Momirović, K. (2000). Metrijske karakteristike nekih testova neuroticizma. *Psihologija*, 33 (3–4), 483–490.
22. Muran, J. C., Kassonove, H., Ross, S., Muran, E. (1989). Irrational thinking and negative emotionality in college students and applicants for mental health services. *Journal Of Clinical Psychology*, Vol. 45 (2), pp. 188–93.
23. Tovilović, S. (2004). Latentna struktura skale socijalne anksioznosti i relacije između socijalne anksioznosti i iracionalnih uverenja. *Psihologija*, 37 (1), 63–88.
24. Sakač, M. (2008). Eksplicitne i implicitne veze konativnih dimenzija i školskog postignuća. *Pedagoška stvarnost*, 54 (7–8), 783–796.
25. Schlenker, B. R., Leary, M.R. (1982): Social anxiety and self-presentation. A conceptualization and model. *Psychological Bulletin*, 92, 641–669.
26. Silverglade, L., Tosi, D. J., Wise, P. S., D’Costa, A. (1994). Irrational beliefs and emotionality in adolescents with and without bronchial asthma. *The Journal Of General Psychology*, Vol. 121, No. 3, pp. 199–207.
27. Smederevac, S., Mitrović, D. (2006). *Ličnost, metodi i modeli*. Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
28. Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: W. W. Norton.

29. Šafran, A. (2010). Povezanost mehanizama suočavanja sa stresom, neuroticizma i iracionalnih uverenja kod adolescenata. *Godišnjak za psihologiju*, 7 (9), 123–139.
30. Vandervoort, D., Divers, P., Madrid, S. (1999). Ethno-culture, anxiety and irrational beliefs. *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social Fall*, vol. 18, No. 3, 287–293.
31. Vandervoort, D. (2006). Hostility and health: Mediating effects of belief systems and coping styles. *Current Psychology*, Vol. 25, pp. 50–66.

Leposava Vukičević, Milica Grujić, Danka Popović,
Dragica Mihajlović, Uroš Velić

NEUROTICISM AND IRRATIONAL BELIEFS

In this study we investigated the association of neuroticism and irrational beliefs among high school students. Research has been done at the sample which included 275 students of selected high schools in Belgrade, aged between 15 and 19 years. The level of neuroticism was measured using Scale of neuroticism which was isolated dimensions of Neuroticism from the questionnaire NEO - Pi R. While irrational beliefs were measured using the Scale of irrational beliefs Gabs – 37. Measuring instruments used in this study showed high reliability which is $\alpha=0.682$ for Scale of neuroticism to the $\alpha=0.819$ for set of Scale of irrational beliefs. The results show that Irrational beliefs when it comes to love positively correlated with dimension Vulnerability ($r=.233$, $df=272$, $p<.01$), Depression ($r=.282$, $df=272$, $p<.01$) and Impulsivity ($r=.312$, $df=272$, $p<.01$). Anxiety is positively correlated with factor Invalidation ($r=.226$, $df=272$, $p<.01$). While the Absolute requirements to yourself positively correlated with the dimensions of Depression ($r=.325$, $df=272$, $p<.01$) and Impulsivity ($r=.181$, $df=272$, $p<.01$). Dimension of neuroticism is usually is expressed by a general tendency towards experiencing negative affect, such as feelings of fear, sorrow, dishonor, guilt, etc.. It was noted that not all dimensions of neuroticism associated with all forms of irrational beliefs. Those students which irrational beliefs are more expressed in terms of love at the same time are more depressed, impulsive and vulnerable. While the manifestations of anxiety and impulsivity are associated more with the devaluation of the absolutist demands on yourself, as a form of irrational beliefs. Negative emotions usually make adaptation in adolescents more difficult and may have very specific connection between them and certain forms of thinking in high school even further contributes to their subsequent development.

Keywords: neuroticism, irrational beliefs, high school adolescents.

Alija Selimović¹Ljubica Tomić Selimović²

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

Mujo Hasković

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Erna Emić³

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

UDK 316.46:159.9

Оригинални научни рад

Примљен: 02. 09. 2012.

RELACIJE IZMEĐU AUTORITARNOSTI, SOCIODOMINANTNE ORIJENTACIJE I KONVENCIONALIZMA

Апстракт

Cilj ovog rada bio je da se utvrde relacije između koncepta autoritarnosti, sociodominantne orijentacije i konvencionalizma. Istraživanje je provedeno na 217 studenata Univerziteta u Tuzli. Autoritarnost je tretirana skalom RWA dok je socijalna dominacija tretirana skalom SDO. Konvencionalizam je tretiran skalom koja je posebno razvijena za potrebe ovog ispitivanja. Autoritarna agresivnost najizraženija je prema homoseksualcima, dok je submisivnost najviše izražena prema Bogu. Između autoritarnosti i socijalne dominacije pronađena je niska korelacija $r = 0.27$, dok je visoka povezanost nađena između autoritarnosti i konvencionalizma $r = 0.61$. Nađene su statistički značajne razlike između religioznih i nereligioznih studenata i na skali autoritarnosti ($t = 8.29$ $p < 0.01$) kao i na skali sociodominantne orijentacije ($t = 2.88$ $p < 0.01$). Nađene su također statistički značajne razlike između muških i ženskih ispitanika na obje skale (RWA: $t = 4.40$ $p < 0.01$, SDO: $t = 2.33$ $p < 0.05$). Može se konstatovati da je Altermayerov koncept autoritarnosti relativno nezavisan konstrukt od koncepta sociodominantne orijentacije.

Ključne reči: Autoritarnost, sociodominantna orijentacija, submisivnost, konvencionalizam

Uvod

Cjelokupni interes za izučavanje autoritarnosti uslijedio je nakon nezapamćenih zločina koji su činjeni od strane Nacista u Drugom svjetskom ratu, a debata o psihološkom značenju autoritarnosti ne jenjava ni danas. Iako postoji rasprava o tome ko se prvi počeo baviti izučavanjem autoritarnosti u psihologiji, ipak posto-

¹ alija.student@gmail.com

² ljubica.tomic@gmail.com

³ erna_hrusic@yahoo.com

ji opšta saglasnost da je prvo veliko ispitivanje autoritarnosti u psihologiji otpočelo sa istraživanjem Adorna, Frenkel-Brunswikove, Levinsona i Sanforda (1950). U početku zamišljeno kao ispitivanje antisemitizma, istraživanje je preraslo samo tu dimenziju, pa je rezultiralo širokim i detaljnim opisom indikatora i opisivanjem osobina i predispozicija antidemokratskog i iracionalnog mišljenja. Nakon gotovo deset godina ispitivanja, studija započeta kao istraživanje antisemitizma i nastavljena kao studija o predrasudama, osvanula je pod naslovom *Autoritarna ličnost* i utemeljila je put u izučavanju autoritarnosti. Studija autoritarne ličnosti, najčešće citirana kao studija Adorna i saradnika (neopravdano se pripisuje Adornu jer se njegovo ime spominje prvo u popisu literature, iako je on jedan od posljednjih autora koji se priključio studiji) ponudila je obuhvatnu teoriju psiholoških predispozicija za etnocentrizam i antidemokratske ideologije uopšte. Zahvaljujući mnogobrojnim i raznovrsnim kritikama studije autoritarne ličnosti, koje su bile upućene konceptu autoritarnosti, metodološkim problemima ili psihoanalitičkom teorijskom pristupu, nastala su brojna kritička razmatranja i revizije koncepta autoritarnosti, među kojima su poznatije one koje su dali Eysenck (1954), Rokeach (1956) i Wilson (1973). Tako je od samog početka koncept autoritarnosti imao višestruko psihološko značenje, te su se tumačenja autoritarnosti kretala od izjednačavanja sa konzervativnošću, određenje autoritarnosti kao osobine ličnosti, do definiranja autoritarnosti preko klastera stavova (Altemeyer, 1981, 1988).

Uprkos brojnim konceptualizacijama, fenomen autoritarnosti u psihološkoj literaturi u posljednjih 20 godina upravo je najčešće posmatran kroz Altemeyerov model desničarske autoritarnosti. Razlog za to je da je ovo najobuhvatniji pristup izučavanju autoritarnosti od perioda Berklijske studije. Autoritarnost je prema Altemeyerovoj koncepciji, prvi put određena kao skup usklađenih stavova prema različitim pitanjima, a ne kao osobina ličnosti. Petrović (2001) navodi da Altemeyer nije težio da pronađe „opštu autoritarnost“, već je prije svega želio da u objašnjenu porijekla autoritarnosti zaobiđe psihoanalitičku teoriju i konstruiše jednu balansiranu skalu za mjerenje autoritarnosti sa dobrim psihometrijskim karakteristikama.

Nakon induktivnih empirijskih istraživanja Altemeyer konstruiše balansiranu skalu za mjerenje autoritarnosti sa relativno zadovoljavajućim metrijskim karakteristikama, te konceptualizira desničarsku autoritarnost („right wing authoritarianism“, RWA) kao kovarijaciju tri klastera stavova: autoritarne submisivnosti, autoritarne agresivnosti i konvencionalizma.

Autoritarna submisivnost definirana je kao visok stepen submisivnosti prema autoritetima koji su opaženi kao uspostavljeni i legitimni u društvu u kome pojedinac živi. Autoritarna agresivnost predstavlja opštu agresivnost usmjerenu prema različitim osobama koje su percipirane kao one koje treba sankcionisati od strane autoriteta. Konvencionalizam se određuje kao visok stepen privrženosti socijalnim konvencijama koje su opažene kao potvrđene od strane društva i njegovih uspostavljenih autoriteta. Samo kada su ova tri klastera objedinjeno prisutna kod pojedinaca možemo govoriti o konstrukt desničarske autoritarnosti koju predlaže Altemeyer. Vrlo važno je imati na umu činjenicu da termin „desničarska“ nema političku ili ekonomsku konotaciju, već se vezuje za postojeće, uspostavljene autoritete.

U zapadnim istraživanjima koncept desničarske autoritarnosti pokazao se kao važan prediktor političkih i socijalnih stavova (Altemeyer, 1996; Mirisola, Sibley, Boca, & Duckitt, 2007).

Uprkos sveprisutnoj popularnosti, ni Altemeyerovo istraživanje i konceptualizacija autoritarnosti nisu bili pošteđeni kritika. Među prvim i svakako najznačajnijim zamjerkama nalazi se Eysenckova, koja govori o zapostavljanju tzv. „ljevičarske“ autoritarnosti. Altemeyer se naknadno bavio ovim fenomenom određujući ga također putem kovarijacije klastera stavova ekspliciranih kod desničarske autoritarnosti, ali navodeći da se u ovom slučaju radi o potčinjenosti mnogo drugačijim, revolucionarnim vlastima. Prema Altemeyeru tako autoritarna submisivnost, autoritarna agresivnost i konvencionalizam čine opštu autoritarnost. Kada je psihološki posvećena službenju uspostavljenim autoritetima, odnosi se na dobro poznatu desničarsku autoritarnost. Kada je posvećena rušenju takvih vlasti, predstavlja ljevičarsku autoritarnost. Međutim, iako je pokušao odgovoriti na kritiku i odrediti i koncept „ljevičarske autoritarnosti, negirao je njegov značaj u današnjem svijetu (Petrović, 2001).

Još neki od prigovora upućeni su psihometrijskim osobinama skale, naročito njenoj dimenzionalnosti i faktorskoj strukturi, te primjenjivosti u različitim kulturnim sredinama. U Altemeyerovoj definiciji autoritarnosti postavio se problem odnosa njenih elemenata. Iako je Altemeyer isticao samo kovarijaciju stavova koji određuju autoritarnost, postoji niz situacija, međutim, u kojem je korisno i potrebno uzeti u obzir svaku od ovih komponenti zasebno, te se nameće potreba provjere kovarijacije stavova tim više jer tri osnovna elementa autoritarnosti nisu dovoljno specifikovana. Uprkos navodu da Altemeyer nije težio određenju „opšte autoritarnosti“ (Petrović, 2001), RWA skala je ipak samo „opšti“ pokazatelj autoritarnosti.

Iako su, tokom višedecenijskih istraživanja, razvijeni brojni teorijski modeli i operacionalizacije autoritarnosti, neke od ključnih dilema (poput one o autoritarnosti kao osobini ličnosti ili sindromu stavova) još uvek nisu u potpunosti razjašnjene. Konceptualne nejasnoće i problemi mjerenja po svoj prilici su uticali na nastojanja da se utvrdi veza autoritarnosti sa drugim konstruktima, i to najčešće sa konzervativizmom, nacionalizmom, dogmatizmom i religioznošću. Pregledom studija koje su se bavile pomenutim konceptima, Eckhardt (Eckhardt, 1991, prema: Petrović, 2003) konstatuje da se radi o veoma srodnim fenomenima. Naime, iako se ne može govoriti o njihovoj identičnosti, postoji veliko prekrivanje, te ih on smatra različitim aspektima jedinstvenog fenomena.

Od pojmova bliskih autoritarnosti posebno je važan koncept socijalne dominacije predstavljen od strane Pratto i Sidaniusa kao sociodominantna orijentacija (SDO) koja „[...] ocrta stepen u kojem određena grupa želi dominirati i biti superiornija nad drugim grupama“ (Pratto i sar., 1994, str. 742). Ovako definirana socijalna dominacija se odnosi na preferiranje društvene hijerarhije, nasuprot ravnopravnosti. SDO umjereno do visoko pozitivno korelira s očekivanim konstruktima i ideološkim varijablama: rasizmom i nizom drugih mjera predrasuda, političkim konzervativizmom, a negativno s mjerama tolerancije. RWA i SDO, međutim, nisu u značajnoj korelaciji, a pojedinačno pokazuju ponešto različite obrasce korelacija s ključnim kriterijskim sociopolitičkim varijablama, pa je opravdano pretpostaviti postojanje

dva autoritarna obrasca, od kojih je jedan usmjeren na kulturalni konzervativni sklop (religijski fundamentalizam, tradicionalizam, konformizam i pravedničarenje), a drugi na političko-ekonomski konzervativizam u kojem prevladava hijerarhijski organizirano razumijevanje društva, s jasnom dominacijom nekih grupa. Prema Altemeyeru (1998) desničarska autoritarnost i sociodominantna orijentacija čine dva različita lica autoritarne ličnosti, pri čemu se desničarska autoritarnost odnosi na autoritarnu submisivnost, a sociodominantna orijentacija na autoritarnu dominantnost. Iako jačina veze između RWA i SDO varira u funkcijama sociopolitičkog konteksta i razlika u političkoj socijalizaciji, dosadašnja istraživanja pokazuju da RWA i SDO nezavisno predviđaju različite forme predrasuda. Iako postoji konsenzus o važnosti RWA i SDO kao prediktora antidemokratskih tendencija, njihov status i geneza bili su podložni oštroj debati. Izvorno, Adorno i saradnici su smatrali da je autoritarnost karakteristika ličnosti koja se formira u ranom djetinjstvu, a i SDO je također od samog početka viđena prije kao karakteristika ličnosti nego politički stav (Pratto i sar., 1994). Međutim, neka nedavna istraživanja postavila su pitanje mogu li se RWA i SDO posmatrati kao varijable ličnosti uopšte. Autori koji su kritizirali određenje autoritarnosti i sociodominantne orijentacije kao osobina ličnosti, predložili su da bi navedeni konstrukti trebalo da budu viđeni kao društveni stavovi, društvena vjerovanja ili društvene evaluacije (Duckitt, 2001, Duriez, Van Hiel i Kossowska 2005, Kreindler, 2005).

Uzevši o obzir navedene konceptualne probleme povezane s desničarskom autoritarnošću osnovni problemi ovog rada tiču se odnosa autoritarnosti i njemu bliskih koncepata. S obzirom da Altemeyerova skala desničarske autoritarnosti daje samo globalnu procjenu autoritarnosti (nijedan od tri elementa autoritarnosti nije dovoljno specifikovan: autoritarna submisivnost prema kome?, autoritarna agresivnost prema kome?, i konvencionalnost prema kojim konvencijama?) pitanje koje se postavlja jeste i koliko će se skorovi sa skale desničarske autoritarnosti stvarno slagati sa skalama koje su konstruisane, a koje se odnose na specifične mjere: autoritarnu submisivnost prema uspostavljenim tj. percipiranim autoritetima, autoritarnu agresivnost prema marginaliziranim skupinama i prema autoritarnom konvencionalizmu prema ustanovljenim zakonima, pravilima, normama. U kojoj mjeri su subjekti submisivni prema određenom autoritetu, prema kojim normama su ispitanici više konzervativni, odnosno koliko netrpeljivost ispoljavaju prema određenim marginaliziranim grupama? Uz navedena, postavilo se i pitanje kakve su relacije RWA skale i SDO skale – Skale orijentacije ka društvenoj (socijalnoj) dominaciji koja govori o „opštoj orijentaciji prema intergrupnim relacijama, utvrđujući da li osoba generalno preferira ravnopravne naspram hijerarhijskih odnosa“ (Altemeyer, 2004).

Ispitanici

Uzorak ovog istraživanja činili su studenti Univerziteta u Tuzli. Ispitivanje je sprovedeno na uzorku od 217 studenata, oba spola različitih fakulteta. Uzorkom je obuhvaćen 91 ispitanik muškog spola (42% od ukupnog uzorka) i 126 ispitanika žen-

skog spola (58%). Po svojoj prirodi, uzorak pripada stratificiranom slučajnom uzorku. Kalendarski uzrast obuhvatao je raspon od 18 do 28 godina. Prosječna starost ispitanika iznosila je $M = 22,3$ godine, $\sigma = 1,63$. U svrhu potpunije analize i eksplikacije iz ukupnog uzorka ispitanika generisan je i drugi uzorak radi provjere razlika u autoritarnim tendencijama kod proreligioznih ispitanika i ispitanika opšteg uzorka. Drugi uzorak po svojoj prirodi pripada namjernom uzorku jer se nastojalo obezbjediti takve ispitanike koji redovno prakticiraju islamske dužnosti i obaveze. Veličina ovog dijela uzorka iznosila je 46 ispitanika (21% od ukupnog uzorka ispitanika).

Procedura ispitivanja

Istraživanje je obavljeno u zimskom semestru akademske 2011/2012. godine. Ispitivanje je bilo grupno, anonimno i nije bilo vremenski ograničeno. Također, ispitivanje nije bilo obavljeno u uslovima vremenskog deficita, što bi moglo uticati na motivaciju ispitanika i kvalitet odgovora. Učešće u ispitivanju je bilo na dobrovoljnoj osnovi. U toku ispitivanja, ispitivač je bio u neposrednom kontaktu s ispitanicima.

Instrumenti

Skala desničarske autoritarnosti (Right-Wing Authoritarianism, RWA)

Skala mjeri tri klastera stavova autoritarnosti: autoritarnu submisivnost, konvencionalizam, autoritarnu agresivnost. Korišten je prevod originalne „finalne“ verzije skale desničarske autoritarnosti (Altemeyer 1998). Finalni skor baziran je na 30 itema koji su prezentirani u formi petostepenih Likertovih skala sa sljedećim modalitetima odgovora: potpuno se slažem, slažem se, ne mogu da se odlučim, uglavnom se ne slažem i uopšte se ne slažem. Skala je balansirana tako da slaganje sa 15 čestica znači veći stepen autoritarnosti, a 15 čestica je inverzno u odnosu na ispitivani konstrukt. Pouzdanost skale na pretestiranju iznosila je $\alpha = 0,86$, što predstavlja zadovoljavajuću pouzdanost. Prosječna korelacija između čestica iznosila je $r = 0,17$.

Skala društvenih konvencija

Ovu skalu konstruisao je Petrović (2001), a za potrebe ovog istraživanja prilagođena je u skladu sa specifičnostima kulturalnog miljea. Skala se sastoji od 31 itema koji su iskazani u obliku petostepenih Likertovih skala, a koje su konstruisane tako da obuhvataju sljedeće konvencije: religioznost, stavove prema seksualnom ponašanju, muške i ženske uloge, poštovanje zastave i himne i glorificiranje običaja i kulturne baštine. Određenje konvencija specificirano je prema Altemeyerovom shvatanju društvenih konvencija.

Skala autoritarne agresivnosti

Za mjerenje agresivnosti prema svakoj pojedinoj grupi korištene su identične skale, koje su se sastojale od 15 tema (npr.: Ne treba im dozvoliti nikakve kontakte sa drugim ljudima.), a sa kojima su ispitanici mogli da se slože, ne slože ili budu neodlučni. U ovom istraživanju odabrane su sljedeće grupe: homoseksualci, feministkinje, članovi sekta: vehabije i Jehovini svjedoci, HIV zaraženi, prosjaci, komunisti, Kinezi, kao i nacionalne zajednice: Romi, Albanci, te konstitutivni narodi Hrvati i Srbi.

Skala autoritarne submisivnosti

Odnosi su ispitani upitnikom od po 15 trostepenih stavki, istih za sve ispitivane autoritete. Ispitanici su izražavali sopstveno slaganje, neslaganje ili neodlučnost sa svakom stavkom, u odnosu na svaki autoritet (npr. Svakome bi bilo bolje kada bi ispunjavali njegova očekivanja). Konkretni autoriteti koji su uključeni u ispitivanje su: otac, majka, šef, direktor, ekonomski stručnjak, predsjednik države, ministar policije, ljekar, učitelj (profesor), vjerski službenik i Bog.

SDO skala (Skala sociodominantne orijentacije)

Sociodominantna orijentacija je mjera koju su identificirali Sidanius i Pratto (1999), koja mjeri intergrupne relacije i koja je fokusirana na grupnu dominaciju koja je uključena. Instrument se sastoji od od 16 tema koji su dati u obliku petostepenih Likertovih skala. U radu je korišten engleski prevod šeste revizije ove skale. Relijabilnost skale u stranim istraživanjima kretala se u rasponu od 0,66 do 0,92. Medijan koeficijenta interne konzistentnosti iznosio je 0,89. Ovakav nivo pouzdanosti smatra se prihvatljivim do odličnim za ovakav tip skale.

Rezultati

Relacije desničarske autoritarnosti i konvencionalizma

Jedno od prvih pitanja ovog rada bilo je utvrđivanje odnosa između mjere autoritarnosti izražene preko rezultata na RWA skali i rezultata koji su dobijeni na skali konvencionalnosti koja je operacionalizirana u skladu sa Altemayerovim određenjem. Ustanovljeno je kakav je globalni trend i tendencija ispitanika ka ispoljavanju autoritarnosti i konvencionalizma.

Tabela 1: Mjere prosjeka i raspršenja za varijable autoritarnosti i konvencionalizma

	N	Minim.	Maksim.	Arit. sredina	Std. Devijacija	Skewness	Kurtosis
RWA skala	217	46.00	134.00	98.31	17.40	-0,04	0,05
Skala konvencionalizma	217	65.00	155.00	107.24	16.99	0,09	0,02

Kao što se može vidjeti iz tabele, prosječni skor na skali desničarske autoritarnosti jeste $M = 98,3$, a na skali autoritarne konvencionalnosti taj skor je nešto viši 107,2 (treba imati na umu da skala ima jedan item više od RWA skale). Ako se osvrne na teorijski raspon mogućih rezultata na ovim skalama, kao i na samu prirodu bodovanja modaliteta koji se javljaju kod Likertove skale, može se reći da su naši ispitanici u cjelini iskazali niži stepen autoritarnosti, imajući u vidu činjenicu da je neutralni dio skale bodovan sa 3 boda. Rezultati na obje skale skladno variraju i gotovo savršeno odgovaraju modelu normalne gustine. Isto se može zaključiti i iz vrijednosti skewness i kurtosis koji teže nuli, tj. ukazuju na gotovo savršenu normalnu distribuciju.

Tabela 2: Koeficijent linearne povezanosti između skale autoritarnosti i skale konvencionalizma

	RWA skala	Skala konvencionalizma
RWA skala	1,000	
Skala konvencionalizma	0,61**	1,000

Dobijeni koeficijent korelacije ($r = 0,61$, $p < 0,01$) statistički je značajan. Stoga ima osnova da se zaključi da vjerovatno postoji substancijalna povezanost između navedenih mjera autoritarnosti u cijeloj populaciji, tj. među svim studentima Univerziteta u Tuzli.

Autoritarna agresivnost prema društvenim grupama i autoritarna submisivnost prema percipiranim autoritetima

Naredni problem koji je u istraživanju postavljen jeste provjera nivoa submisivnosti prema pojedinim autoritetima, te pitanje izraženosti autoritarne agresivnosti prema pojedinim društvenim grupama. Kao što je već istaknuto ispitivana je submisivnost prema 12 konkretnih autoriteta ustoličenih u našem društvu.

U Tabeli 3 su date aritmetičke sredine i standardne devijacije kao mjere centralne tendencije i raspršenja i koeficijenti povezanosti sa RWA skalom.

Tabela 3: Submisivnost prema pojedinim autoritetima

Objekti submisivnosti:	Aritmetička sredina	Std. Dev.	Skewness	Std.gr. Skewness	Kurtosis	Std.gr. Kurtosis	Korelacija sa RWA skalom
otac	22,40	8,38	-1,20	0,16	0,63	0,32	0,20*
majka	23,39	7,43	-1,29	0,16	1,06	0,32	0,19*
šef	10,70	8,67	0,46	0,16	-0,75	0,32	0,08
direktor	9,31	8,60	0,56	0,16	-0,76	0,32	0,05
ekonomski stručnjak	8,63	7,99	0,61	0,16	-0,46	0,32	0,10

predsjednik države	8,39	7,81	0,65	0,16	-0,42	0,32	0,09
gradonačelnik	7,92	8,46	1,02	0,16	0,30	0,32	0,04
ministar policije	8,54	8,87	0,94	0,16	0,02	0,33	-0,00
ljekar	12,33	9,99	0,27	0,16	-1,14	0,32	-0,04
profesor	11,89	9,83	0,26	0,16	-1,22	0,32	-0,02
Patrijarh /reisu-l-ulemi/ kardinalu	10,04	10,12	0,61	0,16	-0,93	0,32	0,15*
Bog	24,05	10,48	-1,57	0,16	0,81	0,32	0,34*

* $p < 0,05$

Iz prikaza u tabeli jasno se vidi da je najveća submisivnost izražena prema: Bogu kao apsolutu, zatim prema majci i ocu. Submisivnost prema ostalim autoritetima relativno je niska. Pomalo iznenađujuće djeluje nizak stepen iskazane submisivnosti prema najvišim vjerskim autoritetima u državi. Mjere raspršenja uglavnom su relativno visoke i relativno skladno variraju kod svih autoriteta. Nešto veće odstupanje opaža se kod posljednja dva autoriteta Boga i vjerskih autoriteta. To je posljedica činjenice da je kod tih stavskih objekata bilo najviše neslaganja.

Kada je riječ o pitanju skupina i grupa prema kojima su ispitanici imali mogućnost da se izjašnjavaju u prizmi distanciranosti i agresivnosti, dobiveni rezultati prikazani su u tabeli 4.

Tabela 4: Agresivnost prema različitim društvenim grupama

Objekti agresivnosti	Aritmetička sredina	Stand. Dev.	Skewness	Std.gr. Skewness	Kurtosis	Std.gr. Kurtosis	Korelacija sa RWA skalom
homoseksualci	10,64	11,15	0,60	0,16	-1,16	0,32	0,64*
feministkinje	6,63	9,26	1,30	0,16	0,46	0,32	0,52*
hiv zaraženi	6,81	8,13	1,29	0,16	0,76	0,32	0,41*
prosjaci	3,62	5,75	2,50	0,16	7,47	0,32	0,28*
vehabije	9,20	9,47	0,78	0,16	-0,58	0,32	-0,08**
komunisti	10,72	10,44	0,55	0,16	-1,10	0,32	0,41*
Srbi	9,61	10,24	0,81	0,16	-0,70	0,32	0,37*
Jevreji	7,10	10,86	1,25	0,16	-0,07	0,32	0,39*
Romi	3,90	7,58	2,38	0,16	4,89	0,32	0,21*
Albanci	1,68	3,99	3,66	0,16	16,25	0,32	0,19*
Hrvati	2,18	5,18	3,17	0,16	10,81	0,32	0,30*
Jehovini svjedoci	8,69	10,66	0,99	0,16	-0,47	0,32	0,25*
Amerikanci	6,96	9,44	1,28	0,16	0,35	0,32	0,29*
Kinezi	6,59	9,83	1,31	0,16	0,29	0,32	0,35*

* $p < 0,05$

Prema prikazanim rezultatima vidi se da je najveća agresivnost i netrpeljivost iskazana prema homoseksualcima, komunistima, Srbima i vehabijama. Koeficijenti varijabilnosti uglavnom skladno variraju na svim stavskim objektima. Najniži stepen netrpeljivosti ispoljen je prema Albancima, Hrvatima i prosjacima.

Na koncu, preostalo je da se provjeri kakva je relacija između mjera submisivnosti i autoritarnosti, te autoritarne agresivnosti i skorova na skali desničarske autoritarnosti. U cilju realizacije ovog zadatka korištena je Spearmanova metoda

rang-korelacije, jer skorovi na skalama ne odgovaraju modelu normalne raspodjele. Rezultati analiza iskazani su narednim tabelama.

Tabela 5: Interkorelacijska matrica skala submisivnosti i skale desničarske autoritarnosti

	otac	majka	šef	direktor	Ekon. struč.	Predsjednik države	Grado načelnik	ministar policije	ljekar	Pro fesor	Patrijarh /reis/ kardinal	Bog	RWA skala
otac	-	0,85*	0,30*	0,31*	0,34*	0,28*	0,36*	0,39*	0,40*	0,31*	0,44*	0,30*	0,20*
majka		-	0,24*	0,22*	0,25*	0,26*	0,36*	0,37*	0,37*	0,30*	0,45*	0,34*	0,19*
šef			-	0,89*	0,85*	0,74*	0,64*	0,57*	0,47*	0,49*	0,55*	0,30*	0,08
direktor				-	0,92*	0,82*	0,67*	0,64*	0,50*	0,50*	0,57*	0,25*	0,05
ekon. stručnjak					-	0,81*	0,65*	0,62*	0,52*	0,50*	0,56*	0,27*	0,10
Predsjednik države						-	0,66*	0,62*	0,47*	0,48*	0,63*	0,19*	0,09
gradonačelnik							-	0,90*	0,72*	0,75*	0,78*	0,30*	0,04
ministar policije								-	0,82*	0,79*	0,79*	0,32*	-0,00
ljekar									-	0,81*	0,71*	0,24*	-0,04
profesor										-	0,75*	0,28*	-0,02
Patrijarh /reis/kardinal											-	0,34*	0,15*
Bog												-	0,34*
RWA skala													-

* $p < 0,05$

U tabeli 5 prikazane su kros-korelacije tj. Spearmanovi koeficijenti rang-povezanosti između različitih mjera submisivnosti i desničarske autoritarnosti. Sve korelacije koje su statistički značajne na nivou 0.95 i više su markirane zvjezdicom. Vrijednim se čini naglasiti relativno jaku i saglasnu povezanost između submisivnosti prema različitim autoritetima. Ovdje prije svega vrijedi istaći: submisivnost prema majci, ocu, doktoru, profesoru i najvišem vjerskom autoritetu. Kada je riječ o konkretnoj vezi submisivnosti i desničarske autoritarnosti treba istaći da je nađena statistički značajna povezanost submisivnosti prema ocu, majci, najvišim vjerskim liderima i Bogu, sa jedne strane, i skorova na skali desničarske autoritarnosti, s druge strane.

U tabeli 6 prikazane su kros-korelacije, tj. Spearmanovi koeficijenti rang-povezanosti između skorova na desničarskoj skali autoritarnosti i skorova na skali autoritarne agresivnosti prema različitim grupama. Svi koeficijenti koji su statistički značajni na nivou 0.95 i više su markirani zvjezdicom. Zanimljivo je istaći da je najveća povezanost između skorova na RWA skali i netrpeljivosti prema grupama: homoseksualaca, feministkinja, HIV zaraženih i vehabija.

Tabela 6: Interkorelacijska matrica skala agresivnosti i skale desničarske autoritarnosti

* $p < 0,05$

	Homo- seksualci	Femini- istakne	Hiv zaraženi	prosjaci	vehabije	kommunisti	Sibi	Jeveji	Romi	Albanci	Hrvati	Jepovini svjedoci	Amer- ičanci	Kinezi	RWA skala
homoseksualci	-	0,72*	0,47*	0,27*	0,01*	0,41*	0,42*	0,50*	0,36*	0,39*	0,43*	0,39*	0,25*	0,44*	0,64*
feministkinje		-	0,50*	0,36*	0,14*	0,43*	0,47*	0,53*	0,45*	0,53*	0,51*	0,36*	0,38*	0,55*	0,52*
Hiv zaraženi			-	0,52*	0,26*	0,50*	0,45*	0,27*	0,29*	0,25*	0,33*	0,27*	0,25*	0,31*	0,41*
prosjaci				-	0,31*	0,28*	0,28*	0,16*	0,33*	0,31*	0,32*	0,23*	0,15*	0,27*	0,28*
vehabije					-	0,30*	0,20*	0,01*	0,10*	0,13*	0,08*	0,10*	0,10*	-0,02*	-0,08*
kommunisti						-	0,46*	0,38*	0,28*	0,21*	0,34*	0,30*	0,39*	0,35*	0,41*
Sibi							-	0,42*	0,31*	0,30*	0,39*	0,26*	0,44*	0,23*	0,37*
Jeveji								-	0,65*	0,54*	0,58*	0,38*	0,50*	0,58*	0,39*
Romi									-	0,69*	0,65*	0,49*	0,32*	0,57*	0,21*
Albanci										-	0,81*	0,42*	0,38*	0,48*	0,19*
Hrvati											-	0,48*	0,43*	0,62*	0,30*
Jepovini sv.												-	0,36*	0,52*	0,25*
Amerikanci													-	0,46*	0,29*
Kinezi														-	0,35*
RWA skala															-

Relacije između desničarske autoritarnosti i sociodominantne orijentacije
 Jedno od pitanja koje je u radu problematizirano jesu relacije između skala desničarske autoritarnosti (RWA) i skale socijalno-dominantne orijentacije (SDO).

Tabela 7: Mjere asimetrije i spljoštenosti za RWA i SDO skalu

	Skewness	Std.gr. Skewness	Kurtosis	Std.gr. Kurtosis
RWA skala	-0,04	0,16	0,05	0,32
SDO skala	-0,20	0,16	-0,45	0,32

Kao što se može vidjeti vrijednosti koeficijenata i asimetrije i zaobljenosti su relativno niske i bliske nuli. To znači da distribucija skorova na skalama autoritarnosti teži normalnoj distribuciji. Uzimajući navedeno u obzir, zadovoljeni su uslovi koji se predviđaju za primjenu parametrijske statistike.

Tabela 8: Interkorelacijska matrica skala autoritarnosti

	Arit. sred.	Std. Dev.	RWA skala	SDO skala
RWA skala	98,31	17,40	1,00	0,27*
SDO skala	37,93	9,33		1,00

Iz rezultata prikazanih u tabeli 8 vidi se da postoji pozitivna povezanost između skorova na skalama RWA i SDO, iako je ta povezanost relativno skromna ($r = 0,27$ $p < 0.05$) ona je statistički značajna i ne može se smatrati slučajnom.

Komparacija autoritarnosti kod proreligioznih i „običnih“ studenata

Kako je već naznačeno, za potrebe analize autoritarnih tendencija specificirana su dva uzorka za problematiziranje ovog pitanja. Prvi uzorak je slučajni uzorak generiran iz cijele populacije studenata Univerziteta dok je drugi namjerni uzorak koji je pomno odabran i sastoji se od pojedinaca koji praktikuju islamske vrijednosti (ovdje se misli prije svega na molitvu).

Distribucija rezultata ispitanika na RWA ($Sk = -0,04$, $Ku = 0,05$) i SDO ($Sk = 0,20$, $Ku = -0,45$) skalama opravdavaju analizu razlika ove dvije grupe ispitanika: običnih studenata i proislamski orjentisanih studenata putem t-testa.

Tabela 9: t-omjer za skorove sa RWA i SDO skale za ispitanike iz opšteg i proislamski orjentiranog uzorka

	M Opšti uzorak	M vjerski nastrojjeni	t	df	p	N opšti uzorak	N vjerski nastrojjeni	St.dev. opšti uzorak	St.dev. vjerski nastrojjeni	F	p
RWAskala	93,86	114,78	-8,29	214	0,0000	170	46	14,99	15,81	1,11	0,62
SDO skala	36,99	41,39	-2,88	214	0,0043	170	46	9,61	7,29	1,74	0,03

Može se vidjeti da postoji statistički značajna razlika među rezultatima koje su ostvarili ispitanici s obzirom na to da li su proislamski orijentisani ili nisu. Prosječni rezultat na RWA skali opšteg uzorka je 93,8 dok su proislamski pojedinci ostvarili prosječan rezultat od 114,7. S obzirom na veličinu razlike, ova razlika je statistički značajna ($t = -8,29$ $p < 0.01$) možemo se zaključiti da posoji statistički značajno različito postignuće kod ispitanika s obzirom na varijablu religioznost.

Kada je riječ o skali sociodominantne orijentacije, također postoji statistički značajna razlika ($t = -2,88$ $p < 0.01$) među rezultatima koje su ostvarili ispitanici s obzirom na to da li su proislamski orijentisani ili nisu. Prosječan rezultat na SDO skali opšteg uzorka bio je 37, dok su proislamski pojedinci ostvarili prosječan rezultat od 41,4. Obzirom da je razlika dovoljno velika ima osnove da izvršimo generalizaciju na cijelu populaciju i da kažemo da postoji trend da su oni ispitanici koji su proislamski orijentisani skloniji da imaju više skorove na skali desničarske autoritarnosti i na skali sociodominantne orijentacije.

Spolne razlike u autoritarnosti i sociodominantnoj orijentaciji

Kakav je odnos spolne pripadnosti ispitanika s obzirom na rezultate koji su ostvareni na skalama desničarske i sociodominantne orijentacije utvrđeno je putem analize t-testa, s obzirom na već prikazane podatke o normalnosti distribucije rezultata ispitanika na skalama desničarske autoritarnosti i sociodominantne orijentacije.

Tabela 10: t omjer za skorove sa RWA i SDO skale za muške i ženske ispitanike

	M ženski	M muški	t	df	p	Valid N ženski	Valid N muški	St.dev. ženski	St.dev. muški	F	p
RWAskala	94,04	104,17	-4,40	214	0,000017	125	91	15,12	18,67	1,53	0,029
SDO skala	36,68	39,65	-2,33	214	0,020632	125	91	9,13	9,37	1,05	0,778

Iz uvida u tabelu može se vidjeti da se prosječne vrijednosti muških i ženskih ispitanika razlikuju, te da muški ispitanici ispoljavaju veći stepen autoritarnosti mjerenene RWA skalom. Vrijednost t statistika ($t = -4,4$ $p < 0,01$) je statistički značajna, pa se može reći da nema osnove da razlike koje su nađene držimo rezultatom slučaja. Kada je riječ o rezultatima na skali sociodominantne orijentacije, također se može vidjeti da postoji statistički značajna razlika među rezultatima koje su ostvarili muški i ženski ispitanici. Prosječni rezultat na SDO skali muških ispitanika bio je $M = 39,6$ dok su ženski ispitanici ostvarili prosječan rezultat od 36,7. S obzirom na veličinu manifestne razlike ova razlika je statistički značajna, pa se može zaključiti da postoji statistički značajno različito postignuće kod ispitanika različitog spola ($t = -2,33$ $p < 0.01$). S obzirom da je razlika dovoljno velika ima osnove da izvršimo generalizaciju na cijelu populaciju i da kažemo da postoji trend da muški ispitanici postižu više skorove na skalama autoritarnosti i sociodominantne orijentacije na razini cijele studentske populacije.

Diskusija

Osnovni problem ovog istraživanja bio je provjera odnosa autoritarnosti i njemu bliskih koncepata, u cilju bližeg određenja i eksplikacije fenomena desničarske autoritarnosti opisane od strane Altemeyera.

Kada je riječ o izraženosti nivoa autoritarnosti kod studenata prosječni skor na skali desničarske autoritarnosti jeste $M = 98,3$, a na skali autoritarne konvencionalnosti taj skor je nešto viši 107,2 (treba imati na umu da skala ima jedan item više od RWA skale). U našem kulturološkom okviru nije sprovedeno istraživanje koje bi bilo usporedivo po ovom nivou sa našim ispitivanjem. Jedino istraživanje koje vrijedi pomenuti jeste ono koje je sproveo Petrović (2001). Iako je autor sproveo istraživanje na drugačijoj populaciji, njegovi rezultati mogu poslužiti kao osnova za komparaciju. Autor je dobio prosječni rezultat na RWA skali 84,32 što je ispod prosjeka i predstavlja relativno nizak rezultat. Naš rezultat na drugoj strani blago sugerše da je u pitanju niži nivo autoritarnosti kod ispitanika.

U Altemayerovoj definiciji autoritarnosti najproblematičniji dio se odnosi na konvencionalizam koji je definiran kao snažno ili jako prihvatanje i obavezivanje tradicionalnim i društvenim normama u društvu. Međutim, Altemeyer koristi termin konvencionalizam i na drugi način: govori o uspostavljenim tradicijama u koje uključuje i demokratske slobode, slobode govora, mišljenja, toleranciju, princip da niko nije iznad zakona, poštovanje prava manjina. U tako proširenom određenju i nastaje problem: da li su i ovakve konvencije autoritarne? Kako se one razlikuju od onih koje nisu autoritarne? U pokušaju dodatne eksplikacije ovog koncepta ispitan je odnos desničarske autoritarnosti i privrženosti konvencijama koje su ustoličene u našem društvu kao zasebne varijable. Kako je već navedeno, smisao poređenja rezultata sa skalom konvencionalizma ogleda se u činjenici da RWA skala ne specifikira prema kojim konvencijama ispitanici izražavaju svoju autoritarnu konvencionalnost. Prema Altemeyerovom modelu autoritarne osobe ispoljavaju visok stepen poštovanja prema svim vrstama društvenih konvencija. U ovom istraživanju se pokazalo da RWA skala korelira sa skalom konvencionalizma statistički značajno ($r = 0,61$). Dobijeni rezultat je u skladu sa očekivanjem jer je prema Altemeyerovom modelu konvencionalnost sastavni dio desničarske autoritarnosti. Još jedan od argumenata ovog zaključka je i nalaz Petrovića (2001) koji je također našao da su na subskali konvencionalizma ispitanici iskazali najveći stupanj prema konvencijama koje se tiču države i nacije. Iz navedenog se može izvući zaključak da RWA skala ima dobru prediktabilnu valjanost, bar kada je riječ o prihvatanju društvenih konvencionalnosti uvriježenih u našem društvu.

Autoritarna agresivnost i autoritarna submisivnost čine ostale elemente koji određuju desničarsku autoritarnost prema Altemeyeru. Kako je i očekivano prema dosadašnjim nalazima i u skladu sa specifičnostima našeg kulturalnog miljea u kojem je prisutan tradicionalizam i konzervativizam, najveći stepen submisivnosti ispoljen je prema Bogu kao apsolutu, zatim majci i ocu. Dio rezultata podudaran je sa rezultatima Petrovića, koji je našao također visok stepen submisivnosti prema majci

i ocu. Pomalo iznenađuje činjenica da iako je izražen visok stepen submisivnosti prema Bogu, naši ispitanici izražavaju nizak stepen submisivnosti prema vjerskim autoritetima u državi, što bi se djelomično moglo objasniti generalnim nezadovoljstvom zbog sveukupnog stanja u državi, te sverastućim nepovjerenjem kako prema državnim, tako i prema vjerskim dužnosnicima.

Kada je riječ o odnosu agresivnosti i autoritarnosti pokazalo se da agresivnost prema svim eksplicitiranim objektima relativno visoko korelira sa RWA skalom. Postoji statistički značajna povezanost između agresivnosti i RWA skale prema svim grupama osim prema „vehabijama“. Korelacije nisu ujednačene i kreću se u intervalu od -0,08 do 0,64. Prosječna korelacija iznosi $r = 0,32$. Najveća povezanost između RWA skale i agresivnosti bila je prema sljedećim grupama: homoseksualci, feministkinje, HIV zaraženi i komunisti. Dobijeni rezultati su u velikoj mjeri podudarni sa rezultatima istraživanja na našim područjima (Petrović, 2001, Čorkalo i Stanković, 2000), kao i nalazima brojnih svjetskih autora (Duckitt, 2001, Smith i Winter, 2002, Altemeyer, 2004, Mavor i sar., 2009), gdje su također dobijene visoke korelacije između agresivnosti prema homoseksualcima, feministkinjama i RWA skale. Bilo ko može postati meta autoritarne agresije, ali konvencionalne žrtve agresije (kao što su manjinske grupe i nekonvencionalne grupe i pojedinci uključujući i socijalne devijante) su češća meta, čime se mogu objasniti i rezultati dobijeni u ovom radu i kongruentnost tih nalaza sa drugim istraživanjima. Grupe prema kojima je najizraženija agresivnost svakako spadaju u grupe koje su s obzirom na specifičnosti našeg društvenog sistema u nemilosti vladajuće moralne ideologije.

Postoje brojne studije koje specificiraju odnos između autoritarnosti i sociodominantne orijentacije ispitanika, a za sve njih je zajedničko da je nađena blaga pozitivna povezanost. S druge strane rezultati Pratto i saradnika (1994) izvještavaju o istraživanjima u kojima su koristili 23 različita uzorka da SDO skorovi slabo koreliraju sa RWA skalom (nađena je prosječna korelacija $r = 0,14$ $p > 0,05$). O sličnim nalazima izvještava i Altemeyer (1996). Koristeći 1556 kanadskih studenata kao uzorak Altemeyer je našao da je povezanost između RWA i SDO skale iznosila između 0,08 i 0,28, s prosječnom korelacijom 0,17. Kao što je Altemeyer (1998) opazio SDO i RWA skala predstavljaju različite dimenzije koje obično slabo koreliraju (oko $r = 0,20$), i to najmanje na uzorcima u Sjevernoj Americi. To ukazuje da RWA i SDO skala imaju različitu genezu. SDO je definirana kao stepen u kojem osoba podržava sistem grupno bazirane hijerarhije označen kao socijalno dominantna orijentacija. Razlika između ova dva koncepta ogleda se u tome da se RWA skala fokusira na submisivnost prema unutargrupnim autoritetima, a SDO se fokusira na dominantnost naspram vanjskih grupa. Odnosno RWA je viđena kao unutargrupni fenomen dok je SDO razmatrana kao međugrupni fenomen. Relacije između RWA i SDO skale nisu univerzalne. Kao što su ispitivanja pokazala, postoji snažnija povezanost između ove dvije mjere (oko $r = 0,40$) kod nacija koje se karakterišu snažnijim ideološkim razlikama kao što su Njemačka i Italija (Roccatto & Ricolfi, 2005). Visok skor na SDO skali samim tim može biti viđen kao ekspresija motivirajućeg cilja ka grupno zasnovanoj dominantnosti i superiornosti, dok nizak skor reflektira ciljeve egalitariz-

ma (jednakosti). Sukladno iznesenim podacima u ovom ispitivanju dobijen je koeficijent povezanosti između RWA i SDO skale ($r = 0,27$, $p < 0,05$), čime se potvrđuje da su desničarska autoritarnost i sociodominantna orijentacija srodni, ali zasebni konstrukti.

Kada je riječ o odnosu religioznosti i autoritarnosti nađena je substancijalna povezanost ovih pojava. Ispitanici koji su bili više osviješteni postizali su i više skorove na skali autoritarnosti. Slični rezultati pronađeni su i u zapadnim istraživanjima. Tako je Altemeyer u svojoj opsežnoj studiji iz 1984. na uzorku od više od 500 studenata našao umjerenu povezanost autoritarnosti i prakticiranja religijskih obreda unutar porodice ($r = 0.37$), negativnu povezanost autoritarnosti i mjere sumnje u religijska učenja ($r = -0.41$), umjerenu povezanost autoritarnosti i mjere socijalnog pritiska da se ustraje u religijskim vjerovanjima ($r = 0.47$). Zanimljiv je i nalaz, dobijen u istom istraživanju, o pozitivnoj korelaciji intrinzične religioznosti i autoritarnosti ($r = 0.36$) (Altemeyer, 1988). I brojna druga istraživanja, kako na našem (Čorkalo i Stanković, 2000) tako i na svjetskom nivou izvještavaju o substancijalnoj povezanosti religioznosti i autoritarnosti, uz iznimku iznenađujuće niske povezanosti koja je dobijena u istraživanju Petrovića (2001). U našem istraživanju također su nađene statistički značajne razlike između religioznih i nereligioznih studenata i na skali autoritarnosti ($t = 8.29$ $p < 0.01$) kao i na skali sociodominantne orijentacije ($t = 2.88$ $p < 0.01$). Kao jedan od razloga zašto je to tako mogao bi da posluži i argument da su osobe predane religijskim pravilima dosljednije i čvršće u praćenju i slijeđenju najrazličitijih normi i pravila, pa su samim tim i više osjetljivije na podložnost uobičajenijim normama.

I ispitivanje spolnih razlika u autoritarnim tendencijama sukladano je dosadašnjim nalazima. Nađene su također statistički značajne razlike između muških i ženskih ispitanika na obje skale (desničarska autoritarnost $t = 4.40$ $p < 0.01$, sociodominantna orijentacija $t = 2.33$ $p < 0.05$), te se pokazalo da muškarci ispoljavaju viši stepen autoritarnosti u odnosu na žene. Dobiveni rezultat u skladu je sa rezultatima drugih istraživanja na našim područjima (Petrović, 2001, Čorkalo i Stanković, 2000) koji mogu poslužiti za usporedbu zbog sličnosti u specifičnostima društvene sredine. Uprkos sveprisutnoj demokratizaciji, na ex jugoslovenskim prostorima duboko je uvriježena sklonost ka „tradicionalnim“ vrijednostima i ulogama u društvu, a jedna od njih je i preovladavajući stereotip uloge „muškarca“ kao dominantnog. U navedenoj činjenici mogao bi ležati i razlog izraženije autoritarnosti kod muškaraca u odnosu na žene.

Ispitivanje odnosa desničarske autoritarnosti i njemu srodnih koncepata svakako pomaže rasvjetljavanju sadržaja konstrukta autoritarnost. Uprkos brojnim istraživanjima, a imajući na umu činjenicu da autoritarnost ima dosta vidova javljanja i vjerovatno više od jednog uzroka, nužno je iznova sagledavati nove pristupe ovom fenomenu. Potreba kontinuiranog ispitivanja autoritarnosti leži i u njegovoj osjetljivosti na istorijska i društvena previranja, te uticaju istorijskih, kulturnih i političkih stavova na sadržaj autoritarnosti. Budući da je autoritarnost sveprisutna u cijelom društvu i da je nalazimo na svakom koraku borba sa istom treba predstavljati stalnu i kontinuiranu misiju oko detekcije i sprečavanja ovog fenomena.

Literatura

1. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Row.
2. Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.
3. Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. San Francisco: Jossey-Bass.
4. Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
5. Altemeyer, B. (2004). The other „authoritarian personality“. In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political Psychology*. New York: Psychology Press.
6. Čorkalo, D., Stanković, N. (2000). Autoritarnost i percepcija ostvarene demokracije u Hrvatskoj: Analiza odnosa na studentskoj populaciji. *Društvena istraživanja*, vol. 9, 1, str. 67–81.
7. Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 33, pp. 41–113). San Diego, CA: Academic Press.
8. Duriez, B., Van Hiel, A., & Kossowska, M. (2005). Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the sociopolitical context and of political interest and involvement. *Political Psychology*, 26, 299–320.
9. Eysenck, H. J. (1954). *The Psychology of Politics*. London: Routledge and Kegan Paul
10. Kreindler, S.A. (2005). A dual group process model of individual differences in prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 90–107.
11. Mavor, K. I., Macleod, C. J., Boal, M. J. & Louis, W. R. (2009). Right-wing authoritarianism, fundamentalism and prejudice revisited: Removing suppression and statistical artefact. *Personality and Individual Differences*, 46, 592–597.
12. Mirisola, A., Sibley, C. G., Boca, S., & Duckitt, J. (2007). On the ideological consistency between right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *Personality and Individual Differences*, 43(7), 1851–1862.
13. Petrović, N.(2001). *Putevi izučavanja autoritarnosti*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
14. Petrović, N. (2003). Pregled pristupa za izučavanje autoritarnosti i srodnih fenomena. *Sociološki pregled*, 37, 101–115.
15. Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763.
16. Roccato, M., & Ricolfi, L.(2005). On the correlation between right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *Basic and Applied Social Psychology*, 27 187–200.
17. Rokeach, M. (1956). Political and Religious dogmatism: An alternative to the authoritarian personality; *Psychological Monographs*, 70 (18).
18. Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
19. Smith, A.G. and Winter, D. G. (2002). Right-wing Authoritarianism, Party Identification, and Attitudes toward Feminism in Student Evaluations of the Clinton-Levinsky story. *Political Psychology*, 23, 35.

20. Wilson, G. D., ur. (1973). The psychology of conservatism. New York-San Diego, itd: Academic Press.

Alija Selimović, Ljubica Tomić Selimović, Mujo Hasković, Erna Emić

RELATION BETWEEN AUTHORITARIANISM AND SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION AND CONVENTIONALITY

Abstract

The main goal of this study was to determine relation between concept of authoritarianism, social-dominance orientation and conventionalism. The research was conducted with 217 students from University of Tuzla. Authoritarianism was treated with RWA scale, while social domination was measured with SDO scale. Conventionalism was measured with scale designed for this research. Authoritarian aggression was expressed most for homosexuals, while submissiveness was expressed most to Good. Low correlation ($r=0,27$) was found between authoritarianism and social dominance, and high correlation ($r=0,61$) was found between authoritarianism and conventionalism. Statistically significant differences were found between religious and nonreligious students, both on authoritarianism scale ($t=8.29$ $p<0.01$) and social dominance scale ($t=2.88$ $p<0.01$). Also, statistically significant difference was found between male and female on both scales (RWA: $t=4.40$ $p<0.01$, SDO: $t=2.33$ $p<0.05$). We can conclude that Altemeyer's concept of authoritarianism is relatively independent construct from construct of social dominance.

Olja Haneš¹

UDK 159.922.8; 159.923.2:323.11

Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju
„Dr Miroslav Zotović“, Banja LukaСтручни рад
Примљен: 09. 10. 2012.

POVEZANOST SAMOPOŠTOVANJA I ETNIČKIH DISTANCI KOD ADOLESCENATA

Апстракт

Ispitivanje se bavi stepenom izraženosti i odnosom ličnog i kolektivnog samopoštovanja kod adolescenata. Takođe nas je zanimala izraženost etničkih distanci prema pojedinim nacijama kao i njihova veza sa ličnim i kolektivnim samopoštovanjem.

U istraživanju je učestvovalo 293 učenika banjalučkih srednjih škola. Ispitanici su bili uzrasta od 17 do 19 godina, pri čemu je 36.5% mladića i 63.5% djevojaka. Uzorak je bio etnički homogen, svi ispitanici su srpske nacionalnosti. Korišteni instrumenti u istraživanju su: Skala ličnog samopoštovanja, Skala kolektivnog samopoštovanja i Skala socijalnih distanci. Iz ovog istraživanja se vidi da je lično samopoštovanje kod adolescenata znatno izraženije od kolektivnog. Na osnovu prikazanih korelacija uočili smo da su obe vrste samopoštovanja umjereno povezane. Istovremeno, kolektivno samopoštovanje je u značajnoj negativnoj korelaciji sa prihvatanjem odnosa sa svim drugim etničkim grupama. Lično samopoštovanje ne stoji u značajnoj korelaciji sa etničkim prihvatanjem, odnosno distancom ka bilo kom narodu. Takođe primjećujemo da je najviši prosječni stepen prihvatanja odnosa prisutan kada se radi o Srbima, potom Crnogorcima i Makedoncima, nešto niži sa Slovencima, Hrvatima i Bošnjacima, a najniži sa Jevrejima i Romima.

Кljučне riječi: Lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, socijalna kategorizacija, etničke distance

Uvod

Jedno od osnovnih pitanja za čijim odgovorom traga svaki čovjek u životu, je pitanje „Ko sam ja?“. Odgovor na to pitanje zasniva se ne samo na ličnim identitetima, već u velikoj mjeri i na kolektivnim identitetima. Taj stalan proces samodefinisanja i lociranja u okviru brojnih i šarolikih društvenih grupa, predstavlja po mnogo čemu ključ sopstvenog određenja (Milošević Đorđević, 2005). Pozitivan socijalni identitet pruža doživljaj sigurnosti, osjećaj vlastite vrijednosti i samopoštovanja (Turner, 1981). Tajfel (1981) nalazi da se pojedinac vezuje samo za one grupe koje mogu da mu pruže pozitivan socijalni, a time i lični identitet. Ukoliko se vlastita grupa procjenjuje negativno u odnosu na komparativnu grupu, socijalni

¹ oljah2o@yahoo.co.uk

ili etnički identitet pojedinca će biti negativan. U tom slučaju pojedinac je prinuđen poslužiti se nekim drugim mehanizmima za očuvanje ili poboljšanje socijalnog identiteta. Najčešći mehanizam kojim se pojedinci služe je pozitivna pristrasnost prema pripadnicima vlastite grupe i diskriminacija članova drugih grupa. Kategorizacija naglašava sličnost ljudi unutar iste kategorije te njihovu različitost od pripadnika drugih kategorija. Upravo zbog procesa socijalne kategorizacije dolazi do formiranja stereotipa i predrasuda prema pripadnicima drugih kategorija ili grupa (Jelić, 2003). Neki autori (Brewer, 2001) identitet pojedinca dijele na socijalni i lični. Lični se odnosi na psihološke karakteristike pojedinca, a kolektivni proizilazi iz grupne identifikacije. Činjenica da se ljudi identifikuju sa svojim socijalnim grupama postala je gotovo ključna u objašnjenju različitih unutargrupnih i međugrupnih pojava, kao što su sukobi među različitim narodima (Huić, 2004). Takođe, neki autori (Vasović, 1996; Petrović, 2004) smatraju da su socijalni i lični identitet u međusobnoj interakciji i kao takvi se međusobno određuju. U različitim situacijama ovi identiteti imaju različitu važnost. Jedna od ključnih grupa sa kojom se ljudi identifikuju je svakako nacija.

Nakon raspada Jugoslavije do tada bratski narodi našli su se na suparničkim stranama. Za neke stanovnike ovih prostora ta promjena je bila nagla i neočekivana. Bosna i Hercegovina je zbog posljedica rata idealna podloga za istraživanje međugrupnih odnosa, jer je rezultat rata, između ostalog, etnička podijeljenost, narušeno samopoštovanje i izmjenjen sistem vrijednosti i vjerovanja.

Povod ovog istraživanja je navod nekih autora (Jelić, 2003) da su osobe niskog ličnog samopoštovanja sklonije diskriminaciji drugih. Pored toga, Tajfel (1970) i Turner (1981) pretpostavljaju da je svako članstvo u grupi samo po sebi uslov da se javi međugrupna diskriminacija.

Određen broj psihologa smatra da se redukcija predrasuda prema drugim narodima ili out-grupama najefikasnije rješava kontaktom (kontakt hipoteza). Pretpostavlja se da se čestim direktnim kontaktima sa grupama koje su predmet socijalne distance smanjuju komponente socijalnih predrasuda i socijalna distanca. Ako uzmemo u obzir da su generacije koje su živjele u bivšoj Jugoslaviji imale određen prostorno-vremenski kontakt sa svim nacijama tadašnje države, a ipak je između njih došlo do sukoba, netrpeljivosti i međugrupnog omalovažavanja, dolazimo do pitanja kako današnje generacije, koje su odrastale u stanju izvjesne etničke izolacije, gledaju na druge etničke grupe. Činjenica je da u periodu najvećih sukoba na ovim prostorima oni nisu mogli na svjesnom nivou da spoznaju razloge, a ni sama dešavanja. Da li su odrastajući indoktrinirani određenim negativnim učenjima društva? U kojoj mjeri njihovo lično, a u kojoj kolektivno samopoštovanje utiče na distance prema tuđim grupama? Brojna su i raznovrsna pitanja koja su nas podstakla na ovaj rad i na koja ćemo u nastavku pokušati naći odgovor.

Samopoštovanje

Maslov je u samopoštovanju vidio jedan od osnovnih razvojnih motiva individue. On smatra da potreba za samopoštovanjem znači da pojedinac želi sebe smatrati vrijednim i sposobnim da se nosi sa životnim zadacima i poteškoćama te da ih uspješno rješava. Iz toga proizilazi želja pojedinca da postane kompetentan, jak, uspješan, slobodan i nezavisan od drugih. Maslov, kao i Rodžers, smatra da je najzdraviji osjećaj samopoštovanja onaj koji se zasniva na respektu drugih ljudi kada je taj respekt zaslužen radom, a ne stvoren na osnovu statusa, položaja, obožavanja i priča, odnosno zabluda drugih (prema Fulgosi, 1997).

Cooley (prema Milosavljević, 2005) navodi da osoba izgrađuje pojam o sebi na osnovu toga kako je vide drugi ljudi. On je uveo pojam socijalnog ogledala koji se odnosi na njen karakter, izgled, sposobnosti i sl. Upravo o tome kako osoba misli da je drugi vide, a ne na osnovu vlastitog prosuđivanja sebe ili ostvarene interakcije sa drugima, zavisiće njeno samopoštovanje. Ovo razmišljanje podržavaju i drugi predstavnici simboličkog interakcionizma kao što je Mead. Sullivan (prema Fulgosi, 1997) naglašava da kultura ne utiče direktno na pojedinca i razvoj samopoštovanja, već da to čine ljudi kao prenosioci kulturnih vrijednosti.

Coopersmith definiše lično samopoštovanje kao stepen uvjerenja pojedinca u vlastite sposobnosti, važnost, uspješnost ili vrijednost, te ga tretira kao višedimenzionalni konstrukt. Ovakva postavka najviše odgovara samopoštovanju kako ga vidi Maslov, koji za njegovu osnovu ističe ličnu kompetentnost, uspješnost, slobodu i nezavisnost od drugih (prema Fulgosi, 1997). Rosenberg ga definiše kao globalnu vrijednosnu orijentaciju prema sebi (Lacković Grgin, 1994).

Nasuprot ličnom, kolektivno samopoštovanje proizilazi iz pripadnosti određenoj socijalnoj grupi. Kolektivno samopoštovanje je visoko ukoliko se vlastita socijalna grupa vrjednuje pozitivno u odnosu na komparativne grupe. Ljudi više vole identifikaciju koja im donosi pozitivan socijalni identitet, a samim tim i pozitivno kolektivno samopoštovanje (Luhtanten & Crocker, 1992). Mood (1934, prema Lacković Grgin, 1994) navodi da se samopoštovanje može razviti samo u grupi i to kao posljedica ličnog shvatanja reakcija drugih prema pojedincu. Ovaj autor smatra da samopoštovanje sadrži dvije dimenzije: javni i lični self, pri čemu se javni odnosi na to kako osoba sebe prikazuje okolini, a lični na to kako se osoba vrjednuje i koliko je zadovoljna sobom.

Postavka teorije socijalnog identiteta je da pojedinci nastoje ostvariti i povećati ne samo lično, nego i kolektivno samopoštovanje. Pojedinčevo kolektivno samopoštovanje je visoko ukoliko se njegova socijalna grupa vrjednuje pozitivno u odnosu na relevantne komparativne grupe (Tofant, 2004). Pojedinac uglavnom i percipira informacije koje su u skladu sa njegovim samopoštovanjem. Naravno, i odabir osoba za socijalni kontakt služi održanju koncepta slike o sebi. Međutim, pojedinac ne može filtrirati sve informacije, već i poneka nepovoljna informacija ipak prođe, pa se pojam o sebi može i izmijeniti. Ljudi pokazuju veću tendenciju vezivanja za grupu u ugrožavajućim situacijama, a sve zbog očuvanja samopoštovanja (Greenberg i sar., 1992;

Arndt i sar. 2002; prema Turjačanin, 2007). Pretpostavka teorije socijalnog identiteta je da postoji povezanost između ličnog i kolektivnog samopoštovanja jer imaju zajedničku suštinu u slici o sebi. Dosadašnja istraživanja su podržala ideju o međudjelovanju ova dva tipa samopoštovanja. U nekima od njih se pokazalo da pristrasnost prema vlastitoj grupi ili međugrupna diferencijacija povećavaju lično samopoštovanje (Jelić, 2003). Pokazalo se da jedan tip samopoštovanja može kompenzovati drugi i obrnuto (Luhtanten & Crocker, 1992).

Socijalne distance

Socijalnu distancu, kao mjeru određene vrste socijalnih stavova, u psihologiju je uveo Bogardus. Socijalna ili etnička distanca predstavlja stepen prisnosti do koga osoba pristaje da stupi u odnose sa drugim pojedincima ili socijalnim ili etničkim grupama (Milosavljević, 2005). Park (1921, prema Milosavljević 2005) je odredio socijalnu distancu kao stepen i mjeru intimnosti koja utiče uopšte na predsocijalne i socijalne odnose. Socijalnu distancu determinišu socijalne predrasude. Ona je jedan od efekata socijalnih predrasuda. Pod socijalnim predrasadama podrazumijevaju se socijalni stavovi koji su logički neosnovani, zasićeni negativnim ili pozitivnim emocijama i usmjereni prema pojedincima ili specifičnim socijalnim grupama (Milosavljević, 2005). Socijalna distanca je promjenljiva kategorija i često je pod uticajem sredstava masovnog komuniciranja ili drugih činilaca (Vidanović, 2006). Simmel je socijalnu distancu objasnio preko interakcije socijalnih krugova, prema kojoj je sve sa svime u nekoj interakciji i između svega postoje sile i odnosi u pokretu (Milosavljević, 2005).

Psihološki pristup proučavanju međuetničkih odnosa

Većina autora definiše etničke grupe prvenstveno preko kriterijuma etničkog identiteta, odnosno preko svijesti o postojanju i osjećanja vezanih za tu svijest (De Vos, 1975; Smith, 1992; prema Verkuyten, 2005).

Po Veleru (2001, prema Milošević Đorđević, 2005), etnička grupa ili etnija je samostalna forma zajednice, koju karakteriše samostalno shvatanje zajednice, svijest o zajedničkim mitovima i porijeklu, istorijskim iskustvima i vezanost za teritoriju. Nacionalne i etničke grupe razlikuju se u suštini samo po političkoj organizovanosti (Šnaper, 1996, prema Milošević Đorđević, 2005). Nacije podrazumijevaju jasnu formalnu političku organizaciju, u vidu države, dok su etničke grupe više kulturne i jezičke kategorije, često bez jasne političke moći. Etnička grupa je kulturna grupa čiji pripadnici se jasno razlikuju od ostalih ljudi prema određenim etničkim karakteristikama baziranim na rasnim, nacionalnim, jezičkim ili vjerskim izvorima. Za pripadnike etničke grupe se smatra da su kulturno i biološki slični, mada to u principu nije sasvim neophodno. Etničke grupe dijele vjerovanje o zajedničkom porijeklu u kontinuitetu vremena, tj. dijele istoriju i budućnost jednog naroda.

Stereotipi su zajednički za pripadnike određene društvene grupe, a prenose se putem socijalizacije u društvu, a mogu biti unijeti i direktno iz međugrupnih odnosa (Allport, 1954; Tajfel i Turner, 1986). Stereotipi ne ostaju samo uvjerenja zatvorena u psihi onih koji ih posjeduju, nego direktno utiču na interpersonalne odnose (Turjačanin, 2011).

Predvodnik psihoanalitičke teorije Freud smatra da se unutargrupna, kao i međugrupna dinamika bazira na odnosu vođe i sljedbenika, tj. grupa nije formirana kao psihološki entitet sve dok nema vođu (Freud, 1921; prema Turjačanin, 2007). Dalje, prema Freudu, kad se grupa formira, među članovima grupe ne postoje samo pozitivni odnosi, već i negativni, ali se oni moraju suzbiti. Međutim, hidraulički princip protoka energije nam govori da se negativna osjećanja moraju negdje pokazati, te se takva negativna ispoljavanja nalaze u odnosima sa onima koji nisu pripadnici sopstvene grupe – kroz mehanizam pomjeranja agresije na pogodnu metu tj. na tuđu grupu.

Tajfel (1970) je govorio da članstvo u grupi može samo po sebi biti važan uzrok koji doprinosi predrasudama i diskriminaciji, pri tome se obaziremo na dva slučaja:

1. međugrupno takmičenje, gdje sukob između grupa nastaje zbog takmičenja između dvije grupe oko neke nagrade, koju može dobiti samo jedna grupa na štetu druge, gdje se bliska grupa počinje previše vrjednovati u odnosu na tuđu grupu; i
2. socijalna kategorizacija, koja rezultira pozitivnom pristrasnošću prema bliskoj grupi i negativnom pristrasnošću prema daljoj grupi. Socijalna kategorizacija uzrokuje da pojedinci vrjednuju sebe i upoređuju se u odnosu na vlastitu grupu, gdje bi kompeticija predstavljala borbu za pozitivnijim identitetom.

Metod

Problem ovog istraživanja se odnosi na povezanost samopoštovanja i socijalnih tj. etničkih distanci. U rad smo uvrstili dvije instance samopoštovanja – lično i kolektivno. Interesuje nas u kakvim odnosima stoje ova dva oblika samopoštovanja sa socijalnim (etničkim) distancama, kao i njihov međusobni odnos. Problem ovog istraživanja možemo sažeti u sledeća pitanja: U kakvom odnosu stoje lično i kolektivno samopoštovanje?; Prema kojim etničkim grupama su najizraženije distance?; U kakvom odnosu stoje lično i kolektivno samopoštovanje sa etničkim distancama prema svom, odnosno tuđim narodima?

Uzorak

Ispitivanje je sprovedeno na uzorku od 309 ispitanika, učenika tri banjalučke srednje škole. Nakon prikupljanja podataka, iz ukupnog uzorka smo, zbog nekompletno i nepravilno popunjenih upitnika, uklonili 11 ispitanika i još 5 ispitanika radi

etničkog ujednačavanja uzorka. Nakon ovih intervencija dobili smo etnički homogen uzorak, koji čine 293 ispitanika srpske nacionalnosti. Kriterijum za participaciju u uzorku je bio da učenici pohađaju prvi, drugi, treći ili četvrti razred srednje škole, tj. da pripadaju uzrastu adolescencije, a u istraživanju su mogli učestvovati učenici oba pola. Adolescenti, kao populacija, su ciljano odabrani za ovo istraživanje jer se smatraju dobrim pokazateljem budućnosti naše multikulturalne države. Od ukupnog uzorka 63.5% ispitanika su ženskog pola, a 36.5% muškog. Ispitanici su starosti od sedamnaest do devetnaest godina (17 godina – 10.9%; 18 godina – 86.3%; 19 godina – 2.7%). Što se tiče škole koju pohađaju, najviše ispitanika je iz Ekonomske (68.3%), potom Poljoprivredne (19.8%) i najmanje iz Srednje poslovne škole (11.9%).

Instrumenti

Rosenbergova skala samopoštovanja namjenjena je mjerenju ličnog samopoštovanja. Skala samopoštovanja, koja je korištena u radu, prevedena je i prilagođena za potrebe ovog istraživanja. Skala ima 10 ajtema u odnosu na koje ispitanici izražavaju svoj stepen slaganja, a autor navodi da pouzdanost (Cronbach alpha) iznosi 0,80 (Rosenberg, 1965). Skala je Likertovog tipa, sa petostepenim nivoom slaganja, a neke od karakterističnih tvrdnji su: „Uopšteno govoreći, zadovoljan/a sam sobom“, „Ponekad se osjećam potpuno beskorisnim/om“, „Sve više dolazim do saznanja da jako malo vrijedim“. Sumacioni skorovi na skali su dobijeni tako što su vrijednosti 1–5 rekodirane na nivo 0–4, gdje je teorijska sredina 2, tako da je raspon skorova na skali, umjesto 10–50, u našem radu 0–40. Rekodiranje je urađeno zbog lakše obrade i bolje preglednosti dobijenih rezultata. Takođe, u skali postoje i ajtemi koji se obrnuto boduju, a to su ajtemi pod brojem 2, 3, 5, 6 i 9.

Skala kolektivnog samopoštovanja Luhtanen i Crockerove (1992) ima šesnaest tvrdnji Likertovog tipa, sa petostepenim nivoom slaganja. Ona mjeri izraženost pojedinčevog socijalnog identiteta vezanog za članstvo u grupi koja je pojedincu predodređena, tj. zadata, kao što su nacija, rasa, pol, religija i sl. Skala je orjentisana na zadate, umjesto na izabrane socijalne grupe (hobi, interesi) zato što je identitet iz zadatih grupa stalno prisutan kod pojedinca i on ga unosi i u one grupe čiji je član vlastitim izborom (Tofant, 2004). Neki od karakterističnih ajtema su: „Ja sam vrijedan pripadnik svog naroda“, „Često žalim što pripadam svom narodu“.

Skala etničke (socijalne) distance namjenjena je ispitivanju predrasuda ispitanika tako što se utvrđuje stepen bliskosti koji je pojedinac spreman prihvatiti sa pripadnicima pojedinih etničkih grupa. Skala je napravljena za ovo istraživanje, a po modelu Bogardusove (prema Milosavljević, 2005) skale socijalne distance. U tabeli su navedeni pripadnici nekih etničkih grupa i neki mogući odnosi u koje ljudi stupaju. Ispitanici bi trebalo da procijene na koje odnose bi pristali i da odgovore upisivanjem znaka + ili – u zavisnosti od toga jesu li ponuđeni odnosi sa pripadnicima navedenih naroda za njih prihvatljivi ili ne. Prilikom obrade se sabirao ukupan skor

za svaku etničku grupu, a on je varirao 0–7. Ponuđene su sljedeće tvrdnje: 1)Da X živi u mom susjedstvu; 2)Da budem u braku sa X; 3)Da X živi u mojoj državi; 4)Da X bude predsjednik moje države; 5)Da mi X bude radni kolega; 6)Da budemo prijatelji; 7)Da budem u vezi sa X. Pouzdanost skale (Cronbach alpha) dobijena u ovom istraživanju za naciju Srbi je 0.95, pouzdanost za Bošnjake iznosi 0.82, za Hrvate 0.83, za Rome iznosi 0.80, za Slovence 0.83, dok je za Jevreje 0.84, za Makedonce 0.83 i za Crnogorce 0.78.

Rezultati

U ovom dijelu najprije ćemo izložiti deskriptivne podatke, a potom i rezultate ispitivanja povezanosti između ličnog i kolektivnog samopoštovanja, sa jedne strane, i etničke distance, s druge strane.

Lično i kolektivno samopoštovanje u ispitanom uzorku

U Tabeli 1 prikazane su prosječne mjere ličnog i kolektivnog samopoštovanja dobijene na ispitanom uzorku.

Tabela 1. Prikaz mjera deskriptivne statistike za lično i kolektivno samopoštovanje

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>v</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>R</i>
Lično samopoštovanje	293	3.20	0.57	0.329	0.40	4.00	3.60
Kolektivno samopoštovanje	293	2.67	0.40	0.158	1.19	3.75	2.56

Iz tabele možemo vidjeti da su prosječne vrijednosti ličnog, kao i kolektivnog samopoštovanja iznad središnje vrijednosti ($M = 2.00$). Takođe primjećujemo da je aritmetička sredina na skali ličnog samopoštovanja ($M = 3.20$) izraženija u odnosu na aritmetičku sredinu kod kolektivnog samopoštovanja ($M = 2.67$). Razlika između prosječnih vrijednosti ličnog i kolektivnog samopoštovanja je statistički značajna ($t(292) = 15,57, p < 0.01$).

Između ličnog i kolektivnog samopoštovanja postoji statistički značajna korelacija niskog intenziteta ($r = .299, p < 0.01$). Dakle, lično i kolektivno samopoštovanje su u određenoj mjeri povezani, te uzajamno variraju u istom smjeru. Ovaj nalaz je u skladu sa našom pretpostavkom kao i ranijim istraživanjima.

Prihvatanje odnosa sa pripadnicima različitih naroda

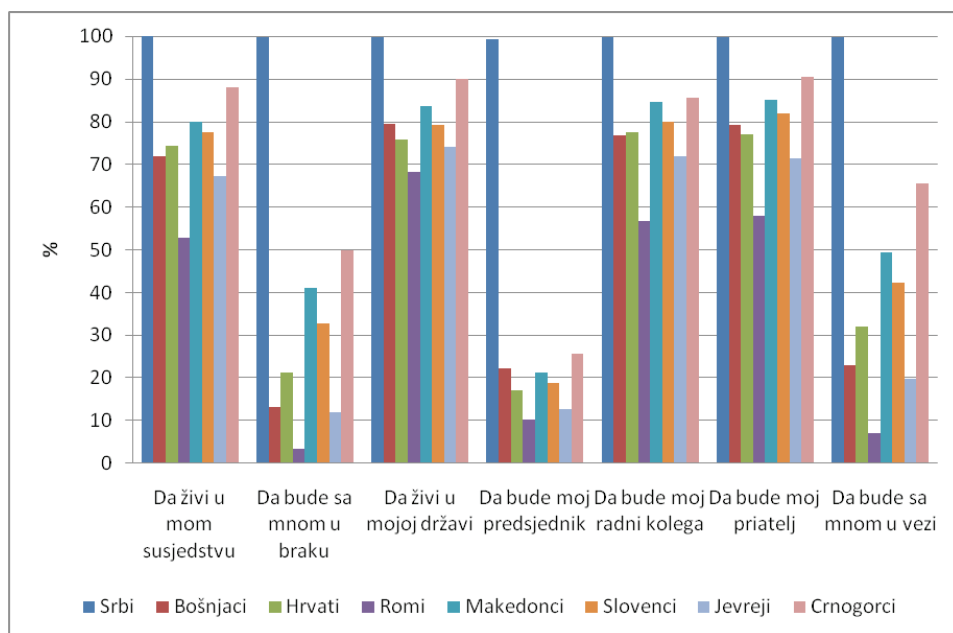
U Tabeli 2. prikazane su mjere deskriptivne statistike i prihvatanje odnosa sa različitim narodima dobijene na ispitanom uzorku.

Tabela 2. Prikaz mjera deskriptivne statistike za prihvatanje odnosa sa pojedinim narodima

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>v</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>R</i>
Srbi	293	6.98	0.35	0.126	1.00	7.00	6.00
Bošnjaci	293	3.66	1.99	3.979	0.00	7.00	7.00
Hrvati	293	3.75	2.10	4.414	0.00	7.00	7.00
Romi	293	2.57	1.92	3.698	0.00	7.00	7.00
Makedonci	293	4.45	2.06	4.255	0.00	7.00	7.00
Slovinci	293	4.12	2.11	4.437	0.00	7.00	7.00
Jevreji	293	3.29	2.06	4.234	0.00	7.00	7.00
Crnogorci	293	4.95	1.79	3.224	0.00	7.00	7.00

Iz tabele vidimo da je najviši prosječni stepen prihvatanja odnosa prisutan kada se radi o Srbima, potom Crnogorcima i Makedoncima, nešto niži sa Slovencima, Hrvatima i Bošnjacima, a najniži sa Jevrejima i Romima. Primjećujemo i to da je varijabilnost rezultata najmanja po pitanju prihvatanja odnosa sa Srbima, što sugeriše da je većina ispitanika davala pozitivne odgovore po pitanju prihvatanja odnosa sa ovom etničkom grupom.

Još detaljniju sliku o prihvatanju različitih odnosa sa pripadnicima drugih naroda daje grafički prikaz dat u Slici 1.

Slika 1. Grafički prikaz pojedinačnog prihvatanja odnosa na skali etničke distance.

Iz Slike 1 vidi se da su naši ispitanici najmanje spremni da prihvate svaki odnos sa Romima, a u svakom odnosu su Crnogorci za adolescente iz našeg uzorka najprihvatljiviji.

Povezanost između samopoštovanja i prihvatanja odnosa sa pojedinim narodima

U Tabeli 3 prikazane su korelacije između samopoštovanja i prihvatanja odnosa sa pojedinim narodima dobijene na ispitanom uzorku.

Tabela 3. Koeficijent korelacije samopoštovanja i prihvatanja odnosa sa pojedinim narodima.

		<i>Srbi</i>	<i>Bošnjaci</i>	<i>Hrvati</i>	<i>Romi</i>	<i>Makedonci</i>	<i>Slovenci</i>	<i>Jevreji</i>	<i>Crnogorci</i>
Lično samopoštovanje	<i>r</i>	.053	-.064	.021	.010	.004	.065	.030	-.109
	<i>p</i>	.369	.277	.717	.868	.940	.268	.605	.062
	<i>N</i>	293	293	293	293	293	293	293	293
Kolektivno samopoštovanje	<i>r</i>	-.040	-.187**	-.203**	-.155**	-.170**	-.179**	-.168**	-.153**
	<i>p</i>	.495	.001	.001	.008	.004	.002	.004	.009
	<i>N</i>	293	293	293	293	293	293	293	293

Iz tabele se jasno vidi da lično samopoštovanje ne stoji u značajnoj korelaciji sa etničkim prihvatanjem, odnosno distancom ka bilo kom narodu. Istovremeno, kolektivno samopoštovanje je u značajnoj negativnoj korelaciji sa prihvatanjem odnosa sa gotovo svim etničkim grupama, što će reći u pozitivnoj i značajnoj korelaciji sa etničkim distancama prema ovim grupama. Korelacije kolektivnog samopoštovanja sa etničkim distancama prema svim drugim narodima su, iako statistički značajne, niske i relativno ujednačenih vrijednosti. Najveću vrijednost ima korelacija kolektivnog samopoštovanja sa etničkom distancom prema Hrvatima, a najmanju vrijednost ima korelacija sa etničkom distancom prema Romima i Crnogorcima. Imamo li na umu da su međugrupna takmičenja i sukobi najčešći povod razvoja socijalnih predrasuda i diskriminacije pripadnika jedne grupe prema drugoj (Tajfel, 1970), ne čudi podatak da je najviša korelacija zabilježena sa distancom prema Hrvatima, s kojima je u bliskoj istoriji postojao otvoreni ratni konflikt. Istovremeno, nepostojanje direktnog međuetničkog sukoba Srba sa Crnogorcima i Romima mogao bi biti uzrok najniže dobijene korelacije kolektivnog samopoštovanja sa distancama prema ovim grupama.

Diskusija i zaključak

Prva pretpostavka ovog istraživanja bila je da će lično i kolektivno samopoštovanje biti umjereno pozitivno povezano. Pretpostavku izvodimo iz teorija socijalnog identiteta prema kojoj lično i kolektivno samopoštovanje imaju zajedničko jezgro u slici o sebi, tako da između njih postoji povezanost. Kako vidimo iz Tabele 1, vrijednosti na skali ličnog samopoštovanja ($M = 3.20$) su više izražene od vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja ($M = 2.67$). Vidimo da su vrijednosti oba vida samopoštovanja iznad središnje vrijednosti ($M = 2.00$), što će reći da naši ispitanici

imaju visoko i lično i kolektivno samopoštovanje. Kao što smo pretpostavili kolektivno i lično samopoštovanje umjereno su povezani. Naime, između ova dva oblika samopoštovanja postoji statistički značajna pozitivna korelacija srednjeg intenziteta ($r = .299, p < 0.01$).

Dobijenim podacima o povezanosti ličnog i kolektivnog samopoštovanja potvrdili smo i teorijske i određene empirijske postavke. Nalazi su u skladu sa pretpostavkom teorije socijalnog identiteta o povezanosti ova dva oblika samopoštovanja, a kao razlog navodi se zajednička suština u slici o sebi. Logički posmatrano možemo pretpostaviti da ljudi kroz podizanje vrijednosti grupe kojoj pripadaju pozitivno utiču i na lično samopoštovanje. Socijalni identitet je oblik našeg centralnog aspekta samoodređenja, samopoštovanja koji se postiže u našoj, vlastitoj socijalnoj grupi. Socijalni identitet određuje šta smo i ko smo mi kao dio društvenog bića. Socijalni identitet je aspekt personalnog self-koncepta baziranog na socijalnoj grupi (Tajfel, Turner, 1979; prema Milosavljević, 2005). Ljudi, prema teoriji socijalnog identiteta, čine socijalna poređenja da bi sebi pružili pozitivan socijalni identitet. Pozitivan socijalni identitet je važan, jer pruža osjećaj sigurnosti, snage, samopoštovanja, pripadanja društvenom svijetu, a on je bez socijalne kategorizacije nemoguć za većinu normalnih ljudi (Milosavljević, 2005). Kao što smo naglasili, neka od ranijih istraživanja su također potvrdila povezanost oba tipa samopoštovanja. Rezultati pokazuju da naši ispitanici imaju pozitivno mišljenje o sebi i grupi kojoj pripadaju. Logički gledano, adolescentni period odrastanja se često povezuje sa niskim samopoštovanjem, pronalaženjem sebe, izgrađivanjem identiteta i potvrđivanjem istog kroz razne grupe. Naše istraživanje je, međutim, pokazalo da adolescenti imaju izraženije lično samopoštovanje u odnosu na kolektivno. Ipak, razlog visokih skorova može biti i nesigurnost adolescenata koju oni pokušavaju kompenzovati potrebom da se predstave u najboljem svjetlu.

Očekivali smo da će generalno ispitanici pokazati veću distancu prema manjinama u odnosu na druge nacije. Ova hipoteza je bazirana na Allportovom objašnjenju nastanka predrasuda kroz teorije: fenomenološka teorija predrasuda naglašava da sa manjinama ide sve što je negativno, a takav stav je baziran na stereotipima; i teorija opravdane reputacije kaže da manjine imaju osobine koje su opasne po društvo i kao takve ometaju napredak društva (Allport, 1954). Takođe, neka ranija istraživanja na našim prostorima su potvrdila postojanje veće distance prema manjinama u odnosu na druge nacije (Turjačanin, 2007; Puhalo 2009). Činjenica koja je najjasnija u ovom istraživanju i najuočljivija iz prikazanih tabela jeste da su Romi ($M = 2.57$) kao narod najnepoželjniji i najslabije prihvaćeni u odnosu na druge narode. Posmatrajući ukupne rezultate za etničku distancu, vidi se da je distanca najizraženija prema Romima. Pored Roma u istraživanju se ističu i etničke distance prema Jevrejima. Rezultati pokazuju da je prihvatanje odnosa prema Jevrejima nešto više ($M = 3.29$) u odnosu na Rome ($M = 2.57$). Posmatrajući tabelu 2 i prihvatanje odnosa sa svih osam naroda jasno se vidi da su Romi i Jevreji najnepoželjniji među mladim ljudima. Ovi naši rezultati su u skladu i sa prethodnim istraživanjima koje smo naveli, ali i sa teorijskim konceptima.

Pretpostavili smo da će najveću bliskost sa svojom nacijom, a izraženu etničku distancu prema drugim narodima, pokazati osobe nižeg ličnog samopoštovanja i višeg kolektivnog samopoštovanja. Drugim riječima, očekivali smo da će kolektivno samopoštovanje biti u pozitivnoj korelaciji sa etničkim distancama, dok će lično samopoštovanje biti sa istima u negativnom odnosu. Ovo očekivanje bazirali smo na nekim dosadašnjim istraživanjima. Jelić (2003) navodi da su osobe nižeg ličnog samopoštovanja sklonije diskriminaciji drugih nacija. Dobijeni rezultati su potvrdili ovo očekivanje samo djelimično: značajne korelacije sa etničkom distancom prema drugim narodima dobijene su samo sa kolektivnim samopoštovanjem.

U rezultatima se vidi da ispitanici najveće prihvatanje pokazuju prema vlastitoj naciji, Srbima ($M = 6.98$). Ovaj podatak je bio i očekivan s obzirom na prethodna istraživanja na našim prostorima (Turjačanin, 2007; Puhalo, 2009). Dakle, možemo reći da naši ispitanici pozitivno vrjednuju svoju naciju u odnosu na druge, što je u skladu sa osnovnim tezama socijalne kategorizacije. Pozitivno ocjenjujući svoju naciju, tj. grupu, mladi utiči i na svoje lično samopoštovanje. Pojedinčevo kolektivno samopoštovanje je visoko ukoliko se njegova socijalna grupa vrjednuje pozitivno u odnosu na relevantne komparativne grupe (Tofant, 2004). Pojedinac uglavnom i percipira informacije koje su u skladu sa njegovim samopoštovanjem. Dosadašnja istraživanja su podržala ideju o međudjelovanju ova dva tipa samopoštovanja. U nekima od njih se pokazalo da pristrasnost prema vlastitoj grupi ili međugrupna diferencijacija povećavaju lično samopoštovanje (Jelić, 2003). Naravno, svaka medalja ima dvije strane. Pozitivno je da osobe visoko ocjenjuju sebe i svoj narod, ali to automatski veže i onu negativnu stranu kategorizacije a to je javljanje negativnih stavova prema drugim narodima tj. tuđoj grupi. Tajfel i Turner (1986) pretpostavljaju da je svako članstvo u grupi samo po sebi uslov da se javi međugrupna diskriminacija. Iako neki autori smatraju da to nije pravilo, tj. da postoji mogućnost u kojoj osobe mogu i sebe i druge da percipiraju pozitivno (Bern, 1999), naše istraživanje naginje nalazima Tajfela i Turnera. Jasno se vidi da ispitanici najpozitivnije ocjenjuju svoj narod, najnegativnije manjine tj. Rome i Jevreje dok je poredak za ostale narode slijedeći: Bošnjaci ($M = 3.66$), Hrvati ($M = 3.75$), Slovenci ($M = 4.12$), Makedonci ($M = 4.45$) i Crnogorci ($M = 4.95$). Ono što je zanimljivo u ovom istraživanju je pokazatelj da bi naši ispitanici prije stupili u brak sa Hrvatima, Makedoncima, Slovencima i Crnogorcima nego dopustili da predsjednik njihove države bude pripadnik nekog od navedenih naroda. Zdravorazumski komentarišući, ovaj paradoks možemo pripisati adolescentnom uzrastu naših ispitanika, ali ovo bi moglo biti zanimljivo za širu eksploraciju u vidu nekih budućih istraživanja. Takođe, dalja analiza pokazuje da bi naši ispitanici prije prihvatili da im Makedonci, Slovenci, Romi, Hrvati, Bošnjaci, Jevreji i Crnogorci budu prijatelji, ali bi teže prihvatili da njihov predsjednik bude neke od navedenih nacija. Taj zanimljiv nalaz u svojim radovima uočava i Turjačanin (2011). On navodi da u većini slučajeva ispitanici radije pristaju sa pripadnicima drugih naroda na neke ličnije odnose (prijateljstvo, zajednički rad, komšiluk) nego politički odnos predsjednikovanja državom. Turjačanin dalje pretpostavlja da ispitanici vjerovatno smatraju da ličnu sferu odnosa mogu lakše kontrolisati, nego kada je u pitanju politizacija socijalnih odnosa.

Iz tabele 3 vidimo da lično samopoštovanje ne stoji u značajnoj korelaciji sa etničkim prihvatanjem, odnosno distancom ka bilo kom narodu. Ovakav nalaz u suprotnosti je sa prethodnim istraživanjima (Jelić, 2003), a i sa našom hipotezom u dijelu u kojem smo pretpostavili da će lično samopoštovanje biti u značajnom negativnom odnosu sa etničkim distancama prema drugim narodima. Analizirajući tabelu 3 u dijelu ličnog samopoštovanja vidimo da smo dobili pozitivnu, ali statistički neznačajnu korelaciju sa prihvatanjem odnosa prema tuđim etničkim grupama (osim Bošnjaka i Crnogoraca, gde je korelacija obrnutog smjera, mada takođe nije značajna). Jelić (2003) u svom radu navodi da iako se kolektivno poštovanje pokazalo važnijim, u smislu da je pozitivno povezano sa pristrasnošću i diskriminacijom, ni lično samopoštovanje ne treba zanemariti jer ono ima relativno malen, ali suprotan uticaj od kolektivnog samopoštovanja i dodatno može objasniti sklonost diskriminisanju članova relevantne vanjske grupe. Prema Jelić (2003) pojedinci s niskim ličnim samopoštovanjem sebe doživljavaju manje vrijednima od drugih ljudi. Kako bi popravili sliku o sebi svoje nisko lično samopoštovanje kompenzuju kroz pripadnost nekoj grupi, te im je veoma važno da grupu kojoj pripadaju dožive pozitivno. S obzirom da je riječ o nacionalnoj grupi nije moguće jednostavno istu zamijeniti s drugom pozitivnijom grupom, a dimenzije poređenja vlastite grupe s drugim grupama nameće socijalna okolina. U takvoj situaciji pristrasnost prema vlastitoj grupi je najlakši način povećanja osjećanja niske lične vrijednosti. S druge strane, pojedinci s visokim ličnim samopoštovanjem zadovoljni su sami sobom. Činjenicu da njihova grupa nije doživljena kao izrazito pozitivna u odnosu na druge grupe ne doživljavaju kao prijetnju vlastitom samopoštovanju (Tofant, 2004).

Istovremeno, kolektivno samopoštovanje je u značajnoj negativnoj korelaciji sa prihvatanjem odnosa sa gotovo svim etničkim grupama (izuzev Srba, kojima pripadaju i sami ispitanici), tj. u pozitivnoj i značajnoj korelaciji sa etničkim distancama prema ovim grupama. Drugim riječima što je veće kolektivno samopoštovanje veća je i distanca prema drugim nacijama. Pozitivan socijalni identitet pruža doživljaj sigurnosti, osjećaj vlastite vrijednosti i samopoštovanja (Turner, 1981). Kao što smo već navodili, ljudi u nastojanju da poprave sliku o sebi svoje lično samopoštovanje kompenzuju kroz pristrasnost ili veću ocjenu vlastite grupe a što možemo posmatrati kroz visoko kolektivno samopoštovanje. U našem radu vidimo da su ispitanici iskazujući visoko kolektivno samopoštovanje iskazali i veću distancu prema drugim, tj. tuđim nacijama. To je u skladu sa nalazima Tajfela (1981) da socijalna kategorizacija i stereotipizacija imaju funkciju samopoštovanja i održanja pozitivne slike o sebi. Teorija socijalne kategorizacije koja počiva na ovoj paradigmi minimalnog članstva u grupi pokazuje da je socijalna kategorizacija bitna sastavnica socijalnog života ljudi i da je sama po sebi dovoljna da dovede do diskriminacije koja podrazumijeva da ljudi vide veće razlike između vlastite i tuđe grupe i veće sličnosti unutar vlastite grupe i da se upoređuju zbog potrebe za pozitivnim socijalnim identitetom.

Literatura

1. Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
2. Bern, E. (1999). *Šta kažeš posle zdravo?*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
3. Brewer, M. B. (1991). Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate? In: Ashmore, R. D., Jussim, L., Wilder, D. (Eds.) *Social identity, intergroup conflict and conflict reduction* (pp. 17–41). New York: Oxford University press.
4. Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti – teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Jelić, M. (2003). *Provjera postavki teorije socijalnog identiteta na etničkim grupama*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
6. Lacković Grgin K. (1994). *Samopimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
7. Milošević Đorđević, J. S. (2005). *Nacionalni identitet: psihološka analiza naučnih i laičkih shvatanja*. Beograd: Filozofski fakultet.
8. Milosavljević, B. (2005). *Uvod u Socijalnu psihologiju*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
9. Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija ljudskih grupa*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
10. Petrović, N. (2004). *Psihološki aspekti procesa pomirenja u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini-struktura i činioci*. Doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet.
11. Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana BiH*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
12. Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
13. Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In: Worchel, S., Austin, L.W. (Eds.) *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.
14. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination, *Scientific American*, 223, 96–102.
16. Tofant, J. (2004). *Povezanost nacionalnog identiteta sa osobnim i kolektivnim samopoštovanjem*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
17. Turjačanin, V. (2011). *Socijalni identitet i međuetnički odnosi*. U: Turjačanin, V., Majstorović, D. (Ur.) *U okrilju nacije: Etnički i državni identitet kod mladih u BiH* (str. 192–266). Banja Luka: Centar za kulturni i socijalni popravak.
18. Turjačanin, V. (2000). *Etničke distance kod mladih u Republici Srpskoj*. Empirijska istraživanja u Psihologiji, Beograd, usmeno saopštenje
19. Turjačanin, V. (2007). *Psihosocijalni prostor i etnički odnosi mladih*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
20. Vasović, M., Kuzmanović, B. (1996). Nacionalna identifikacija i nacionalistički stavovi, *Dijalog, mesto monologa*, br. 1–2, (str. 73–78). Beograd: Demokratski centar.
21. Verkuyten, M. (2005). *The social psychology of ethnic identity*. New York: Psychology Press.
22. Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

Olja Haneš

CORRELATION BETWEEN SELF-ESTEEM AND ETHNIC DISTANCE AMONG ADOLESCENTS

Abstract

In this paper we tried to examine the extent of the relations of personal and collective self-esteem. Also we were interested in prominence of ethnic distance towards different nations, as well as its correlation with personal and collective self-esteem. The study involved 293 students of secondary schools from Banja Luka. Respondents were aged 17-19 years, among them there were 36.5% boys and 63.5% girls. The sample was ethnically homogenous - all respondents were of Serbian nationality. Instruments used in this study are: Scale of personal self-esteem, Collective self-esteem scale, Scale of social distance, and the questionnaire of socio-demographic characteristics. This research shows that personal self-esteem is higher than the collective. On the basis of presented correlations, we found that both types of self-esteem are moderately related. At the same time, collective self-esteem significantly negatively correlates with acceptance of relations with almost all ethnic groups. Personal self-esteem is not significantly correlated with ethnic acceptance to any nation. Also it could be noted that the highest average level of acceptance appears in relations with Serbs, Montenegrins and Macedonians, then slightly lower with Slovenians, Croatians and Bosnians, and the lowest with Jewish and Roma people.

Keywords: personal self-esteem, collective self-esteem, social categorization, ethnic distance

Sladana Đukić
Srednja medicinska škola „Beograd“
Dubravka Radusinović¹
Maša Vukčević

UDK 159.923.3-057.87, 371.261-057.87
Стручни рад
Примљен: 17. 10. 2012.

KONCEPT AKADEMSKE SAMOEFIKASNOSTI I VEZA SA ŠKOLSKIM POSTIGNUĆEM

Апстракт

Samoefikasnost predstavlja procenu pojedinca o sopstvenim sposobnostima organizovanja i izvršavanja akcija, potrebnim da bi se ostvario određeni tip aktivnosti. Akademski samoefikasnost podrazumeva procenu vlastitih sposobnosti u okviru akademskih domena. Kada je reč o školskom postignuću, pretpostavlja se da visoka akademska samoefikasnost utiče na visoko akademsko postignuće i obrnuto.

Na uzorku od 110 učenika četvrtog razreda srednje Medicinske škole u Beogradu, upotrebom Morgan – Jinksove skale za procenu akademske samoefikasnosti (MJSES), ispitali smo nivo akademske samoefikasnosti (koju smo sagledali kao ukupan skor na tri dimenzije – talenat, kontekst i napor). Dodatni zadaci bili su ispitivanje rodne razlike u akademskoj samoefikasnosti i školskom uspehu. Analiza rezultata je pokazala da najveći deo ispitanika (77.3%) poseduje umereno visok nivo akademske samoefikasnosti. Utvrdili smo da postoji statistički značajna povezanost između akademske samoefikasnosti i školskog uspeha, bez obzira na rod. Osim toga, utvrdili smo i da postoje statistički značajne razlike između dečaka i devojčica kada je u pitanju uspeh u školi, naime devojčice imaju bolje ocene od dečaka.

Кljučне речи: Akademski samoefikasnost, školski uspeh, rodne razlike

Теоријски оквир

Počev od 1977. godine, kada je Albert Bandura na psihološku scenu uveo koncept samoefikasnosti, ova problematika biva predmet razmatranja različitih teoretičara i istraživača. Po Banduri samoefikasnost predstavlja procenu pojedinca o sopstvenim sposobnostima organizovanja i izvršavanja akcija, potrebnim da bi se ostvario određeni tip aktivnosti (Bandura, 1997).

Koncept samoefikasnosti je široko primenjiv, s obzirom na to da njime mogu biti objašnjene mnogobrojne odrednice ponašanja pojedinca. Susreće se u istraživanjima, koja razmatraju psihološka, socijalna, a naročito akademska postignuća (Lennon, 2010). Zbog toga se u domaćoj i stranoj literaturi poslednjih godina uče-

¹ radusinovic.dubravka@gmail.com

stalo koristi termin „akademska samoefikasnost“.

Akademska samoefikasnost se odnosi na individualnu samoefikasnost koja se formira u okviru akademskih domena (Bong & Skaalvik, 2003). Konkretnije, akademska samoefikasnost se odnosi na pojedinčeva uverenja o sopstvenom postignuću u određenim akademskim zadacima (Byrne, 1984; Schunk, 1991, prema Bong & Skaalvik, 2003). Kada je o akademskoj samoefikasnosti reč, Bandura smatra da nezavisno od kognitivnih sposobnosti, učenici koji imaju visoku akademsku samoefikasnost posmatraju probleme kao izazov, posvećeni su visokom akademskom postignuću, orijentisani su na rešavanje zadataka, neuspehe sagledavaju kao nedostatak znanja, a ne kao nedostatak sposobnosti (Bandura, 1993, prema Lennon, 2010).

To sve upućuje na pretpostavku da od nivoa akademske samoefikasnosti mogu zavisiti ne samo brojni pojedinačni oblici ponašanja u situacijama učenja i savladavanja školskog gradiva, nego i celokupno školsko postignuće.

Školsko postignuće najčešće se određuje kao učenikovo nastojanje da ostvari što bolje ocene, da što brže i efikasnije ostvari napredak u učenju. Ipak, određenu granicu između uspeha i neuspeha je veoma teško povući. Zbog toga pojedini autori predlažu da se uspeh i neuspeh u školskom učenju predstavljaju kao dva aspekta jedinstvenog procesa, čije je proučavanje moguće samo ako se posmatraju u međusobnoj funkcionalnoj zavisnosti (Stanisavljević Petrović, 2008, prema Erdeš Kavečan, 2011).

Među ostalima, dva modela objašnjavaju odnos između percepcije samoefikasnosti i školskog postignuća.

Sa jedne strane, takozvani model „samojačanja“, bazira se na pretpostavci da samoefikasnost utiče na školsko postignuće. U skladu sa tim modelom, razvijaju se interventni programi, koji imaju za cilj da poboljšaju školsko postignuće putem razvijanja i pojačavanja uverenja učenika u sopstvenu efikasnost (Čizmić, 2006).

Sa druge strane, odnos između samoefikasnosti i postignuća može da se objasni putem modela „razvoja veština“. Ovaj model polazi od pretpostavke da školsko postignuće utiče na percepciju sopstvene efikasnosti. Prema tom modelu, najbolji način da se formira uverenje u visoku samoefikasnost je razvoj i usavršavanje školskih veština (Čizmić, 2006).

Pregled istraživanja o vezi između akademske samoefikasnosti i školskog postignuća

Istraživanja samoefikasnosti se vrše na specifičnim područjima. Često su to uža područja koja se odnose na zdravlje poput fobija (Bandura, 1983, prema Buđanovac & Mikšaj Todorović), depresije (Davis & Yates, 1982, prema Buđanovac & Mikšaj Todorović), pušenja (Garcia, Schmitz, Doerfler, 1990, prema Buđanovac & Mikšaj Todorović), zloupotrebe droge (Marlatt, Gordon, 1985, prema Buđanovac & Mikšaj Todorović), zatim stresa i sagorevanja na poslu (Jerusalem & Mittag, 1995, prema Buđanovac & Mikšaj Todorović).

Samoefikasnost je često istraživana na području ovladavanja specifičnim gradi-

vom kod učenika i studenata i njihovih roditelja (Meece, Wigfield & Eccles, 1990, Budanovac & Mikšaj Todorović; Pajares, 1997, prema Budanovac & Mikšaj-Todorović). U svim istraživanjima, koja smo pronašli i koja su ispitivala povezanost samoefikasnosti i akademskog postignuća, potvrđeno je da samoefikasnost utiče na postignuće, bilo da se ono odnosi na specifične zadatke, specifične oblasti ili generalno akademsko postignuće. Prema nekim navodima, samoefikasnost može da objasni oko četvrtinu varijanse akademskog uspeha (Pajares, 2006). Metaanalize istraživanja, vršenih na uzorcima ispitanika iz osnovne, srednje škole i sa fakulteta, pokazuju da su verovanja o samoefikasnosti u pozitivnoj korelaciji sa akademskim postignućem. To se naročito odnosi na srednjoškolce i studente (Ellsworth & Lagace Seguin, 2009).

Malton je sa saradnicima ispitivala vezu između samoefikasnosti i akademskog postignuća sa jedne strane i akademske istrajnosti sa druge strane (Multon, Brown & Lent, 1991). Metaanaliza je uključivala 38 uzorka iz 36 studija akademskog postignuća i 18 uzorka iz 18 studija akademske istrajnosti.

Autorima se činilo da mnogi faktori posreduju kada je reč o vezi između samoefikasnosti i akademskog postignuća. Najpre, u eksperimentalnim studijama je utvrđeno da posredničku ulogu imaju određene intervencije. Tu spadaju na primer vođeno učenje, modeliranje ili dobijanje povratne informacije. U korelacionim istraživanjima ovakvi faktori nisu mogli biti ekstrahovani, zbog velikog broja korišćenih konstrukata (Multon, Brown & Lent, 1991, prema Lennon, 2010). Drugo, povezanost između samoefikasnosti i akademskog postignuća je bila izraženija kod učenika koji imaju niska postignuća. Treće, veća povezanost je utvrđena u domenu osnovnih veština, kao što su problemi vezani za npr. vršenje operacije oduzimanja, problemi sa sposobnošću za čitanje. Takav nalaz potvrđuje ideju o tome da je priroda verovanja o samoefikasnosti, usmerena na posebne domene (Multon, Brown & Lent, 1991, prema Lennon, 2010). Najzad, Malton i saradnici su utvrdili da se značajnije korelacije dobijaju na uzorku srednjoškolaca i studenata, nego na uzorku učenika osnovne škole. Takav nalaz se objašnjava činjenicom da stariji učenici imaju više iskustava u sagledavanju svojih sopstvenih postignuća i tako imaju ispravnija verovanja o sopstvenim sposobnostima (Multon, Brown & Lent, 1991, prema Lennon, 2010). Takođe su autori utvrdili da verovanja o samoefikasnosti objašnjavaju oko 14% varijanse učenikovog akademskog postignuća i 12% varijanse akademske istrajnosti, tj. uspeha tokom dužeg vremena (Multon, Brown & Lent, 1991).

Bandura i saradnici su utvrdili da je efekat samoefikasnosti na postignuće posredovan akademskim aspiracijama, prosocijalnim relacijama sa vršnjacima, niskom vulnerabilnošću za depresiju i posvećenošću moralnim načelima (Bandura et al., 1996, prema Lennon, 2010). Takvi nalazi potvrđuju raniju pretpostavku da je akademsko postignuće posredovano ne samo kognitivnim faktorima (Lennon, 2010).

Uticaj samoefikasnosti je ispitivan i kada su u pitanju posebne performanse vezane za akademsko postignuće. U jednom istraživanju (Pajares & Valiante, 1997, prema Lennon, 2010), ispitivana je samoefikasnost i njena uloga u uspešnosti pisanja eseja. Pokazalo se da je postignuće u pisanju u vezi sa samoefikasnošću kada je reč o pisanju. Kako je Bandura i pretpostavljao (Bandura, 1986, prema Lennon, 2010),

sposobnost pisanja i postignuće u pisanju stoje u vezi sa samoeфикасношћу.

Verovanja o samoeфикасноsti su prediktivna za dve mere učeničkih postignuća, a to su nivo performansi i potrošnja energije (Zimmerman, 2000). Na primer, Šank i saradnici su ustanovili da opažena samoeфикасноst za učenje korelira pozitivno sa učenikovim performansama vezano za rešavanje aritmetičkih problema (Schunk, Hanson & Cox, 1987, prema Zimmerman, 2000).

Salomon je u svom istraživanju utvrdio da samoeфикасноst pozitivno korelira sa samoprocenjenim mentalnim naporom i postignućem učenika za vreme učenja tekstualnog materijala koji je procenjen kao težak (Salomon, 1984, prema Zimmerman, 2000).

Na osnovu nalaza, koje smo prethodno naveli, može se zaključiti da istraživanja daju nesumnjivu empirijsku potvrdu za to da akademska samoeфикасноst jeste dobar prediktor celokupnog akademskog postignuća (Pajares & Miller, prema Lennon, 2010).

Budući da Bandura ističe kako osoba može imati visoku opštu matematičku samoeфикасноst, ali nisku percepciju sopstvene eфикасноsti u nekim specifičnim područjima, može se takođe zaključiti da specifične mere samoeфикасноsti bolje predviđaju učinak u konkretnom zadatku (Čizmić, 2006), nego učinak u celokupnom akademskom angažovanju.

Istraživanja rodne razlike u samoeфикасноsti i akademskom postignuću

Veza između roda i samoeфикасноsti je bila u fokusu mnogih istraživanja. Uopšteno, istraživači su ustanovili da mladići i odrasli muškarci imaju tendenciju da budu u većoj meri samouvereni u odnosu na devojke i žene u određenim akademskim oblastima, kao što su matematika, nauka i tehnologija (Meece, 1991; Pajares & Miller, 1994; Wigfield, Eccles, & Pintrich, 1996, prema Schunk & Pajares), uprkos činjenici da ove razlike nisu velike i da vremenom mogu da se izgube (Eisenberg, Martin, & Fabes, 1996, prema Schunk & Pajares). Utvrđeno je da mladići i devojke imaju približno ista uverenja o sopstvenoj eфикасноsti u oblastima koje su povezane sa umetnošću i jezikom, uprkos činjenici da devojke u pomenutim oblastima imaju bolje postignuće od mladića (Pajares, in press, prema Schunk & Pajares).

Rodne razlike u samoeфикасноsti mogu biti pod uticajem brojnih faktora. Najpre, ove razlike često bivaju poništene ukoliko se kontroliše prethodno postignuće (Pajares, 1996, prema Schunk & Pajares). Drugo, mladići i devojke takođe imaju tendenciju da usvoje različite stilove popunjavanja upitnika o samoeфикасноsti (Wigfield et al., 1996, prema Schunk & Pajares). Treće, razlike između mladića i devojaka mogu da potiču zbog načina na koji se ove razlike ispituju i procenjuju. Učenici se obično pitaju da što tačnije procene sopstvenu eфикасноst ili postignuća u akademskim zadacima. Razlike u proseku uverenosti između mladića i devojaka se stoga često pripisuju rodnim razlikama u samoeфикасноsti, mada to ne mora biti slučaj (Schunk & Pajares). Još jedan faktor, koji

može imati uticaj na dobijene razlike, jesu svakako i stereotipna uverenja o rodnom razlikama. Neki autori su se složili da razlike između muškaraca i žena u osobinama ličnosti, kao i određenim varijablama koje su u vezi sa akademskim postignućem, mogu biti u funkciji rodne orijentacije, a ne u funkciji rodnih razlika (Eisenberg et al., 1996; Hackett, 1985; Harter, Waters, & Whitesell, 1997; Matsui, 1994, prema Schunk & Pajares). Utvrđeno je takođe i da razlike između muških i ženskih osoba mogu poticati od kulturološki uslovljenih uverenja o polnim ulogama (Eccles, 1987, prema Schunk & Pajares).

Rodne razlike su često u vezi sa razvojnim nivoom. Međutim, postoji malo dokaza za to da su razlike u uverenju o sopstvenoj akademskoj samoefikasnosti uslovljene razvojem, naročito kod mlađe školske dece. Potvrđeno je da učenici osnovne škole približno isto procenjuju sopstvenu efikasnost. Na starijim uzrastima, posebno u srednjoj školi i na fakultetu, devojke svoju efikasnost procenjuju niže u odnosu na mladiće (Eccles & Midgley, 1989; Wigfield, Eccles, MacIver, Reuman, & Midgley, 1991; Wigfield et al., 1996, prema Schunk & Pajares). Akademska samoefikasnost kod adolescenata može da se menja usled različitih faktora, kao što su promena školske sredine, tačnije prelazak iz osnovne u srednju školu, zatim razvojnih promena, promena interesovanja adolescenta, kao i usled delovanja nastavnika, roditelja i vršnjaka (Schunk & Pajares, 2001, prema Schmidt & Shumov, 2012; Erdeš Kavečan, 2011). Na uzorku adolescenata, rodne razlike u samoefikasnosti nisu uočljive ukoliko oni dobiju jasne informacije o svojim mogućnostima, sposobnostima ili progresu u učenju.

U jednom istraživanju (Schunk & Lilly, 1984, prema Schunk & Pajares) dato je učenicima šestog i osmog razreda da procene sopstvenu efikasnost u učenju jednog matematičkog zadatka. Učenicima iz jedne grupe su date instrukcije, mogućnosti za vežbu i povratna informacija o postignuću. Pokazalo se da devojčice niže vrednuju svoju efikasnost u odnosu na dečake, međutim, zahvaljujući instrukcijama, kod druge grupe ispitanika se postignuće između dečaka i devojčica nije značajno razlikovalo. To upućuje na zaključak da instrukcije i povratne informacije u vezi sa gradivom utiču na pojačavanje uverenja o sopstvenoj efikasnosti (Schunk & Lilly, 1984, prema Schunk & Pajares).

Pomenimo i to da su istraživači uočili kako učenici uglavnom imaju stav da su matematika, nauka i tehnologija oblasti koje su svojstvene muškarcima (Eisenberg et al., 1996, prema Schunk & Pajares). U tim oblastima je maskulina orijentacija povezana sa samopouzdanjem i postignućima, kao i sa uspehom. Muški ispitanici smatraju da je uspeh muški imperativ. Sa druge strane, pisanje i umetnost se često povezuju sa femininom orijentacijom, zbog toga što je pisanje uglavnom od strane studenata viđeno kao ženska oblast (Eccles, 1987; Hackett, 1985, prema Schunk & Pajares).

Metodološki pristup

Predmet

S obzirom na atraktivnost Bandurinog koncepta samoefikasnosti za školsko

okruženje i velikog broja istraživanja, koja govore o jakoj vezi akademskog postignuća i verovanja o samoeфикаsnosti opredelili smo se da predmet našeg istraživanja bude upravo ispitivanje povezanosti između akademske samoeфикаsnosti i školskog uspeha na uzorku učenika četvrtog razreda srednje medicinske škole.

Ciljevi

- Utvrditi da li postoji statistički značajna povezanost između akademske samoeфикаsnosti i školskog uspeha kod učenika završne godine srednje Medicinske škole.
- Utvrditi da li postoje statistički značajne razlike između dečaka i devojčica, učenika četvrtog razreda srednje škole, u akademskoj samoeфикаsnosti.
- Utvrditi da li postoji statistički značajne polne razlike u školskom uspehu.

Uzorak

Uzorak čini ukupno 110 učenika završnog razreda srednje Medicinske škole „Beograd“, u Beogradu.

Struktura uzorka po rodu i školskom uspehu prikazana je u Tabeli 1.

Tabela 1: Struktura uzorka po rodu i školskom uspehu

	Odličan	Vrlo dobar	Dobar	Dovoljan	Nedovoljan	Ukupno
Dečaci	13	21	19	3	0	56
Devojčice	16	26	11	1	0	54
Ukupno	29 (26.36%)	47 (42.72%)	30 (27.27%)	4 (3.65)	0	110 (100%)

Varijable

Akademska samoeфикаsnost: procenjeni nivo akademske samoeфикаsnosti dobijen primenom modifikovane verzije Skale za procenu akademske samoeфикаsnosti (MJSES);

Školski uspeh: izražen preko prosečne ocene na kraju prvog polugodišta tekuće školske godine;

Rod

Instrument

Za prikupljanje podataka korišćena je Morgan–Jinksova skala za procenu akademske samoeфикаsnosti MJSES (*Morgan–Jinks Students Efficacy Scale*). Nave-

deni instrument dat je u Prilogu 1 Skala sadži 30 ajtema. Ispitanici odgovaraju na tvrdnje koristeći četvorostepenu skalu Likertovog tipa, gde 1 znači „potpuno se slažem“; 2 „uglavnom se slažem“; 3 „uglavnom se ne slažem“; i 4 „uopšte se ne slažem“. Pokazatelj interne konzistentnosti (pouzdanosti) stavki koji navode autori iznosi 0.82 za skalu u celini, odnosno 0.78 za subskalu kontekst, 0.70 za subskalu talenat i 0.66 za subskalu uloženi trud (Jinks & Morgan, 1999).

Za potrebe istraživanja skalu smo preveli i njenu formu i sadržaj prilagodili uobičajenom načinu izlaganja u srpskom jeziku. Pouzdanost naše modifikovane skale u celini (procenjena Kronbahovim koeficijentom alfa) iznosi 0.65 (0.75 za talenat, 0.74 za kontekst i 0.1 za uloženi trud).

Hipoteze

1. 1. Postoji statistički značajna povezanost između akademske samoefikasnosti i školskog uspeha kod učenika četvrtog razreda srednje škole. Očekujemo da povišena akademska samoefikasnost stoji u korelaciji sa boljim školskim uspehom.
2. 2. Postoji statistički značajna razlika između muških i ženskih ispitanika u akademskoj samoefikasnosti.
3. 3. Postoji statistički značajna razlika između muških i ženskih ispitanika u školskom uspehu.

Rezultati

U Tabeli 2 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije na varijabli akademska samoefikasnost koje su dobijene sumiranjem ajtema cele skale, kao i odvojeno po dimenzijama (talenat, kontekst i uloženi trud).

Tabela 2: Aritmetičke sredine i standardne devijacije na varijabli samoefikasnost

	Talenat	Kontekst	Uloženi trud	Ukupni skor	Prosečan skor	N=110
AS	2.68	3.07	2.76	86.50	2.88	
SD	0.408	0.380	0.453	10.037	0.334	

Gledajući ukupan i prosečan skor zapažamo da većina ispitanika ima umereno visok nivo samoefikasnosti. Kada posmatramo skalu odvojeno po dimenzijama, uočavamo da je taj nivo nešto viši na dimenziji kontekst nego na druge dve – talenat i uloženi trud.

Statističkom analizom utvrdili smo da postoji statistički značajna pozitivna povezanost (na nivou značajnosti 0.01) između akademske samoefikasnosti i školskog uspeha ($r = 0.682$, $p < 0.01$). Naime, što je školski uspeh veći, veća je i akademska samoefikasnost. Prikaz rezultata dat je u Tabeli 3.

Tabela 3: Pirsonov koeficijent korelacije između školskog uspeha i akademske samoefikasnosti

Školski uspeh	Akademska samoefikasnost		N=110
	r	0.682	
	p	0.00**	

**p < 0.01

Naš drugi zadatak bio je da utvrdimo da li postoji statistički značajna razlika između dečaka i devojčica, učenika četvrtog razreda srednje škole, u akademskoj samoefikasnosti. Kako statističkom analizom nismo utvrdili da postoje rodne razlike u proceni akademske samoefikasnosti zaključujemo da druga hipoteza nije potvrđena.

Naš dodatni zadatak je bio da utvrdimo da li postoji statistički značajna razlika između muških i ženskih ispitanika u školskom uspehu. Kao što se vidi iz Tabele 4 postoje rodne razlike (na nivou značajnosti 0.05) u školskom uspehu, tačnije, devojčice imaju nešto bolju prosečnu ocenu od dečaka i ta razlika je statistički značajna.

Tabela 4: Razlike između aritmetičkih sredina dečaka i devojčica na varijabli školski uspeh

N=110	AS	SD	F	df	p
Dečaci	3,69	0,685	6,653	1	0.011
Devojčice	4,02	0,65			

Diskusija

Cilj ovog istraživanja se odnosio na ispitivanje povezanosti između akademske samoefikasnosti i školskog uspeha kod učenika završne godine srednje Medicinske škole. Pored toga, ispitivali smo i razlike između muških i ženskih ispitanika prema akademskoj samoefikasnosti, kao i razlike u prosečnoj oceni.

Od tri formulisane hipoteze, potvrđene su dve, pa stoga smatramo da ovo istraživanje nudi dosta dragocenih podataka o ovoj problematici i otvara niz pitanja vezanih za praktične implikacije.

Naša *prva hipoteza* je potvrđena, budući da je dobijena pozitivna korelacija između samoprocene akademske samoefikasnosti i školskog uspeha. Ovaj rezultat je očekivan i u skladu je sa predhodnim istraživanjima (Multon, Brown & Lent, 1991; Pajares, 2006; Ellsworth & Lagace Seguin, 2009; Lennon, 2010), a pre svega sa radovima samog Bandure, tvorca koncepta samoefikasnosti. Rezultat je pokazao da je akademska samoefikasnost dobar prediktor opšteg školskog uspeha, izraženog preko prosečne ocene. Postavlja se pitanje zbog čega učenici koji svoju samoefikasnost procenjuju kao visoku imaju i visok školski uspeh? Bandura smatra da su učenici, koji svoju samoefikasnost vide kao visoku, u većoj meri uporni u učenju, svoje školske obaveze ispunjavaju temeljnije, a takođe imaju i manje burne emocionalne reakcije u susretu sa teškoćama (Bandura, 1997). Pretpostavlja se da učenici, koji

imaju nizak nivo uverenja o sopstvenim kompetencijama, mogu izbegavati ulaganje napora zato što veruju da nisu sposobni da izvrše zadatak, ili zato što žele da izbegnu doživljaj neprijatnosti vezanog za neuspeh (Mirkov, 2008). Pre svega, samoefikasne osobe ulažu više napora u savladavanju poteškoća. Sa druge strane, osobe koje sumnjaju u svoju efikasnost, u susretu sa teškoćama umanjuju uloženi napor i brzo odustaju, tako da se time može objasniti i niže školsko postignuće. Uloženi napor zapravo daje povratnu informaciju o tome kolika je dosadašnja isplativost ulaganja napora i hoće li nastavak takvog ponašanja dovesti vremenom do željenog cilja. Tako se stiče povratna informacija o sopstvenoj efikasnosti (Vlahek, 2008). Takođe, pojedini nalazi pokazuju da učenici sa višom samoefikasnošću ispoljavaju veće performanse vezane za monitoring i perzistencija im je duža, nego kod učenika sa nižom samoefikasnošću (Bouffard Bouchard, Parent, & Larivee, 1991, prema Schunk & Pajares), što utiče na njihovo bolje školsko postignuće. Sa druge strane, naši nalazi potvrđuju da učenici sa nižom samoprocenom akademske samoefikasnosti imaju sledstveno i niži školski uspeh. Ovakav nalaz je takođe očekivan i konzistentan je sa prethodno navedenim nalazom (Lucio, Hunt & Bornovalova, 2012). Smatramo da učenici sa nižim školskim uspehom ne ulažu dovoljno napora u učenju, nemaju visoka očekivanja kada je reč o školskom postignuću, nisu uporni u ostvarivanju svojih ciljeva i slično. Manjak samoefikasnosti kod ovih učenika može biti objašnjen brojnim faktorima i mišljenja smo da bi utvrđivanje uzroka nedostatka samoefikasnosti moglo da pomogne poboljšanju ne samo školskog uspeha, nego i slike o sebi. Na primer, ukoliko se proceni da je dominantna uloga nastavnika u narušavanju samoefikasnosti kod pojedinih učenika, bilo bi potrebno savetodavno raditi sa njima, kako bi promenili svoj odnos prema učenicima, i kako bi najzad nakon izvesnog vremena i sami učenici drugačije mogli da procenjuju sopstvenu efikasnost. Ustanovljeno je da instrukcije i povratne informacije od strane nastavnika u vezi sa radom na gradivu utiču na pojačavanje učenikovih uverenja o sopstvenoj efikasnosti (Schunk & Lilly, 1984., prema Schunk & Pajares).

Što se tiče *druge hipoteze*, upoznati sa istraživanjima koja navode da muški ispitanici uglavnom svoju akademsku samoefikasnost procenjuju kao visoku, očekivali smo da će se i u našem istraživanju dobiti ti rezultati. Najčešće se u literaturi navodi da mladići imaju više samopoštovanje, povoljnije procenjuju svoje kompetencije, tj. imaju manje izraženo osećanje generalizovane nekompetentnosti (Janjetović, 1996). Takođe, mladići imaju više poverenja u svoje akademske sposobnosti, u odnosu na devojke (Tubić, 2005). Pored toga, ističe se da ove razlike mogu biti kulturološki uslovljene. Budući da živimo u društvu, u kome se i danas od muške dece očekuje samouverenost, snaga, borbenost i sigurnost, dok se, sa druge strane ženska deca podižu da budu mirna, povučena, pasivna, očekivali smo da polne razlike u ovoj varijabli postoje. Dečaci se opisuju kao moćniji, snažniji i aktivniji, a devojčice kao ljubaznije, zavisnije, časnije i sl. Društvena očekivanja uslovljavaju polne razlike u sadržaju i izvorima slike o sebi kod dece, adolescenata i odraslih (Janjetović, 1996). Međutim, ispostavilo se da nema statistički značajnih razlika između muških i ženskih ispitanika u samoproceni akademske samoefikasnosti. Ovakav nalaz je takođe dobijen i u istraživanju

Tubićeve, u kome je ispitivana studentska populacija (Tubić, 2005). Naš nalaz u okviru druge hipoteze može da se objasni specifičnošću uzorka, ali i samim predmetom našeg istraživanja. Moguće da bi bile uočljive razlike između muških i ženskih ispitanika, da smo ispitivali samoefikasnost u posebnim oblastima i zadacima, a ne samoefikasnost uopšte. To je svakako preporuka za buduća istraživanja.

Treća hipoteza je takođe potvrđena. Ovakav nalaz je u skladu sa brojnim navodima iz literature. Tako na primer, Vučićeva (1991) ističe da su dečaci bolji u predmetima koji obuhvataju logičko računanje, matematičke probleme, algebru, istorijske činjenice. Sa druge strane, devojčice su bolje u nastavi literature i u estetskoj analizi književnih dela. Devojčice takođe imaju bolje ocene iz maternjeg jezika, kao i iz vladanja, zbog toga što su mirnije. Međutim, ono što se u literaturi često ističe jeste da rodne razlike u školskom uspehu najčešće nisu velike i da postoji veća varijabilnost školskog uspeha unutar grupe dečaka, odnosno unutar grupe devojčica, nego što je to među grupama (Vučić, 1991). Naš nalaz bi mogao da se bolje objasni ukoliko bi se sagledala priroda nastavnih predmeta u srednjoj Medicinskoj školi, i ukoliko bi se upoređivao uspeh muških i ženskih ispitanika u posebnim predmetima. Takođe, zahvaljujući dugogodišnjem radnom iskustvu, može se izneti tvrdnja da su devojčice odgovornije u učenju, usmerenije na ostvarivanje svojih ciljeva, pa stoga imaju i bolje postignuće.

Smatramo da je potrebno takođe imati u vidu činjenicu da školski uspeh zavisi od brojnih drugih faktora, kao što su intelektualni, emocionalni, sociopsihološki, motivacioni i slično. U upoređivanju polova trebalo imati u vidu pomenute faktore.

Potencijalne praktične implikacije

Kratka teorijska analiza, deteljnije razmatranje prethodnih istraživanja ove teme, kao i rezultati koje smo dobili u ovom istraživanju, daju ideje za određene praktične preporuke.

Imajući u vidu uticaj samoefikasnosti na školski uspeh, smatramo da je potrebno formulisati različite programe, koji bi bili usmereni na savetodavni rad sa roditeljima i nastavnicima, u cilju njihovog edukovanja kako na najbolji mogući način mogu da pospeše samoefikasnost dece i adolescenata. Potrebno je informisati nastavnike o pozitivnoj vezi između samoefikasnosti i školskog postignuća i obučavati ih načinima putem kojih mogu da svojim postupcima doprinesu jačanju motivacije i akademske samoefikasnosti kod učenika. Jedan od problema je da pojedini nastavnici ne motivišu svoje učenike na adekvatan način, deluju nezainteresovano u radu i ne podstiču učenike. Važno je da nastavnici znaju da verbalna ohrabrivanja učenika, poklanjanje pažnje i praćenje njihovog rada dovode do pojačanja samoefikasnosti. Takođe, nastavnici treba da informišu učenike o postignutim uspesima, sposobnostima i napretku u učenju. Dobra povratna informacija bi na učenika mogla da deluje kao potkrepljenje i on bi se više angažovao u učenju. Isto tako nastavnici treba da učenicima ukažu na to kako na najbolji način mogu da organizuju gradivo i da uče. Ukoliko učenici poznaju tehnike uspešnog učenja, njihova postignuća bi bila bolja,

pa samim tim i doživljaj samoefikasnosti.

Zaključak

Istraživanje koje smo sproveli na uzorku učenika završnog razreda srednje Medicinske škole, potvrdilo je gotovo sve naše pretpostavke. Naime, rezultati su pokazali da postoji statistički značajna povezanost između akademske samoefikasnosti i akademskog postignuća. Ovaj nalaz je u skladu sa nalazima brojnih istraživanja, a može se, između ostalog, objasniti činjenicom da su učenici koji svoju akademsku samoefikasnost procenjuju kao visoku, najčešće uporni, istrajni u postizanju akademskih rezultata, tolerantniji su na frustracije i svoje školske obaveze ispunjavaju temeljnije. Pored toga, potvrđeno je da postoje rodne razlike između učenika prema školskom uspehu, koje idu u korist ženskih ispitanika.

Pretpostavka da postoje rodne razlike u samoproceni akademske samoefikasnosti u našem istraživanju nije potvrđena, što nije slučaj u pojedinim istraživanjima, koja smo naveli. Smatramo da je takvom nalazu doprinela specifičnost uzorka i mišljenja smo da bi u cilju sagledavanja samoefikasnosti kako kod dečaka, tako i kod devojčica, ovaj nalaz, trebalo ponovo proveriti na većem uzorku, uz uvođenje pojedinih kontrolnih varijabli.

Interesantni rezultati bi, čini se, bili dobijeni i ukoliko bi se razmatrao uticaj akademske samoefikasnosti na učinak u posebnim predmetima, ili zadacima. Pored toga, buduća istraživanja bi trebalo da više pažnje posvete razmatranju na koji način akademska samoefikasnost utiče na akademsko postignuće, koja je uloga istrajnosti, tolerancije na frustraciju, uloženog napora, kao i emocionalne stabilnosti. Takođe, trebalo bi raditi na ispitivanju uticaja nastavnika na razvoj ili promenu akademske samoefikasnosti kod učenika. Pritom bi trebalo razmatrati delovanje povratne informacije od strane nastavnika, uticaj pohvala i pokuda, uticaj nastavnikove pomoći tokom učenja i slično. Trebalo bi pratiti razvoj akademske samoefikasnosti još od ranog detinjstva i ispitivati koji faktori tokom odrastanja deluju na njeno modifikovanje.

Detaljnija saznanja o samoefikasnosti i mogućnostima za njeno poboljšanje mogla bi potencijalno doprineti ne samo da deca i adolescenti imaju bolje školsko postignuće, već i da odrastaju u zdrave, samopouzdate i uspešne ličnosti.

Literatura

1. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral Change. *Psychological Review*. 84 (2). Pp. 191–215.
2. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman Company.
3. Bong, M. & Skaalvik, E. M. (2003). Academic Self-Concept and Self-Efficacy: How Different Are They Really? *Educational Psychology Review*. Vol. 15. No. 1. Pp. 1–40.

4. Buđanovac, A. & Mikšaj Todorović, Lj. Povezanost između procjene samoefikasnosti u izbegavanju činjenja kaznenih dijela i razine kriminogenih rizika i potreba. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. (Preuzeto sa www.google scholar.com, datum posete 25.04.2012).
5. Čizmić, A. (2006). Ispitivanje povezanosti matematičkog samopoiimanja, straha od matematike i matematičkog postignuća. Zagreb: Filozofski fakultet.
6. Ellsworth, A. & Lagace-Seguín, D.G. (2009). In Retrospect: Is Youth Grade Retention Associated with Self-Esteem and Self-Efficacy in Early Adulthood? *International Journal of Adolescence and Youth*. Volume 15. Pp. 1–18.
7. Erdeš-Kavečan, Đ. (2011). *Porodični odnosi i činioci uspešnog školskog funkcionisanja učenika u srednjim školama*. Novi Sad: ACIMSI.
8. Janjetović, D. (1996): Školski uspeh i koncept o sebi adolescenata, *Nastava i vaspitanje*, br. 3, 498–516.
9. Lennon, J. M. (2010). Self-Efficacy. Chapter 5. In: Rosen, J.A., Glennie, E.J., Dalton, B. W., Lennon, J. M. & Bozick, R. N. (eds). *Noncognitive Skills in the Classroom: New Perspectives on Educational Research*. RTI Press. (Preuzeto sa <http://www.rti.org/rtipress>, datum posete 13.04.2012).
10. Lucio, Hunt & Bornovalova, (2012). Identifying the necessary and sufficient number of risk factors for predicting academic failure. *Developmental Psychology*, Vol 48 (2), 422–428.
11. Morgan, V.& Jinks, J. L. (1999). Children Perceived Academic Self Efficacy – An Inventory Scale, *The Clearing House*, Volume 72, No. 4, Pp. 224–230.
12. Mirkov, S., & Lalić, N. (2006). Metacognitive strategies and cooperative learning in computer skills training. *Nastava i vaspitanje*, 55 (1), 34–46.
13. Multon, K. D., Brown, S. D. & Lent, R. W. (1991). Relation of Self-Efficacy Beliefs to Academic Outcomes: A Meta-Analytic Investigation. *Journal of Counseling Psychology*. Vol. 38. No. 1. Pp. 30–38.
14. Schmidt, J. A. & Shumov, L. (2012). Change in Self-Efficacy in High School Science Classrooms: An Analysis by Gender. In: Britner, S. P. (eds.). (2012). *Self-Efficacy in School and Community Settings*. Northern Illinois University: Nova Science Publishers, INC.
15. Schunk, D. H. & Pajares, F. (n.d.). The Development of Academic Self-Efficacy. In: Wigfield, A. & Eccles, J (ed.). (n.d.). *Development of Achievement Motivation*. San Diego: Academic Press.
16. Tubić, T. (2005). Poverenje u vlastite sposobnosti kao faktor postignuća. *Pedagoška stvarnost*. Vol. 51. Br. 9–10. Str. 779–796.
17. Vlahek, I. (2008). Samoefikasnost, potreba za spoznajom i učinak na testu iz statistike. Zagreb: Filozofski fakultet.
18. Vučić, L. R. (1991) *Pedagoška psihologija*. Beograd: Savez društava psihologa Srbije
19. Zimmerman, B. J. (2000). Self-Efficacy: An Essential Motive to Learn.
20. *Contemporary Educational Psychology*. Vol. 25. Pp. 82–91.

Sladana Đukić, Dubravka Radusinović, Maša Vukčević

ACADEMIC SELF-EFFICACY CONCEPT
AND IT'S RELATIONSHIP TO ACADEMIC ACHEVEMENT

Abstract

The aim of this research was to examine level of academic self-efficacy (which was operationalized as a total score in three dimensions - the talent, effort and context). This was done on sample of 110 senior high school students in Belgrade. The instrument used, was Morgan – Jinks Students Efficacy Scale for evaluation of self-efficacy (MJSES). Additional tasks were examination of gender differences in academic self-efficacy and academic achievement. The results showed that most subjects (77.3 %) have moderately high level of academic self-efficacy. Statistically significant correlation was found between academic self-efficacy and academic achievement, regardless of gender. Furthermore, there were statistically significant differences between boys and girls when it comes to success in school; girls are doing better than boys.

Keywords: academic self-efficacy, academic achievement, gender difference

ГОДИШЊАК ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Горан Максимовић, декан

Лектор / коректор

Маја Д. Стојковић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

200 примерака

Ниш 2013.

ISSN 1451-5407

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

159.9

ГОДИШЊАК за психологију / главни и
одговорни уредник Љубиша Златановић.
– Год. 2, бр. 2 (2003)- . – Ниш (Ћирила и
Методија 2) : Филозофски факултет, 2003-
. - 24 cm

Годишње. – Је наставак : *Godišnjak*
studijske grupe za psihologiju = ISSN
1451-1967

ISSN 1451-5407 = Годишњак за психологију

COBISS.SR-ID 108659468